

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ПРЕЗИДЕНТТІК ОРТАЛЫҒЫ
ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІНІҢ
ҒЫЛЫМИ ЕҢБЕКТЕРІНІҢ ЖИНАҒЫ**

2023

**СБОРНИК НАУЧНЫХ ТРУДОВ
СОТРУДНИКОВ
ПРЕЗИДЕНТСКОГО ЦЕНТРА
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН**

Қазақстан Республикасының Президенттік орталығы

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПРЕЗИДЕНТТІК ОРТАЛЫҒЫ
ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІНІҢ
ҒЫЛЫМИ ЕҢБЕКТЕРІНІҢ ЖИНАҒЫ**

2023 ЖЫЛ

**СБОРНИК НАУЧНЫХ ТРУДОВ
СОТРУДНИКОВ ПРЕЗИДЕНТСКОГО ЦЕНТРА
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН**

2023 ГОД

**Астана
2023**

УДК
ББК

Қазақстан Республикасы Президенттік орталығы
Ғылыми кеңесі баспаға ұсынған
(Ғылыми кеңес отырысының № 4 хаттамасы __ желтоқсан 2023 ж.)

Жалпы редакциясын басқарған Б. Б. Темірболат

Ғылыми редакциясын басқарған Б.М. Қайыпова

Қазақстан Республикасы Президенттік орталығы қызметкерлерінің ғылыми еңбектерінің жинағы. 2023 жыл = Сборник научных трудов сотрудников Президентского центра Республики Казахстан. 2023 год / жалп. ред. басқ. Б. Б. Темірболат. – Астана: Қазақстан Республикасының Президенттік орталығы, 2023. – 125 б., қазақ және орыс тілдерінде.

ISBN

Жинаққа Қазақстан Республикасы Президенттік орталығының қызметкерлері дайындаған және 2023 жылғы ғылыми зерттеулердің нәтижелерін қамтитын мақалалар кірген. Қазақстанның әлеуметтік-саяси дамуының өзекті мәселелеріне, Қазақстан Республикасы Президентінің бастамаларын талдауға, музей қорының коллекцияларын зерделеуге назар аударылған. Жинақта ұсынылған мақалалар Қазақстан Республикасы Президенттік орталығының ғылыми-зерттеу, қор, мәдени-ағарту қызметінің негізгі бағыттарын көрсетеді.

Басылым Қазақстанның жаңа тарихына қызығушылық танытқан оқырмандардың, оқытушылардың, ғылыми қызметкерлер мен студенттердің кең ауқымына арналған.

Сборник включает в себя статьи, подготовленные сотрудниками Президентского центра Республики Казахстан и содержащие результаты научных исследований за 2023 год. Внимание уделено актуальным проблемам социально-политического развития Казахстана, анализу инициатив Президента Республики Казахстан, изучению коллекций музейного фонда. Представленные в сборнике статьи отражают основные направления научно-исследовательской, фондовой, культурно-просветительской деятельности Президентского центра Республики Казахстан.

Издание рассчитано на широкий круг читателей, интересующихся новейшей историей Казахстана, преподавателей, научных работников и студентов.

ББК

ISBN

I ТАРАУ

ҒЫЛЫМИ-ҚОЛДАНБАЛЫ ЗЕРТТЕУЛЕРДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

РАЗДЕЛ I

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ НАУЧНО-ПРИКЛАДНЫХ
ИССЛЕДОВАНИЙ

О НЕКОТОРЫХ КОНЦЕПТУАЛЬНЫХ ОСНОВАХ
ИДЕОЛОГИЧЕСКОЙ ПОВЕСТКИ СПРАВЕДЛИВОГО КАЗАХСТАНА

А. Ж. Шоманов,
*ведущий научный сотрудник Службы международных проектов
Президентского центра Республики Казахстан,
кандидат философских наук*

Выступая на втором заседании Национального курултая, прошедшем в г. Туркестане 17 июня 2023 года, Президент Республики Казахстан К. К. Токаев заявил, что за небольшой период времени наше общество совершило настоящий прорыв на пути построения Справедливого Казахстана.

По словам Главы государства, «за короткий срок мы сформировали качественно иную конфигурацию ключевых институтов власти, значительно расширили участие граждан в принятии решений, комплексно укрепили систему защиты прав и свобод человека. Все это серьезно повысило стратегическую устойчивость и эффективность нашей политической системы, сделало ее более справедливой, открытой и конкурентной... Наши последовательные новации сформировали особую – казахстанскую – модель политических реформ, которая в будущем будет наполняться новым содержанием» [1].

Такое заявление Президента Казахстана имеет под собой широкую основу, которая была концептуально и тезисно заложена в его предвыборной программе «Справедливый Казахстан – для всех и для каждого. Сейчас и навсегда», озвученной в октябре 2022 года. В ней К. К. Токаев провозгласил переход к новой государственной политике, «которая будет основываться на трех взаимосвязанных принципах: справедливое государство – справедливая экономика – справедливое общество» [2].

Первый принцип – «справедливое государство» – предусматривает продолжение политической модернизации в стране. В данном случае речь идет о том, что неотъемлемой частью государственного управления и процесса принятия решений должен стать открытый диалог между властью и обществом при обязательном учете мнений граждан. Благодаря этому своевременное реагирование на запросы и проблемы граждан будет

способствовать адекватной оценке настроений в обществе во избежание социальных катаклизмов.

Наряду с этим «справедливое государство» подразумевает честное правосудие, которое способно обеспечить подлинное верховенство права и гарантировать соблюдение прав всех казахстанцев. Наличие такой социальной справедливости требует дальнейшего углубления традиций либерализма в нашем обществе, где гражданские права должны находиться под надежной защитой государства. Сегодня главное для рядовых граждан Казахстана – это быть уверенными в равенстве всех без исключения перед законом в отстаивании своих интересов и рассчитывать на справедливое отношение со стороны государства в вопросе распределения общественных благ.

Продолжение политической модернизации означает также укоренение подлинной альтернативности выборов в стране. Каждый казахстанец должен иметь возможность совершать реальный гражданский выбор для опосредованного участия в делах государства путем участия в формировании государственных институтов. Это касается не только центральных органов власти. К. К. Токаев выступает за развитие и поощрение выборности и на местном уровне. В подтверждение этому в ноябре 2023 года по инициативе Главы государства в нашей стране впервые на альтернативной основе прошли выборы акимов пилотных 42 районов и 3 городов областного значения [3]. Думается, что в перспективе данный опыт позволит поэтапно перейти к прямой выборности в регионах. Ведь без этого формирование эффективной системы местного государственного управления, которую мы пытаемся выстроить не один десяток лет, будет переживать очередную пробуксовку.

Еще одной компонентой политической модернизации должны стать обеспечение в нашем обществе здоровой политической конкуренции и формирование зрелой электоральной культуры. Партии, общественные движения и другие субъекты гражданского общества, будучи выразителями интересов людей, призваны реально конкурировать между собой в борьбе за голоса избирателей. В укоренении ответственной электоральной культуры заключается одно из главных предназначений зрелого гражданского общества в жизни наших граждан. Она будет способствовать изменению ценностных и поведенческих ориентиров казахстанцев в сторону легитимного участия в политических процессах.

Для полноценного воплощения в жизнь указанных преобразований в Казахстане необходимо создать достаточно гибкую и сбалансированную политическую систему, которая подразумевает постепенное (поэтапное) проведение реформ для сохранения внутривнутриполитической стабильности. Следование такому алгоритму действий позволит решить главный вопрос – обеспечить как развитие, так и стабильность в нашей стране. При этом идущие навстречу друг другу – последовательная власть и ответственные граждане – станут единым источником стабильности в обществе.

«Справедливое государство» в вопросе распределения общественных благ предполагает действие второго принципа – «справедливой экономики», который означает построение экономики, основанной на балансе интересов и

благополучия граждан, бизнеса, государства, а также на эффективном использовании ресурсов страны. Такой подход продиктован тем, что в основе развития любого общества лежат три фактора экономического роста: трудовые ресурсы (человеческий капитал), физический капитал, созданный трудом людей, и природные ресурсы.

При этом как ни парадоксально, экономический рост далеко не всегда сопровождается увеличением субъективной удовлетворенности людьми своей жизнью. Как показывает мировой опыт, при росте реального ВВП на душу населения может снижаться уровень удовлетворенности жизнью. Это связывают, в частности, с неравенством в доходах. К сожалению, наблюдаемое в Казахстане социальное неравенство во многом порождено действием в нем олигополического капитализма. Именно поэтому государство настроено существенно ограничить монополии и обеспечить справедливое распределение доходов.

Как говорит Президент страны, недобросовестная деятельность монополистов, препятствуя росту реальных доходов граждан, не давала укрепиться среднему классу. Поэтому усилия государства в ближайшие годы будут направлены на демонополизацию экономики и устранение всех барьеров, ограничивающих предпринимательскую деятельность. Будут обеспечиваться условия любой законной деятельности не только крупного, но и малого и среднего бизнеса (МСБ) [4].

Основопологающей целью здесь будет увеличение доли МСБ в структуре ВВП страны. На сегодня этот показатель составляет около 36,5%. Это не так много, учитывая, что даже в Узбекистане только малый бизнес формирует более 50% ВВП. Тем не менее в Казахстане в этом секторе экономики наметилась положительная тенденция. Так, доля МСБ в ВВП в 2022 году выросла за год на 3,2 п. п. В свою очередь, количество действующих субъектов МСБ в Казахстане по состоянию на 1 мая 2023 года достигло почти 2 млн единиц, увеличившись за год на 31,6% [5].

Ситуация, когда на фоне экономического потенциала страны доходы казахстанцев остаются несоизмеримо малыми, во многом связана с тем, что наша экономика до сих пор не может отойти от преобладающего энергосырьевого курса. В этой связи государство уже делает значимые шаги для реальной индустриализации. В частности, принят закон о промышленной политике, который предоставляет широкий спектр мер поддержки производителям продукции верхних или средних переделов. Кроме того, по итогам 2022 года во всех секторах обрабатывающей промышленности наметилась позитивная тенденция роста, где объем производства вырос на 3,4% [6].

Значительный потенциал для развития казахстанской экономики заложен в расширении транспортных коридоров. В этом плане наша страна должна максимально использовать географические возможности своей обширной территории. С этой целью была утверждена Концепция развития транспортно-логистического потенциала Республики Казахстан до 2030 года. В рамках нее предусмотрены меры по модернизации и расширению ключевых

трансконтинентальных коридоров и маршрутов из Европы в Центральную Азию, Китай и Юго-Восточную Азию [7]. Помимо реализации крупных транзитно-логистических проектов, необходимо строить новые качественные автомобильные дороги. Зарубежный опыт свидетельствует, что масштабное развитие сети автодорог стало одним из драйверов успешного развития многих передовых экономик мира.

Кардинальное изменение модели развития казахстанской экономики по указанным и другим направлениям позволит обеспечить благополучие граждан страны. По мнению К. К. Токаева, для этого Казахстан имеет достаточное количество ресурсов.

В этом плане третий принцип – «справедливое общество» – предполагает создание развитой социальной инфраструктуры и широких возможностей для реализации человеческого капитала в стране. При этом эффективность экономической политики будет замеряться не только по росту ВВП, созданию качественных рабочих мест и увеличению реальных доходов граждан, но и по повышению уровня их образования, обеспечению услугами здравоохранения и социальной защищенности.

Представители неоклассической экономики как-то подсчитали, что 1% инвестиций, вложенных в развитие человеческого капитала, в перспективе равны 3% роста ВВП на душу населения. Согласно их подсчетам, инвестиции в человеческий капитал приносят более высокую норму процента, чем инвестиции в ценные бумаги. Они убедительно доказали, что затраты на образование, медицинское обслуживание и социальные программы равноценны инвестициям в создание новых технологий, машин и оборудования. Они обеспечивают впоследствии еще больше прибыли частному бизнесу и всему обществу.

Поэтому сегодня государство намерено изменить подход, в соответствии с которым расходы на социальный сектор рассматриваются как вынужденная мера. Отныне социальные вложения будут работать как прямые инвестиции в человеческий капитал [8]. При таком подходе государство всеобщего благосостояния будет трансформироваться в государство социального инвестора, которое несет прямую ответственность за образование, здоровье и благополучие граждан.

Будут предприниматься меры по увеличению размеров социальных выплат, внедрению новых инструментов поддержки уязвимых групп населения, оказанию помощи гражданам в обеспечении базовых потребностей и улучшении их жизни. Все механизмы обеспечения социальных гарантий граждан зафиксированы в разработанном и принятом Социальном кодексе Республики Казахстан, который вступил в силу в июле 2023 года. В рамках данного кодекса произойдут большие изменения в сфере социального обеспечения казахстанцев. «Прежде всего, кардинально изменятся подходы государственной поддержки. Теперь социальная поддержка будет направлена не только на выплату, но и на профилактику граждан, оказавшихся в трудной ситуации» [9].

Улучшение жизни казахстанцев не в последнюю очередь возможно через получение ими доступного и качественного образования для приобретения навыков продуктивного труда. В этом плане государство решительно настроено инвестировать в образование подрастающего поколения и возвращать в обществе ценности просвещения. Молодые казахстанцы получают равный доступ к фундаментальным знаниям и комфортной образовательной инфраструктуре [10].

Не секрет, что причиной неравенства доходов граждан во многих случаях является их неравенство в качестве полученного образования. Поэтому с учетом ощутимого имущественного расслоения населения в Казахстане государство намерено финансировать образование, чтобы возможность занять более высокое положение в обществе с помощью социальных лифтов стала естественной нормой. Ведь образование – это капитал, который представлен в человеке как потенциальная способность приносить ему высокий доход.

Вложения в образование граждан, направленные на сохранение, поддержку и пополнение кадров, равнозначны инвестированию в создание или приобретение новой техники или технологий, что в будущем возвращается такой же прибылью. Это значит, что государственная поддержка школ и вузов – это не просто «социальная нагрузка», а забота о будущем казахстанского общества и состоятельности его граждан на несколько десятилетий вперед.

Мировой опыт свидетельствует, что увеличение ВВП на душу населения и повышение уровня образования идут рука об руку. Поэтому образовательные инвестиции надо рассматривать как источник экономического роста, такой же важный, как «обычные» капиталовложения. Ведь формирование и использование знаний, навыков, способностей человека – это форма капитала, который служит для человека источником будущих заработков, доходов и присвоения экономических благ. Государство и наши граждане должны понимать, что приобретение знаний и наличие квалификации имеют экономическую ценность. А необразованность – это достаточно серьезный фактор, который ограничивает рост благосостояния казахстанцев.

Не стоит также упускать из виду то обстоятельство, что получение полноценного образования напрямую влияет на возможности создания качественных рабочих мест. В данном случае важнейшую роль играет не только количество, но и качество рабочих мест. Увеличение числа рабочих мест при ухудшении их качественной структуры приводит к увеличению на рынке труда неквалифицированной рабочей силы. Более того, если не будут созданы условия, обеспечивающие соответствие подготовки кадров требованиям производства, то даже в условиях экономического роста ситуация с занятостью вряд ли кардинально изменится: дефицит рабочих мест вполне может сочетаться со значительными масштабами безработицы.

Указанные обстоятельства в своей совокупности говорят о степени важности качества образования для национальной экономики. Можно

перенять технологию у более развитого в экономическом плане государства, но использовать ее все равно не получится, если у нас не будет соответствующих знаний и квалифицированных кадров. Поэтому доступность качественного образования и наличие квалифицированных рабочих мест в Казахстане являются залогом того, что мы сможем обеспечить благополучное будущее для подрастающего поколения и создать равные социально-экономические возможности для полноценной самореализации всех молодых граждан нашей страны.

Таким образом, все усилия и средства, которые будет вкладывать государство в человеческий капитал, станут не только фактором экономического роста, но и основой построения Справедливого Казахстана. Президент нашей страны уверен, что для этого у нас есть тщательно продуманный план действий, все необходимые ресурсы и, самое главное, ответственные граждане, занимающие созидательную гражданскую позицию.

В своем выступлении на втором заседании Национального курултая при Президенте Республики Казахстан К. К. Токаев подчеркнул, что «перед нами стоит насущная задача совместить проводимые политические и экономические реформы с глубинными социокультурными переменами в обществе. Мы должны продолжить свое движение вперед и постоянно работать над укреплением своих ценностей, методично избавляясь от всего, что мешает прогрессу страны» [11].

Думается, что здесь речь идет не столько о смене ценностей, сколько о смене подходов к их возвращению в современных условиях. Отчасти это можно назвать «перезагрузкой ценностей» на национальном уровне. В историческом масштабе такое ментальное переосмысление современного бытия станет не только реанимацией естественных потребностей и национальных традиций нашего народа, но и новым цивилизационным витком его мировоззрения.

Список использованной литературы

1. Выступление Главы государства Касым-Жомарта Токаева на втором заседании Национального курултая «Әділетті Қазақстан – Адал азамат» (г. Туркестан, 17 июня 2023 г.) / [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://www.akorda.kz/ru/vystuplenie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-na-vtorom-zasedanii-nacionalnogo-kurultayaadiletti-kazakstan-adal-azamat-175233>.

2. Предвыборная программа кандидата в президенты Республики Казахстан Токаева Касым-Жомарта Кемелевича «Справедливый Казахстан – для всех и для каждого. Сейчас и навсегда» (октябрь 2022 г.) / [Электронный ресурс] // Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31868557&pos=3;-88#pos=3;-88.

3. ЦИК РК: об итогах выборов акимов районов и городов областного значения / [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://ortcom.kz/ru/deyatelnost-pravitelstva/1699256332>.

4. Предвыборная программа кандидата в президенты Республики Казахстан Токаева Касым-Жомарта Кемелевича «Справедливый Казахстан – для всех и для каждого. Сейчас и навсегда» (октябрь 2022 г.) / [Электронный ресурс] // Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31868557&pos=3;-88#pos=3;-88.

5. Малый бизнес на подъеме: МСБ в Казахстане формирует уже 37% ВВП / [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://ranking.kz/reviews/banking-and-finance/malyu-biznes-na-podyome-msb-v-kazahstane-formiruet-uzhe-37-vvp.html>.

6. По итогам 2022 года во всех секторах обрабатывающей промышленности наблюдается позитивная тенденция роста / Официальный информационный ресурс Премьер-Министра Республики Казахстан / [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://primeminister.kz/ru/news/po-itogam-2022-goda-vo-vseh-sektorah-obrabatyvayushchey-promyshlennosti-nablyudaetsya-pozitivnaya-tendenciya-rosta-110565>.

7. Предвыборная программа Президента Республики Казахстан в действии: развитие регионов и инфраструктуры / Служба центральных коммуникаций при Президенте Республики Казахстан / [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://ortcom.kz/ru/novosti/1700796589>.

8. Предвыборная программа кандидата в президенты Республики Казахстан Токаева Касым-Жомарта Кемелевича «Справедливый Казахстан – для всех и для каждого. Сейчас и навсегда» (октябрь 2022 г.) / [Электронный ресурс] // Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31868557&pos=3;-88#pos=3;-88.

9. О Социальном кодексе Республики Казахстан / [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://www.gov.kz/memleket/entities/enbek-zhambyl/press/article/details/128655?lang=ru>.

10. Предвыборная программа кандидата в президенты Республики Казахстан Токаева Касым-Жомарта Кемелевича «Справедливый Казахстан – для всех и для каждого. Сейчас и навсегда» (октябрь 2022 г.) / [Электронный ресурс] // Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31868557&pos=3;-88#pos=3;-88.

11. Выступление Главы государства Касым-Жомарта Токаева на втором заседании Национального курултая «Әділетті Қазақстан – Адал азамат» (г. Туркестан, 17 июня 2023 г.) / [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://www.akorda.kz/ru/vystuplenie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-na-vtorom-zasedanii-nacionalnogo-kurultayaadiletti-kazakstan-adal-azamat-175233>.

ПОСЛАНИЯ ПРЕЗИДЕНТА: КЛЮЧЕВЫЕ МЕССЕДЖИ И СТРАТЕГИЧЕСКИЕ ЦЕЛИ

Г. Б. Карагизова,
*ведущий научный сотрудник
Службы культурно-образовательных проектов
Президентского центра Республики Казахстан,
кандидат исторических наук*

Ключевым политическим событием года любого государства является послание президента народу, которое определяет стратегические приоритеты развития страны. Послание справедливо воспринимается не только как важнейший документ, предопределяющий ключевые тренды политического сезона, но и как модель развития государственности в сложный, переходный период развития страны. Например, многие послания президентов США стали дорожной картой развития Америки: «Новая свобода» В. Вильсона, «Новый курс» Ф. Д. Рузвельта, «Новые рубежи» Д. Кеннеди и т. д. Государственные лидеры в своих посланиях формулировали идеологему, направленную на формирование в обществе определенных ценностных и мировоззренческих установок. Многие выступления президентов содержали определенные слоганы, отражающие суть их концепции. Наверняка многие помнят знаменитую фразу Д. Кеннеди: «Не спрашивайте, что ваша страна сделает для вас, спрашивайте, что вы можете сделать для своей страны».

Традиция ежегодных посланий Президента в Казахстане уходит своими корнями в 1996 год. За эти годы они стали своеобразным феноменом социальной инженерии высшего должностного лица и народа.

Послания Президента Казахстана К. К. Токаева заложили новые парадигмы государственного строительства в республике. Через все послания красной нитью проходят идеи формирования эффективного государства с сильным гражданским обществом, нового гуманитарного измерения государственной политики, безоговорочной ставки на человеческий капитал.

К. К. Токаев сформировал новую политическую традицию в стране – начинать первую сессию Парламента после летних каникул с Послания народу. Открывая новый политический сезон, Президент не только определяет ключевые тренды предстоящего года, но и анализирует результаты уходящего. Таким образом, каждое из посланий становится своеобразной отправной точкой дальнейшей нормотворческой деятельности высшего представительного и законодательного органа, а также генеральной линией – для исполнительных органов власти.

В первом Послании «Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана» (2 сентября 2019 г.) К. К. Токаев четко обозначил главную цель политических преобразований. Основой стабильности, по мнению Президента, должна стать формула политической системы «Сильный Президент – влиятельный Парламент – подотчетное Правительство». Заявленная им концепция «слышащего государства»,

представляющая постоянный диалог власти и общества, нацелена на формирование гармоничного государства, «встроенного в контекст современной геополитики». В Послании Глава государства выделил пять основных блоков, таких как современное эффективное государство, обеспечение прав и безопасности граждан, развитая и инклюзивная экономика, новый этап социальной модернизации, сильные регионы – сильная страна.

В целях реализации ключевых положений Послания был принят комплекс нормативных правовых актов (Административный процедурно-процессуальный кодекс Республики Казахстан, Кодекс Республики Казахстан «О здоровье народа и системе здравоохранения», закон «О статусе педагога», закон «О мирных собраниях», поправки в Уголовный кодекс Республики Казахстан, закон «О внесении изменений и дополнений по вопросам государственной службы и противодействию коррупции», Концепция развития гражданского общества в Республике Казахстан до 2025 года и т. д.), а также разработаны государственные программы (Государственная программа индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2020–2025 годы, Государственная программа поддержки и развития бизнеса «Дорожная карта бизнеса-2025», Государственная программа развития здравоохранения «Денсаулық», Государственная программа развития регионов на 2020–2025 годы и т. д.). На создание развитой социально-экономической инфраструктуры и проведение справедливой социальной политики был направлен ряд важных инициатив: с 1 января 2020 года субъекты МСБ на три года освобождались от подоходного налога; введен мораторий на проверки субъектов МСБ сроком на три года; повышена заработная плата учителям – на 25%, работникам культуры – на 35–50%, работникам социальной сферы – на 30–60%; студентам высших учебных заведений повышена стипендия на 25% и т. д. [1].

Следующее Послание было представлено общественности в достаточно непростых условиях и требовало оперативных ответов на острые болезненные темы, а также отражало комплексный подход и видение на среднесрочную перспективу. Послание «Казахстан в новой реальности: время действий» (1 сентября 2020 г.) определило антикризисный курс и приоритеты социально-экономического развития страны. Структурно масштабный программный документ состоял из 11 частей, но наибольшее внимание было уделено трем важнейшим направлениям: государственному управлению, экономике и социальной сфере.

Позитивный резонанс в обществе вызвало реформирование системы государственной службы и особенно квазигосударственного сектора, вопросы поддержки бизнеса, защиты прав предпринимателей. Постепенному переходу к сервисной модели государства, формированию открытого и эффективного госаппарата способствовали ряд реформ: созданы Министерство по чрезвычайным ситуациям Республики Казахстан, Агентство по стратегическому планированию и реформам с прямым подчинением Президенту Республики Казахстан, Агентство по защите и развитию

конкуренции с прямым подчинением Главе государства, Комиссия по реформе правоохранительной и судебной системы при Администрации Президента Республики Казахстан и др.; упразднен институт ответственных секретарей и т. д. Правительством оперативно реализовано два пакета антикризисных мер (более 4,5 млн казахстанцев, временно потерявших доходы, получили социальную помощь) [2].

Третье Послание Президента страны «Единство народа и системные реформы – прочная основа процветания страны» (1 сентября 2021 г.) озвучено в период нарастания региональной напряженности и продолжающегося в мире кризиса глобализации. В Послании прозвучали актуальные и своевременные инициативы, направленные на повышение уровня благосостояния общества. Кроме этого, были представлены конкретные предложения и поручения Правительству, акимам и государственным органам на местах, начиная от регулирования цен на социально значимые товары и продукты питания до создания в республике цифрового хаба, объединяющего самые современные цифровые технологии.

Реализация инициатив Президента страны стала реально ощутимой в обществе. Через АО «Отбасы банк» по Государственной программе жилищно-коммунального развития «Нұрлы жер» выдано свыше 20 тысяч льготных займов на общую сумму около 230 млрд тенге. По программе «Бақытты отбасы» квартиры приобрели 4 216 семей, по программе «Шаңырақ» – 11 087 семей, по направлению «Строительство кредитного жилья» было выдано 4 987 займов. Свыше 1,7 млн граждан воспользовались своими пенсионными накоплениями для улучшения жилищных условий и решения социальных вопросов на сумму 3,1 трлн тенге. По итогам 2021 года 82 252 казахстанские семьи отметили новоселье [3].

Послание «Новый Казахстан: путь обновления и модернизации» (16 марта 2022 г.) определило ключевые аспекты масштабной и всесторонней модернизации казахстанского общества. Инициативы Главы государства, отраженные в Послании, направлены не только на преодоление беспрецедентных вызовов, но и на перезагрузку общественных ценностей, формирование нового качества нации, новой модели государственного устройства. К. К. Токаев отметил, что содержание и масштабы Послания выходят за рамки одного года. Однако в течение небольшого периода была осуществлена кардинальная трансформация общественно-политической и социально-экономической сфер общества. На финансирование актуальных инфраструктурных и социальных проблем жителей регионов направлено 4,6 трлн тенге. Инженерной инфраструктурой обеспечено более 55 тысяч земельных участков под ИЖС (при плане – 47 тысяч), проложено более 1 110 км инженерных сетей [4].

Январские события, ставшие беспрецедентным вызовом целостности страны, во-многом определили кардинальный характер преобразований в стране. Масштабная политическая модернизация, направленная на демонополизацию политической власти, формирование эффективного государственного аппарата, обеспечение честной и свободной политической

конкуренции, во-многом стала возможной благодаря инициированной Главой государства конституционной реформе. Конституция «Второй республики» стала адекватным ответом на внутривнутриполитические и внешнеполитические вызовы и свидетельствует о дальнейшем продвижении демократических реформ.

Конституционная реформа 2022 года продолжила курс на политическую модернизацию. Поправки в Конституцию республики, по словам Президента, были направлены на «укрепление системы сдержек и противовесов»; проголосовав за них, граждане скажут «решительное «нет» коррупции, nepoтизму, монополии в политике и экономике». Конституционная реформа предполагала внесение изменений в 33 статьи Конституции, 7 конституционных законов и более 15 законов, а также принятие более 20 законов, что демонстрирует масштабность политических нововведений [5]. Конституционная реформа стала своеобразной основой для нового общественного договора. В соответствии с поправками в Конституцию сокращаются полномочия Главы государства, значительно усиливается роль Парламента и местных представительных органов, системно укрепляется правозащитная сфера, воссоздается Конституционный суд, закрепляется окончательная отмена смертной казни и т. д. По данным Центральной комиссии референдума, 77,18% казахстанцев, проголосовавших на республиканском референдуме, поддержали предлагаемые поправки в Конституцию [6].

Конституционный референдум 5 июня 2022 года был критически важен с точки зрения формирования политической культуры Нового Казахстана. Высокий уровень консенсуса общества в ходе референдума продемонстрировал серьезные изменения жизненных установок, ценностей, ожиданий в обществе, формирование граждан новой формации. Приняты конституционные законы о прокуратуре, об уполномоченном по правам человека, Указ «О мерах по дебиюрократизации деятельности государственного аппарата», План антикризисных мер на 2022 год, План по обеспечению продовольственной безопасности на 2022–2024 годы и т. д. Изменения в административно-территориальном устройстве страны были направлены на совершенствование региональной политики, были созданы три новые области: Улытауская, Абайская и Жетысуская.

В своем Послании «Справедливое государство. Единая нация. Благополучное общество» (1 сентября 2022 г.) Глава государства отметил, что конституционная реформа стала основополагающим шагом в созидании Нового Справедливого Казахстана. Логичным продолжением политической трансформации стало объявление Президентом в ходе Послания нового электорального цикла, который должен был начаться с выборов Президента осенью и продолжиться выборами депутатов в Мажилис и маслихаты всех уровней весной 2023 года. Несомненно, это позволило к середине 2023 года осуществить перезагрузку и обновление всех политических институтов, что стратегически важно в свете задач по формированию прочного политического фундамента Справедливого Казахстана.

В результате внеочередных выборов Президента Казахстана, которые состоялись 20 ноября 2022 года, К. К. Токаев убедительно победил в первом туре с результатом 81,31% при общей явке избирателей 69,44% [7]. 14 января 2023 года в Казахстане состоялись выборы депутатов Сената Парламента Казахстана, в результате которых были избраны 16 новых сенаторов, четверо переизбраны, то есть верхняя палата обновилась на 80% [8].

Внеочередные выборы депутатов Мажилиса Парламента Казахстана, которые состоялись 19 марта 2023 года, открыли новую страницу в политической истории страны и стали важнейшим этапом комплексной перезагрузки ключевых государственных институтов. В соответствии с изменениями в Конституцию страны по итогам референдума 2022 года 70% депутатов Мажилиса избирались по партийным спискам, а 30% – по одномандатным округам.

По смешанной избирательной системе прошли и выборы в маслихаты областей и городов республиканского значения. В рамках политических реформ Президента в законе «О выборах» была снижена планка для прохождения партий в Мажилис с 7% до 5%. Эти инициативы стали важнейшим шагом на пути к политической инклюзии.

По мнению К. К. Токаева, проводимые реформы направлены на формирование сбалансированной системы властных институтов, расширение возможностей участия граждан в политическом процессе, повышение эффективности государственного управления. Несомненно, данные нововведения откроют новую страницу в истории формирования не только государственных институтов и политических партий в Казахстане, но и политической культуры общества. Все изменения в избирательной системе преследовали одну цель – построение справедливого Казахстана, устранение политического, социального и экономического неравенства в стране на системном уровне.

Выборы в Мажилис ознаменовали новый виток в политической истории нашей страны. Политические инициативы Президента нашли свое завершение в итогах выборов: 6 политических партий и 29 одномандатных депутатов представлены в Мажилисе Парламента Республики Казахстан. Такой многопартийный состав в предыдущий раз избирался 24 года назад, в 1999 году. Состоявшиеся выборы показали высокий уровень политической активности общества и формирование реально конкурентной политической среды. В конце февраля ЦИК зарегистрировал 14 207 человек, в том числе 892 кандидата в депутаты Мажилиса. Конкуренция составляла почти 20 человек на место [9]. За всю историю выборов в Парламент нашей страны это самый высокий уровень политического участия и конкурентности.

Выступая на первой сессии Парламента VIII созыва 29 марта 2023 года, Президент отметил: «Высокую активность продемонстрировали как избиратели, так и кандидаты. Серьезная конкуренция политических партий за голоса избирателей развернулась в каждом уголке страны» [10].

В своем Послании «Экономический курс Справедливого Казахстана» от 1 сентября 2023 года Президент страны заложил мощную экономическую

повестку, которая способствует мобилизации всего потенциала казахстанского общества на конструктивную реализацию нового этапа реформ с глубокими и всесторонними социальными преобразованиями. Ключевой посыл Послания – поэтапный, но решительный переход на новую экономическую модель, во главе которой стоят не абстрактные достижения, а реальное улучшение жизни граждан. Как отметил Глава государства в своем выступлении, «в основе стратегии экономического развития Казахстана будут находиться интересы и потребности наших граждан, то есть она должна быть максимально человекоцентричной». Структурные экономические преобразования должны стать продолжением политической модернизации, проведенной в прошлом году. Стране предстоит глубинная перестройка отношений в триаде «гражданин – бизнес – государство». Определяющими принципами нового экономического курса страны, по мнению Президента, должны стать справедливость, инклюзивность, прагматичность.

Таким образом, каждое из посланий К. К. Токаева является важнейшим программным документом, направленным на формирование идейно-ценностной картины в общественном сознании, и отражает новые принципы государственного строительства в республике. Особенностью всех посланий К. К. Токаева является их нацеленность на формирование инфраструктуры и институциональных основ, которые обеспечивают проведение планомерных реформ и учитывают особенности текущей ситуации. Во всех посланиях представлено комплексное видение ситуации, а также оценки и предложения, адресованные конкретной целевой аудитории.

Президент в своих посланиях четко обозначил образ Нового Казахстана – это эффективное государство с сильным гражданским обществом, с культурой высокой политической ответственности, без которой невозможен устойчивый и всесторонний прогресс. В сфере экономики процессы демонополизации и структурной перестройки направлены на повышение ее эффективности, основными показателями которой являются рост ВВП, создание качественных рабочих мест и увеличение реальных доходов населения. Ликвидация олигополии наравне с другими системными изменениями должна повысить доходность большинства граждан и показать им путь из той «ловушки бедности», в которой они находятся. Глава государства практически в каждом Послании озвучивал злободневные вопросы, вскрывая «нарывы» казахстанского общества.

Инициативы Президента, отраженные в посланиях, продолжают определять политическую повестку страны и создают импульс для дальнейших поэтапных и системных реформ, задают направление организационной, регуляторной и законотворческой деятельности госсектора, формируют основу деятельности Правительства, министерств и местных исполнительных органов.

Главный результат инициатив, заложенных в посланиях Президента, в том, что сформирован новый политический дискурс, нацеленный на изменения политической культуры и социальной ответственности. Следует отметить, что послания определили траекторию шести пакетов реформ,

которые успешно реализовываются. В качестве концептуальных изменений можно выделить следующее:

1. Политическое видение населения претерпело существенные изменения и ориентировано на принципиально новые ценностные установки, в основе которых построение справедливого и правового государства.

2. Формирование правовых основ новой политической системы, ориентированной на демократические институты и отрицание непотизма.

3. Создание новой экономической модели, ориентированной на развитие малого и среднего бизнеса, с ликвидацией олигополий.

4. Построение социально ориентированного государства, в котором социальные расходы рассматриваются в контексте инвестиций в развитие человека.

5. Развитие институциональных механизмов по повышению самоорганизации наших граждан, получивших воплощение через систему прямых выборов акимов сельских округов, развитие местного самоуправления, а также общественных советов.

6. Активное продвижение института политической конкуренции в партийной системе страны.

7. Фундаментальные изменения в отношении человека как ценностного явления, воплотившиеся в трансформации института омбудсмана, создании Конституционного суда и укреплении правовых механизмов прав и свобод человека.

Это не полный перечень концептуальных изменений, обусловленных осуществленными Президентом К. К. Токаевым реформами. Появившийся общественный дискурс вокруг реформ Главы государства свидетельствует о высокой заинтересованности всех акторов. Реформы Президента Казахстана направлены на создание общественно-политических и экономических институтов, способных вывести страну на новые векторы развития.

Список использованной литературы

1. Первые итоги Послания Президента: рост доходов населения, развитие регионов и статус МСБ / [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://strategy2050.kz/ru/news/pervye-itogi-poslaniya-prezidenta-rost-dokhodov-naseleniya-razvitie-regionov-i-status-msb/>.

2. Итоги Послания Президента 2020: какие изменения произошли в политической системе Казахстана // [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://www.nur.kz/nezavisimost/1929721-itogi-poslaniya-prezidenta-2020>.

3. Государственная программа жилищно-коммунального развития «Нұрлы жер» на 2020–2025 годы / [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://baiterek.gov.kz/ru/programs/>.

4. Абаев С. Как исполнены четыре предыдущих послания Президента К. Токаева / [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://inbusiness.kz/ru/news/kak-ispolneny-chetyre-predydushih-poslaniya-prezidenta-tokaeva>.

5. Ерлан Карин назвал пять важных преобразований в жизни страны / [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://www.zakon.kz/6387248-erlan-karin-nazval-pyat-vazhnykh-preobrazovaniy-v-zhizni-strany.html>.

6. За поправки в Конституцию проголосовали 77,18% казахстанцев – ЦКР / [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://www.zakon.kz/6016324-tskr-za-popravki-v-konstitutsiiu-progolosovalo-7718-kazakhstantsev.html>.

7. ЦИК подвел окончательные итоги выборов – Токаев набрал 81,31% / [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://orda.kz/czik-podvyol-okonchatelnye-itogi-vyborov/>.

8. 16 новых депутатов: озвучены итоги выборов в Сенат / [Электронный ресурс] // Режим доступа: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/16-novyih-deputatov.

9. Выборы-2023 в Казахстане: сюрпризы начались до старта гонки / [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://ia-centr.ru/experts/vyacheslavshchekunskikh/vybory-2023-v-kazakhstane-syurprizu-nachalis-do-starta-gonki-/>.

10. Глава государства Касым-Жомарт Токаев выступил на открытии первой сессии Парламента VIII созыва / [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://www.akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-kasym-zhomart-tokaev-vystupil-na-otkrytii-pervoy-sessii-parlamenta-viii-sozyva-2921321>.

МНОГОМЕРНОСТЬ И ИННОВАЦИОННЫЙ ХАРАКТЕР НОВОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО КУРСА СПРАВЕДЛИВОГО КАЗАХСТАНА

Г. Н. Кенжебалдина,

ведущий научный сотрудник Службы международных проектов

Президентского центра Республики Казахстан,

кандидат филологических наук

В своем Послании 1 сентября 2023 года «Экономический курс Справедливого Казахстана» [1] Президент Казахстана Касым-Жомарт Токаев представил свою принципиально новую экономическую парадигму развития страны. Главной отличительной чертой стратегического документа, на мой взгляд, является то, что он создан на базе научного подхода и инноваций и в этом состоит его безусловная ценность.

Как отметил сам К. К. Токаев, «все представленные сегодня проекты и инициативы по экономическому развитию страны основаны на детальных расчетах и исследованиях. Определяющими принципами нового экономического курса страны станут справедливость, инклюзивность, прагматичность.

Новая экономическая модель Главы государства характеризуется системностью, многомерностью, я бы даже назвала ее всеобъемлющей. Послание отражает все важнейшие аспекты экономики, в числе которых диверсификация экономики, всемерное укрепление оборонно-промышленного комплекса, прорыв в агропромышленном комплексе, развитие атомной энергетики, проблема водных ресурсов, полноценное развитие транспортно-логистической отрасли, вопросы цифровизации и инноваций, креативная экономика, поддержка МСБ завершение работы по внедрению качественно новой системы государственных закупок, защита отечественных производителей, освоение залежей редких и редкоземельных металлов, так называемой «новой нефти», и многие другие.

Определяя самой важной задачей формирование промышленного каркаса страны и обеспечение экономической самодостаточности, Президент нашей страны поручил реализовать ряд судьбоносных, по его выражению, проектов.

Промышленная политика, в свою очередь, становится драйвером перехода к качественно другой модели развития. Преобразование в одной сфере взаимовлияет на другую, это звенья одной цепи. В экономике не бывает мелочей, и только системная работа по разным направлениям позволит решить актуальные задачи современности.

Также обращают на себя внимание четкие критерии эффективности выполнения поставленных задач – это оптимальные, не затянутые по времени сроки (три года) и конкретные цифры, например: главная цель намеченных реформ – стабильный экономический рост на уровне 6–7 процентов, увеличение объема национальной экономики к 2029 году в два раза, до 450 млрд долларов США.

Каждый гражданин должен ощутить на себе плоды поступательного экономического развития. Это принципиальный вопрос.

Следующим важнейшим характерным признаком, основой новой экономической модели является ее человекоцентричность. В зоне особого внимания Главы государства – интересы и потребности наших граждан, их благополучие, начиная с самого рождения. «У каждого ребенка в нашей стране должно быть счастливое и безопасное детство», говорится в Послании. Президент страны призывает превратить демографические тенденции нашей «молодой» республики (средний возраст жителей Казахстана – 32 года) в конкурентные преимущества. В связи с этим повышается спрос на качественное здравоохранение и образование.

Одним из важнейших аспектов государственной политики нашей страны является вопрос о состоянии и развитии национальной системы образования.

В современном обществе, основными чертами которого являются глобализация и сингулярность, то есть практически ежедневные и мало прогнозируемые изменения в жизни человека, важно организовать качественную и эффективную подготовку подрастающего поколения к новым реалиям как на рынке труда, так и в социуме в целом.

Задачи, которые стоят сегодня перед системой образования, можно кратко охарактеризовать цитатой Мартина Лютера Кинга: «Интеллект плюс характер – вот цели настоящего образования».

В структуре образования каждый уровень важен и оказывает влияние на последующий этап обучения и воспитания. Особое внимание в сложившихся условиях обращают на себя дошкольное и дополнительное образование. Первое – как стартовый уровень образования, второе – как система развития природных наклонностей ребенка и большое подспорье для будущей профориентации.

В Послании народу Казахстана от 1 сентября 2022 года Президент страны К. К. Токаев остановился на всех уровнях системы образования, подчеркнув при этом приоритетность дошкольного воспитания и образования. Уделять большое внимание воспитанию детей с самого раннего возраста всегда было в педагогических традициях страны Великой степи.

Как отметил в своем выступлении К. К. Токаев, «Ел боламын десең, бесігінді түзе» («Будущее страны формируется в колыбели младенца») [2]. Многочисленные зарубежные и отечественные научные исследования доказали безусловную пользу и значимость раннего обучения, которое благотворно влияет на ментальные, физические и психологические качества детей дошкольного возраста, формирует у них тягу к познанию окружающего мира, самостоятельность, развивает коммуникативные навыки.

Согласно предвыборной программе К. К. Токаева, все шесть с половиной миллионов детей вне зависимости от места проживания будут иметь равный доступ к фундаментальным знаниям, цифровым технологиям, развитой образовательной инфраструктуре. «Мы будем создавать для подрастающего поколения максимально комфортные условия обучения.

Дети от 2 до 6 лет будут полностью охвачены качественным дошкольным воспитанием. Будет создано 1,5 миллиона комфортных ученических мест, и окончательно решим проблемы перегруженных классов, аварийных школ и трехсменного образования. Государство ежегодно модернизирует не менее тысячи школ в малых городах, районных центрах и селах. Откроем семь тысяч современных школьных кабинетов робототехники, химии, биологии, физики», – сказал Глава государства.

Также обращает на себя внимание последовательный и поступательный характер реформ, проводимых в Новом Казахстане. Это особенно явственно можно проследить, если сравнить Послание Главы государства 2023 и 2022 года [2].

Новое Послание продолжает и углубляет ход структурных экономических преобразований на базе политической модернизации на пути к Справедливому Казахстану, единой нации и благополучному обществу. Свидетельством успешности выбранного курса являются в том числе конкретные результаты работы, напрямую повлиявшие на качество жизни граждан, которые озвучил в начале своего Послания 2023 года Президент Казахстана К. К. Токаев.

Например, с 2020 года заработная плата учителей выросла в два раза. Еще буквально несколько лет назад молодежь неохотно шла работать в школы по окончании педагогических вузов. А сегодня, как всем известно, профессия школьного учителя уверенно входит в разряд престижных. Существенно увеличилась и зарплата врачей, сейчас их доходы значительно выше средних зарплат по стране.

Гражданам Казахстана предоставлена возможность использовать часть пенсионных накоплений. Данная мера благотворно повлияла на благосостояние около миллиона человек, позволив им решить свои жилищные проблемы. В сельской местности возводятся более 300 объектов здравоохранения.

Начата реализация проекта «Национальный фонд – детям», в рамках которого уже с нового года на счета детей начнут поступать средства. В собственность государства возвращено 8 миллионов гектаров неиспользуемых или незаконно выданных земель.

Послание Главы нашего государства прозвучало в непростое время. Сегодня это и международные военные конфликты, обострившаяся глобальная конкуренция за ресурсы, проблемы изменения климата и продовольственной безопасности.

В этих условиях программный документ Президента Республики Казахстан К. К. Токаева «Экономический курс Справедливого Казахстана» является главной и эффективной стратегией укрепления казахстанской государственности, алгоритмом действий по реальному улучшению жизни наших граждан, залогом сохранения общественного согласия, солидарности, стабильности и поступательного экономического развития, которые являются ключевыми факторами процветания Казахстана в будущем.

Список использованной литературы

1. Послание Президента Республики Казахстан К. К. Токаева народу Казахстана «Экономический курс Справедливого Казахстана». 1 сентября 2023 года / Официальный сайт Президента Республики Казахстан akorda.kz / [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-ekonomicheskii-kurs-spravedlivogo-kazahstana-18588>.
2. Послание Президента Республики Казахстан К. К. Токаева народу Казахстана «Справедливое государство. Единая нация. Благополучное общество». 1 сентября 2022 года / Официальный сайт Президента Республики Казахстан akorda.kz / [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-181130>.

РӘМІЗДЕР – ҰЛТТЫҢ ТӨЛҚҰЖАТЫ

Г. Ә. Рамазанова,

*Қазақстан Республикасының Президенттік орталығының
Мәдени және білім беру жобалары қызметінің
жетекші ғылыми қызметкері*

Ресми мемлекеттік рәміздер – мемлекет егемендігінің маңызды белгілері. Мемлекеттік рәміздер Отанымыздың көпғасырлық тарихын, бүгінгі мен өткенінің байланысын және болашаққа бағдарын көрсетеді.

Тәуелсіз Қазақстанның тарихында мемлекеттік рәміздер тұңғыш рет 1992 жылы 4 маусымда қабылданды. Бұл күн тарихқа мемлекеттік рәміздердің туған күні ретінде жазылды.

Қазақстан Республикасының мемлекеттік туында негізінен үш мәселе көрініс тауып отыр:

Біріншіден, тудың көк аспанмен ұқсас түсі. Ол тазалықты, адалдықты, бейбітшілікті айқындайды.

Екіншіден, тудың ортасындағы күн мен қыран. Күн бейнесі – байлық пен береке белгісі. Оны салу арқылы қазақ елі өзінің жалпы адамзаттық құндылықтарға ортақтастығын және халықаралық қауымдастықтың бір бөлігі екендігін аңғартып тұр. Күн шуақтарының саны – отыз екі. Оның өзі кездейсоқ емес. Олар Қазақстан Республикасының аумағында тұрып жатқан ұлттарды білдіреді. Қыран бүркіт образы қазақ халқының ұлттық дүниетанымында еркіндік, бостандық сүйгіштік, асыл мұрат сияқты адамгершілік асыл ұғымдармен астасып жатады.

Үшіншіден, ұлттық нышанымыз – қошқар мүйіз оюының берілуі. Айта кетерлігі алғашында қабылданып, көтерілген тудағы ою-өрнек басқа формада және түсі қызыл болған. Кейіннен ол сары түске ауыстырылды. 1996 жылғы

24 қаңтардағы «Қазақстан Республикасының мемлекеттік нышандары туралы» Қазақстан Республикасының Конституциялық заңы ұлттық өрнектің сары (алтын) түстес екендігін бекітіп, ұлттық өрнек қазіргі нұсқада қолданысқа енгізілді.

Мемлекеттік тудың авторы Шәкен Оңласынұлы өзінің жұмысы туралы: «Алдымен мен әлемдегі барлық мемлекеттердің жалауларын қарап шықтым. Менің басты мақсатым аталмыш нышанда қазақ халқының барлық жетістіктерін көрсету еді. Екіншіден, тудың түсі мен үлгісін анықтау қажет еді. Тудың түсінікті, ұғынықты қабылдануы соңғы шарттардың біріне айналды. Оған жарты жыл уақытым жұмсалды. Көптеген әдебиеттерді оқып шықтым. Қашан да ой үстінде жүретін едім. Түптің түбінде тудың бейнесі көзіме елестеп, бүгінде ол Қазақстан Республикасының мемлекеттік нышанына айналып отыр», - деген болатын [1, 16].

Бүгінгі күні көк байрағымыз Біріккен Ұлттар Ұйымы ғимаратының алдында, бүкіл дүниежүзіндегі мемлекеттерде орналасқан елшіліктеріміздің маңдайшаларында тұр, әлемдік түрлі деңгейдегі байрақты бәсекелерде мыңдаған мәрте жоғары көтерілді, Антарктида мен Арктикада, Оңтүстік, Солтүстік полистерде тігілді. Маңдайалды ғарышкерлеріміз – Т. Мұсабаев, А. Айымбетовтер ғарышқа алып шыққан. Әрине туға деген құрмет – елге, жерге, тарихқа деген құрмет.

Азаттықтың айшықты көрінісі – елтаңба. Қазақстан Республикасының Мемлекеттік елтаңбасының негізіне шаңырақ алынған. Шаңырақ – өз ұлтымызға ғана тән, сәтті таңдалынған нышан. Шаңырақ қазақ үшін қай кезде де отбасының берекесі мен тыныштығының белгісіндей қызмет атқарып келген. Сонымен бірге, шаңырақ бейнесі – Қазақстанды мекендейтін барлық адамдардың ортақ отбасының, ортақ үйінің нышаны.

Шаңырақтың үш күлдіреуіші үш жүздің бірлігі мен беріктігін білдіреді. Осылайша, геральдика тілімен қазақтардың ынтымақшыл мәні суреттелген. Республиканың барша халқын ортақ шаңырақ астына шақырып, біздің ортақ үйіміз – Қазақстанның бұзылмас іргесін көрсетуге тырысқан.

Шаңырақты айнала күн сәулесіндей тарап уықтар шаншылған. Олар бүгінгі күннің тарихы, әрі жылылық пен тіршілік көзі – күн сәулесінің шапағатын еске түсіреді. Ол елімізде бір шаңырақ астында тату-тәтті өмір сүріп жатқан ұлт пен ұлыстардан хабардар етеді. Шаңырақтың беріктігі оны көтерген уықтарға байланысты болса, Отанымыздағы бақытты өмір әрқайсымыздың ой-аңсарымызға, іс-қимылымызға байланысты.

Шаңырақты жетпіс екі уық көтеріп тұр. Себебі елтаңбада алты қанатты киіз үйдің мүсіні берілген.

Елтаңбада керегелердің де көрінісі қисыннан келтірілген.

Елтаңбаның келесі құрылымдық бөлімінде ай мүйізді, алтын қанатты қос тұлпар бейнеленген. Тұлпар көшпенділердің өмірлік серігі, батылдық, көрегендік нышаны деп есептеледі. Олардың алтын қанатында астықтың бауы, алтын дән бейнеленген, яғни бұл еңбек, молшылық пен берекенің белгісі.

Қанатты тұлпарлардың мүйіздері айбын, айбат белгісі. Мүйіздегі жеті сақина – тектіліктің белгісі. «Жеті атасын білмеген – жетімдіктің белгісі», –

демекші бұл әрбір қазақтың түп тамырын, ата-бабасын білуге міндетті екендігін білдіреді. Жалпы қос тұлпар киелі шаңырақты қос қанатымен орап, пәле-жаладан, қауіп-қатерден қорғап тұрғандай әсер қалдырады.

Елтаңбаның екі қапталында «мүйізді тұлпарлар» салмақты болып көрінсе, сол салмақты көтеріп тұратын «босаға» мен «Qazaqstan» жазуы бар «киіз үйдің мандайшасы» жалпы композициялық құрылымды айқындайды.

«Босағаны» симметриялық орналасқан көлемді-құрылымдық, «қошқардың» бас бөлігінің стильденген элементтері көмкереді, олар мемлекеттік елтаңба шеңберінен тыс шығарылып орындалған. Ал «желбау» таспалары «шаңырақтың» сыртқы сақинасынан төмен түсірілген. «Басқұр» таразы тәрізді беріліп, елдегі «тепе-теңдіктің» символына айналған.

Төмендегі «үш басқыш» дәуір белгісі.

Елтаңба авторы Жандарбек Мәлібекұлының сөзімен пайымдасақ: «Елтаңбаны жасау үшін еліміздің тарихын, дәстүрін зерттедім. Оған бір айдай уақыт кетті. Біздің мәдениетіміз өте терең ғой. Сақ дәуірінен кейін киіз үйдің тарихының өзі 3 000 жылға кетеді. Сонымен бірге, Қазақ елі, міне, тәуелсіздік алды, қайта отау тікті деген мәселені көтеру керек болды. Шаңырақ, кереге, босағаны бөліп қарауға болмайды. Осы үш дүниені Елтаңбаға пайдалануды жөн көрдім. Одан кейін тұлпарлар мен басқа да халқымыздың қасиетті дүниелерін орналастырдым» [2].

Осы айтылғандардан киіз үйдің – елтаңбадағы басты белгінің бірі екенін айқын көруге болады. Осылайша «Шаңырағың биік, керегең кең, босағаң берік болсын» деген фәлсапалық ұғым елтаңбаның негізі нұсқасына сүйеніш болған. Яғни елтаңбаға «мемлекеттің мәртебесі биіктеп, дүниеге танылсын; ұрпағы көбейіп, кеңейсін; саяси, экономикалық, қауіпсіздік жағынан берік болсын» деген идея енгізілген.

Жандарбек Мәлібекұлы Мемлекеттік елтаңба қабылданған тарихи күнді тебіреніспен есіне алады: «1992 жылы 4-маусымда Жоғарғы Кеңестің сессиясында Президенттің және Үкімет басшыларының қатысуымен кешкі сағат 5-тен 20 минут кеткен кезде бір күнге жуық уақыт бойы талқыланған біздің рәміздеріміз – ту, елтаңба, сол кездегі әнұранымыз қабылданды. Сол бір сәт әлі есімде. Өте қуанышты сәт болды. Жоғарғы Кеңестің сессиясы аяқталып, біз Шәкен Ниязбеков екеуіміз Абай көшесіндегі ғимараттың алдына шыққан кезде ғимарат алдына жиналған Алматыдағы халықтың қуанышында шек болмады. Кейбір үлкен кісілеріміз еңкілдеп жылап жатты. Шынын айтқанда, сол 1992 жылдары біздің халқымыз туралы айтылған пікірлердің бәрі: «Қазақ халқы – надан, оқымаған, сауатсыз, мәдениеттен жұрдай» деген намысқа тиетін әңгіменің төңірегінде ғана болып келді. Сондай намысымызға тиген сөздерді тоқтату, қарсы тұру үшін мен намысқа тырысып, жат жерде жүрсем де, осы Елтаңбамызды жасап шығардым. Сондықтан, бірінші кезекте Елтаңба – намыстан туған дүние» [3].

Елтаңбаның жоғарғы бөлігінде, қиылған конустың бүйір бетіне көлемді бес бұрышты жұлдыз орналасқан.

Сонымен қатар, елтаңбада «үш үлкен қауырсын» – аға ұрпақ пен олардың арасындағы жолақтар – жүзге жатпайтын ру-тайпалар арқылы

берілсе, қазіргі жас ұрпақ – «үш кіші қауырсын» арқылы бейнеленіп, ол арқылы елдің аманаты – сенімді жастарда екендігі айтылып, бұл ата-баба жолын жалғастырушы мағынасындағы геральдикалық мүсін бедерлер арқылы берілген. Ең бастысы – бұл белгілердің өзара қарым-қатынасы да үндестік тапқан. Мысалы, аға буын – «үш үлкен қауырсын» мен жас ұрпақ – «үш кіші қауырсынның» тұтасып, «мүйізді, қанатты тұлпардың» «еріне» орналастырылғандығы ел тұтастығының символы, сонымен қатар бұл «үш қауырсын» – қазақтың ұлы жүз, орта жүз, кіші жүзі. Бұл үш жүздің баласы біріге отырып алға қарай ұмтылады деген мағынаны білдіреді. Яғни, жүзге бөлініп, қырық пышақ болмай, тұтас қазақ халқы деген атпен мәңгілікке ұмтылу болып табылады [4, 50].

«Қауырсындарда» «масақтар» өрнектелген. Бұл ретте елдің байлығы, дәулеті тасып, жайқала түссін деген тілек берілген.

Жалпы елтаңбаның қырықтан астам астарлы элементі бар. Әр сызығы – идея, әр өрнегі – тарих. «Шанырақ», «уық», «кереге», «түндік», «үш үлкен қауырсын», «үш кіші қауырсын», «масақтар», «жеті сақина», «омыртқа» тәрізді атаулар – жай ғана кездейсоқ сөздер тізбегі емес, белгілі бір мөлшерде мемлекеттіліктің кодтары. Әрбір атаудың астарында тарих пен әдет-ғұрып, ұлттық құндылықтар мен идеялар тұмшаланған.

2018 жылдың 1 қарашасында мемлекеттік Елтаңбаның жаңа нұсқасы енгізілді. Ел атауының жазылуы «Қазақстан» латын қарпіне «Qazaqstan» болып ауыстырылды. Бұл Елтаңбаның қабылданғаннан бергі алғашқы елеулі өзгерісі.

Мемлекеттік рәміздер де уақыт сынына тәуелді. Оған дәлел – 1992 жылы қабылданған әнұранның өзгеріске ұшырауы. Ел тарихында мемлекеттік әнұран екі рет – 1992 және 2006 жылдары бекітілді.

Елдің дыбыстық рәмізінің танымалдығын арттыру мақсатында 2006 жылы жаңа мемлекеттік әнұран қабылданды. Оның негізі ретінде халықтың арасында кеңінен танымал «Менің Қазақстаным» патриоттық әні таңдап алынды. Ол әнді Шәмші Қалдаяқов 1956 жылы Жүмекен Нәжімеденовтің сөзіне жазған болатын. Қазақстанның Тұңғыш Президенті Н. Ә. Назарбаев әнге мемлекеттік әнұран жоғары мәртебесін беру және анағұрлым салтанатты шырқалуы үшін музыкалық туындының бастапқы мәтінін өңдеді. Енгізілген өзгерістер талайлы туындының ресми Әнұран болып бекуіне жол ашты. Таңдап алынған 20 жолдағы 59 сөздің 25-і өзгеріске ұшырады.

2006 жылғы 7 қаңтарында Қазақстан Республикасы Президентінің Конституциялық заң күші бар Жарлығымен жаңа әнұранның мәтіні мен оны ресми пайдалану ережелері бекітілді:

- ✓ Мемлекеттік гимн көпшілік алдында орындалған кезде қатысушылар оны орнынан тұрып айтады (тыңдайды), бұл ретте Қазақстан Республикасының азаматтары оң қолын жүрек тұсына қояды.
- ✓ Қазақстан Республикасының мемлекеттік органдары мен өзге де ұйымдары шет мемлекеттер аумағында іс-шаралар өткізген кезде Мемлекеттік гимн осы Конституциялық заңға, сондай-ақ сол

мемлекеттің заңнамасы мен протоколдық практикасына және жергілікті салт-дәстүрге сәйкес орындалады.

- ✓ Қазақстан Республикасының Мемлекеттік туын салтанатты жағдайда көтеру және тігу кезінде Мемлекеттік гимн орындалады, бұл ретте қатысушылар жүздерін туға қарай бұрады.
- ✓ Мемлекеттік гимнді оркестр, хор, оркестр мен хор орындайды не ол өзге де вокалдық және аспаптық түрде орындалады. Бұл ретте дыбыс жазу құралдары пайдаланылуы мүмкін.
- ✓ Қазақстан Республикасының Мемлекеттік гимннің ықшамдап орындауға жол беріледі.
- ✓ Мемлекеттік гимн бекітілген мәтіні мен музыкалық редакциясына дәлме-дәл сәйкестікпен мемлекеттік тілде орындалады.
- ✓ Қазақстан Республикасы Мемлекеттік гимнінің мәтіні мен музыкалық редакциясын басқа музыкалық шығармалардың және өзге де өнер туындыларының негізі ретінде пайдалануға болмайды [5].

Жаңа әнұран алғаш рет 2006 жылы 11 қаңтарда Мемлекет басшысының салтанатты ұлықтау рәсімінде орындалды. Осылайша тәуелсіз Қазақстанның жаңа әнұранының тұсаукесеріне әлемнің 70 елінен келген мәртебелі қонақтар куә болды.

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаев айтқандай: *«Тәуелсіздіктің осы үш символы халқымызға ерекше рух береді. Әрқайсымыздың кеудемізге мақтаныш ұялатады. Өйткені, бұл – бабаларымыздың орындалған арманы»* [6].

Еліміздің басты құндылықтарын құрметтеу әрбір азаматтың қасиетті парызы. Оларға немқұрайлы қарап, қадір-қасиетін түсіруге жол бермеуіміз қажет. Осы тұста мемлекеттік рәміздерді пайдалану тәртібі жөніндегі заңнама күшейтілуде.

2020 жылғы 27 қазанда Мемлекет басшысы Қ. Тоқаев мемлекеттік туды пайдалануға қатысты қолданыстағы мемлекеттік рәміздерді пайдалану қағидаларын қайта қарауды тапсырған болатын. Аталған тапсырманы орындау аясында Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2020 жылғы 27 қарашадағы № 801 қаулысымен «Қазақстан Республикасының Мемлекеттік туын, Мемлекеттік елтаңбасын және олардың бейнелерін, сондай-ақ Қазақстан Республикасы Мемлекеттік гимнінің мәтінін пайдалану (орнату, орналастыру) қағидаларына» өзгерістер енгізілді. Енгізілген өзгерістердің нәтижесінде азаматтарымыз үшін мемлекеттік туды пайдалану аясы заңнамалық тұрғыда кеңейтіліп отыр.

Атап айтқанда:

- ✓ Қазақстан Республикасының мемлекеттік туын жеке және заңды тұлғалар ғимараттарда, оның ішінде балкондарда және салтанатты іс-шаралар өткізілетін орындарда патриоттық сезімдерін, қазақстандық бірегейлігін білдіру, елдің, оның азаматтарының жетістіктерін қолдау мақсатында пайдалана алады.

- ✓ Жеке тұлғаларға мемлекеттік туды бір қабатты немесе көп қабатты ғимараттарда экстерьерлі нұсқада орналастыру кезінде ғимараттың сәулет ерекшеліктеріне қарамастан пайдалану мүмкіндігі берілді.
- ✓ Жеке тұлғалар ғимараттарда орналастырылатын мемлекеттік туды тәуліктің қараңғы уақытында жарық құралдарын қолданбай пайдалана алады.

Қазақстан Республикасының мемлекеттік туы оның көлеміне қарамастан ұлттық стандартқа сәйкес келуі тиіс. Ұлттық стандартқа сәйкес келмеген жағдайда ол Қазақстан Республикасының Үкіметі айқындайтын тәртіппен ауыстырылуы және жойылуы тиіс.

Мемлекеттік туды қолдануға рұқсат етілмейтін жағдайлар да бар:

- Адамға немесе затқа деген құрмет ретінде ту төмен түсірілмеуі керек.
- Ту қандай да бір затқа, жерге немесе суға тимеуі керек.
- Тудың сабы көлденеңінен көтерілмейді.
- Туды орналастырған кезде оны зақымдануына немесе кірлеуіне.
- Туға бірдене жазу немесе сурет салуға.
- Тумен бір нәрсені орауға.
- Төсек-орын, шымылдық және драпировка ретінде пайдалануға.
- Тудың бейнесін бір рет пайдаланылатын майлықтарға, қораптарға және басқа заттарға басып шығаруға рұқсат етілмейді. ҚР атынан өнер көрсететін спортшылардың киімінде мемлекеттік Тудың бейнесін пайдалану айрықша жағдай саналады.

Мемлекеттік ту – 988-2007 Қазақстан Республикасының ұлттық стандартын сақтай отырып әзірленеді. Мемлекеттік туды дайындау ел заңнамасында белгіленген тәртіппен берілген тиісті лицензиясы бар уәкілетті ұйымдар ғана дайындауға құқылы. Қазақстан Республикасының қолданыстағы Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексіне сәйкес, ұлттық стандарт талаптарына сәйкес келмейтін Мемлекеттік туды заңсыз дайындағаны үшін әкімшілік айыппұл салынады [7].

Еліміздің әрбір азаматы Қазақстанның туын, елтаңбасын, әнұранын ерекше құрметтеп, көздің қарашығындай сақтап, қасиет тұтуы керек. Жас ұрпақты тәрбиелеу барысында мемлекеттік рәміздерді зерделеу және насихаттау олардың бойында патриоттық сананы қалыптастыруға септесетін маңызды бөлшектердің бірі болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Мемлекеттік рәміздер – патриоттық тәрбиенің бастауы: әдістемелік құрал / Редакциялық алқа мүшелері: К.М. Хамчиев, Ж.Қ. Боқанова, Ж.К. Кәрімова, Г.Т. Илиясова – Астана: «Шикүла және К» ЖШС, 2013. – 40 б. – қазақ тілінде – Б. 16.

2. Елдік пен елтаңба – егіз ұғым / [Электрондық ресурс] // Ену тәртібі: <http://www.egemen.kz/kz/m-ra-at/82-zhanalyktar-muragaty/>.

3. Жандарбек Мәлібекұлы: Елтаңбада ең алғашында жұлдыздың орнында күн мен жарты ай белгіленген болатын / [Электрондық ресурс] // Ену

тәртібі:

http://bnews.kz/kz/news/politika/vnutrennyaya_i_vneshnyaya_politika/781799-2012_06_06-781799.

4. Мәлібекұлы Ж. Қазақстан Елтаңбасы. Герб Казахстана. State Emblem of Kazakhstan / Мәлібекұлы Ж. – Нұр-Сұлтан: Фолиант, 2019. – 364 б.

5. Қазақстан Республикасының мемлекеттік рәміздері туралы 2007 жылғы 4 маусымдағы № 258-III Қазақстан Республикасының Конституциялық заңы (2018.29.06. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) / [Электрондық ресурс] // Ену тәртібі: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000258>.

6. Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты. Мемлекеттік ту көтеру рәсіміне қатысты / [Электрондық ресурс] // Ену тәртібі: <https://www.akorda.kz/kz/kasym-zhomart-tokaev-memlekettik-tu-koteru-rasimine-katysty-259155>.

7. «Қазақстан Республикасының Мемлекеттік туын, Мемлекеттік елтаңбасын және олардың бейнелерін, сондай-ақ Қазақстан Республикасы Мемлекеттік гимнінің мәтінін пайдалану (орнату, орналастыру) қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2007 жылғы 2 қазандағы № 873 қаулысына өзгерістер енгізу туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2020 жылғы 27 қарашадағы № 801 Қаулысы / [Электрондық ресурс] // Ену тәртібі: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34337775#pos=0;33.

ПРЕЕМСТВЕННОСТЬ ГОСУДАРСТВЕННЫХ СИМВОЛОВ В ИСТОРИИ КАЗАХСТАНА

А. К. Оспанова,

*старший эксперт Службы экскурсионной деятельности
Президентского центра Республики Казахстан*

Государственная символика Казахстана по своему характеру, содержанию и значению для народа и государства дает возможность демонстрировать свои особенности и неповторимую самобытность, а также является отражением исторической преемственности между прошлым, настоящим и будущим суверенной государственности страны. Государственные символы представляют собой единство народа и власти, отражают национальные ценности и способствуют сохранению исторической преемственности.

Государственные символы нашей страны имеют глубокие исторические корни, которые формировались на протяжении столетий. Об этом свидетельствуют исследования ученых, которые подтверждают, что наша земля, степи и пустыни неоднократно становились центром великих государств. Чтобы проследить преемственные связи государственных символов, необходимо понять историю возникновения исторических знамен казахов и протоказахов.

История возникновения знамен берет свое начало с тотемных знаков, которые являются наиболее древними символами. Материальным воплощением тотемных знаков чаще всего выступали изображения или фигуры животных.

Появление тотемных знаков привело к новому этапу развития символов: личные эмблемы правителей считались отличительным знаком власти. Они именовались позже штандартами, сохранялись и развивались как один из видов флага [1, с. 64].

Одним из первых символов наших предков стал «волчий стяг» («бөрілі байрақ»). Стяги древних тюрков состояли из копья, его железного навершия, к которому прикреплялось знамя. Знаменем служил обычный конский хвост, называемый бунчук, а на металлическом навершии изображалась волчья голова. Изображение волка было связано с тотемическими представлениями древних тюрков и с поверьем о том, что их род происходит от волчицы [1, с. 61].

Стяг служил для связи с предками, которые придавали силу в период войн и сражений. Позже он превратился в символ племени и хороший ориентир для воинов.

Согласно этимологическому словарю М. Фасмера, бунчук – это «конский хвост, ниспадающий с конечника, имеющего форму полумесяца; символ высшей власти...».

Бунчук можно назвать предком флагов и знамен. Он дал начало всем атрибутам знаменного комплекса на территории Великой степи.

Определения древнетюркских знамен и флагов обозначались как «ту», «байрақ» и «жалау». Эти названия сохранились у всех современных тюркоязычных народов, в том числе и у нас, тем самым демонстрируя преемственную связь между прошлым и будущим.

Вслед за волчьей головой пришли знамена, ставшие важнейшим атрибутом государственности и самоорганизации тюркских государств.

В истории тюрков были другие флаги и знамена, в которых использовался белый цвет. Со времен тюркских каганатов и до Казахского ханства в государственной традиции белый цвет применялся как сакральный символ возведения в высший ханский титул. Востоковед Н. Бичурин, опираясь на китайские источники, пишет, что в Тюркском каганате «при возведении государя на престол ближайшие важные сановники сажают его на войлок и по солнцу кругом обносят девять раз». Войлок, конечно же, был белого цвета, так как считался сакральным [2].

Возведение хана на престол и использование белой кошмы также считаются древней традицией казахов. Эта связь с белым цветом не случайна, она встречается в разных сакральных традициях Великой степи. Поэтому в казахской знаменной культуре можно увидеть наследие древних тюрков и империи Чингисхана.

Именно белое знамя перешло к империи Чингисхана от древних государств. Белый цвет в знаменной традиции империи Чингисхана был основным. Знамя Чингисхана представляло собой белое полотнище, на

котором изображен охотничий кречет – тотем рода великого полководца. Белыми были и стяги казахских ханов и султанов. Например, до сих пор сохраняет народная память легенды о «белом флаге Абылая» [1, с. 65].

Преемственность государственных атрибутов и символов закономерна, так как государства, возникшие на территории Великой степи, являлись прямыми носителями большинства традиций и знаменных культур древнетюркских каганатов, империи Чингисхана, постзолотоординских государств и Казахского ханства.

Российский исследователь Алексей Левшин в своем труде «Описание киргиз-казахских, или киргиз-кайсацких орд и степей» утверждает, что казахи пользовались знаменами системно. Он пишет, что каждый казахский род имел свое большое знамя, а каждое отделение – свой значок или флаг. Эта атрибутика тщательно сохранялась и использовалась во время военных походов [3, с. 112].

Ссылаясь на исследования ученых, можно сделать вывод о том, что казахи использовали для знамен и штандартов белый цвет. Также есть версия о том, что использовался красный цвет, но убедительнее выглядит сочетание белого с красным, так как в народе есть выражение «ала ту», при этом версию подкрепляет существовавший обычай окропления или кормления знамени жертвенной кровью.

Как указывает доктор исторических наук Ахмет Токтабай, над юртой Абылай хана, по преданиям, реял белый шелковый флаг. Как гласит легенда, хан перед боем ранил себе большой палец и окроплял кровью полотнище флага. Считается, что этим обрядом Абылай отдавал долг красным знаменам своих предков-чингизидов.

Следующим предшественником исторического знамени считается флаг Алашской автономии. В исторических документах встречаются сведения о существовании флагов Алаш Орды белого и зеленого цвета. Также имеются сведения, что флаги военных отрядов Алаш Орды были красными с полумесяцем и звездой желтого цвета.

Использование красных знамен восставшими символизировало с одной стороны возрождение государственности, с другой – начало кровопролитной войны. До конца 1940-х годов флаги союзных республик СССР представляли собой красные полотнища, единственным различительным признаком на которых было сокращенное название республики, выполненное золотой краской в левом верхнем углу. С середины 1930-х годов рядом с названием фигурировали молот и красная звезда.

К 1954 году все союзные республики поменяли облик своих флагов. При этом получилось так, что у каждой тюркоязычной республики на знамени обязательно присутствовал синий цвет. Официально никто не связывал это с небесными тюрками. Можно назвать случайностью, что все советские республики с тюркоязычным населением решили разместить на своих флагах синие полосы.

У тюркских народов концепты «небо», «голубой» и «бог» нераздельно слиты и образуют традиционную картину мира с древнейших времен.

Следовательно, можно предположить, что национальные цвета тюрков могли быть небесного цвета. Это побуждает некоторых исследователей говорить о небесном цвете, используемом в официальных символах тюркских каганатов.

В Казахстане цвет полотнища Государственного флага был избран исходя из наследия древних тюрков. Вот как описывает флаг официальный портал Президента Республики Казахстан akorda.kz: «Небесно-голубой цвет символизирует честность, верность и безупречность. Кроме того, небесно-голубой цвет имеет глубокое символическое значение в тюркской культуре. Древние тюрки всегда почитали небо своим богом-отцом, а их небесно-голубое знамя символизировало преданность отцу-прародителю» [4].

Эволюция флагов тесно связана с изменением их понятийной и смысловой нагрузки, функциональных особенностей в жизни общества. Тема преемственности государственной символики страны имеет большое значение для национального самосознания и государственного строительства. Преемственность государственной символики демонстрирует подрастающему поколению, что наша страна не возникла из ниоткуда в одночасье, а имеет глубокий и прочный государственный фундамент, построенный за многие века.

Политическое бессмертие суждено только тем символам, которые имеют глубокие исторические корни и рождены духом народа. У них есть своя жизнь, протекающая по собственной логике, но также тесно связанная с судьбой народа. Судьба народа – вот что определяет суть национальных символов и их историю. Государственные символы оказывают большое влияние на формирование идеи государственности, общественного сознания и духа цивилизации, которые определяют смысл и значение истории.

Государственные символы Республики Казахстан – это важные элементы, которые емко и ясно декларируют начало нового этапа в истории народа, а также выражают возвращение к своим истокам и в самобытное русло развития.

Каждый из государственных символов является оригинальным творением. Государственные символы представляют собой разные пласты культуры, единые в своем многообразии. Их объединяют общие принципы, согласно которым создана государственная символика, и общая идея, которой они служат. Государственные символы отвечают за сохранение связи времен, соответствуют образам нынешнего менталитета, самобытному состоянию казахстанского общества. Также они являются олицетворением духа цивилизации, стремлением к светлому будущему. Общая идея, которой служат государственные символы, – это идея государственного суверенитета самоопределившейся казахской нации, исполненной решимости создавать демократическое общество и правовое государство во имя общего блага.

Государственные символы страны не только имеют глубокие исторические корни, но также устремлены в будущее. Они как детище своего времени тесно связаны с тем историческим шансом, который выпал на долю казахского народа. Это шанс для возрождения, и каждая деталь государственных символов может поведать о многом. Чем больше и глубже

узнаешь о символах, тем отчетливее понимаешь их значение и смысл. Это важно для нашего государства. Ведь его судьба определяется желанием и осознанными действиями своих граждан, их патриотизмом.

Как сказал Глава государства К. К. Токаев, «Символы нашего государства олицетворяют тысячелетние мечты и устремления казахского народа. В эпоху древних тюрок наши предки объединялись под флагом с изображением волка. Знамя Казахского ханства сплотило весь народ и демонстрировало единство страны. А в прошлом веке лидеры движения Алаш воодушевляли соотечественников словами: «Под сенью знамени Алаш свет наших идей не исчезнет в веках!» Эта традиция, унаследованная с древних времен, передавалась из поколения в поколение и сохранилась до наших дней».

Государственные символы – это символы независимости, которые придают чувство гордости нашему народу, поскольку воплощают в себе мечты наших предков. Они прошли сквозь время, вбирают в себя огромный пласт истории и должны быть преемственными для следующего поколения. Осмысление исторического прошлого и периода независимости должно стать основным фактором для формирования исторического самосознания народа, также необходима популяризация исторических исследований на тему преемственности государственных символов. История символов должна рассматриваться как целостная картина – с древности, Средневековья и до нашего времени, чтобы проследить преемственность, связь между прошлым и будущим.

Список использованной литературы

1. Шаймерденов Е. Государственные символы Республики Казахстан. – Алматы: «Жеті жарғы», 2001. – 238 с.
2. Бичурин Н. Я. Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. – М. – Л.: АН СССР, 1950. – 501 с.
3. Левшин А. И. Описание киргиз-казачьих, или киргиз-кайсацких орд и степей. – М., 2018. – 586 с.
4. Официальный сайт Президента Республики Казахстан akorda.kz / [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://www.akorda.kz>.
5. Аяган Б., Ауанасова А., Сулейменов А. Новейшая история Казахстана (1991–2014). – Алматы: Атамұра, 2014. – 368 с.

ИЗ ИСТОРИИ КАЗАХСТАНСКОЙ ВАЛЮТЫ: К 30-ЛЕТИЮ ТЕНГЕ

А. Е. Асанбаева,

*ведущий эксперт Службы архивной работы
Президентского центра Республики Казахстан,
кандидат исторических наук*

15 ноября 2023 года исполнилось 30 лет казахстанской национальной валюте. Тенге – молодая валюта, обладающая интересной историей. Ее введению предшествовала весьма напряженная и захватывающая работа целой группы лиц – от руководителей государственных структур высшего ранга до художников-дизайнеров. Вся работа проходила в сжатые сроки в условиях полной конфиденциальности.

Хотя 15 ноября 1993 года и считается датой, положившей начало экономической независимости Казахстана, но подготовка к ней началась задолго до этого. 31 августа и 9 сентября 1991 года были приняты два важных решения Президента страны: о создании золотого запаса и алмазного фонда Казахской ССР и об организации Государственного хранилища ценностей Национального банка республики. Эти решения можно считать первым этапом работы по созданию экономической самостоятельности и безопасности страны.

Из воспоминаний вице-президента Республики Казахстан Ерика Магзумовича Асанбаева: «Сухие строки официальных документов не могут передать те живые подробности, в окружении которых рождалась национальная валюта в Казахстане. После обретения суверенитета вопрос о введении национальной валюты – одного из обязательных атрибутов самоопределившегося государства – что называется, витал в воздухе. И только ошеломивший всех кризис мешал поставить вопрос в практической плоскости. Поэтому нужен был лишь начальный толчок, постановка конкретной цели» [1, с. 192].

Первым, кто не только озвучил необходимость введения собственной валюты, а еще разработал и обосновал программу национальной валюты в конце 1991 года был Саук Темирбаевич Такежанов¹ – руководитель Комитета по экономической реформе, бюджету и финансам Верховного Совета республики. Позже его называли «отцом» национальной валюты – тенге. Он исходил из следующего: независимость любого государства должна отвечать минимум трем условиям – граница государства, армия для ее защиты и собственная национальная валюта для экономической безопасности страны [2].

В начале 1992 года была разработана Стратегия становления и развития Казахстана как суверенного государства. Это был первый трехлетний общегосударственный план. В этой стратегии республика объявила о

¹Такежанов С. Т. – заместитель председателя Совета Министров Казахской ССР – председатель Госплана Казахской ССР в 1974–1980 гг., министр цветной металлургии Казахской ССР в 1980–1987 гг.

намерении ввести национальную валюту, но с оговоркой: рассматривать этот вопрос будут только после выхода из кризиса и стабилизации экономики.

И в то же самое время в стране шли интенсивные переговоры с Россией по созданию «рублевой зоны нового типа». Ряд многосторонних соглашений, заключенных в 1992–1993 гг., предусматривал существование единой денежной системы. Все страны СНГ, кроме Украины, присоединились к Договору о создании экономического союза, предполагавшего поэтапную интеграцию стран-участниц: образование зоны свободной торговли, таможенного союза, общего рынка и валютного союза. Однако в российском руководстве возобладала точка зрения сторонников полного обособления российской финансовой системы. Казахстану и Узбекистану, крупнейшим странам, которые к осени 1993 года продолжали использовать советский рубль, были предложены неприемлемо жесткие условия пребывания в «рублевой зоне нового типа» и предоставления российских рублей. Переговоры успехом не увенчались.

Из воспоминаний первого заместителя Премьер-Министра Республики Казахстан Даулета Хамитовича Сембаева, одного из соавторов первой экономической программы Президента Республики Казахстан, представлявшего в те годы страну в рабочей группе по созданию единой рублевой зоны: «К маю 1993 года практически все страны СНГ ввели собственную валюту. Только четыре государства – Россия, Казахстан, Узбекистан и Таджикистан – использовали в обращении денежные знаки бывшего Советского Союза (банкноты образца 1961–1991 гг.). Эти оставшиеся государства, начиная с 1991 года, пытались сохранить единое валютное пространство. В пользу такого решения было достаточно много аргументов. Но, с другой стороны, россияне настаивали на том, чтобы страны «рублевой зоны» передали России как единому эмиссионному центру часть своих суверенных полномочий, вплоть до утверждения бюджетного дефицита. Проблема заключалась в поиске компромисса по объему передаваемых прав. Переговоры длились долго и были очень сложными. Состоялись десятки встреч на самых различных уровнях... выдвигались все новые и новые условия, нередко просто неприемлемые для нас» [3, с. 165].

Все иллюзии по созданию единой валютной зоны рухнули летом 1993 года, когда Россия ввела в обращение собственную валюту. «Российская сторона открытым текстом нам заявила о том, что прежняя рублевая зона прекращает свое существование, а в новую рублевую зону Казахстан не будет принят... В новую российскую рублевую зону был допущен только Таджикистан как страна, не сумевшая создать свою денежно-кредитную систему. Не отступая от идеи вхождения в рублевую зону, Правительство Казахстана продолжало работать в этом направлении, однако условия, которые поставила для этого Москва, для нас были практически неприемлемыми. Казахстан, для того чтобы войти в новую рублевую зону, должен был полностью передать России накопленные золотовалютные резервы в размере не менее 700 миллионов долларов, согласовывать уровень бюджетного дефицита и полностью подчиниться денежно-кредитной

политике Центрального банка России на основе общего рубля. Для Казахстана это означало практически полный отказ от экономического суверенитета», – вспоминает первый председатель Национального банка Республики Казахстан Галым Байназарович Байназаров [4].

Рубль прекратил свое существование как платежное средство взаимосвязанной экономики бывших республик. Теперь перед республикой встала задача создать национальную экономику, свою денежную систему, республиканский бюджет. С этого момента введение национальной валюты стало объективной необходимостью.

«К такому сценарию Казахстан готовился заранее. Президент, Верховный Совет и Правительство отдавали себе отчет в том, что введение национальной валюты неизбежно. За полтора года до этого Комитет по экономическим реформам Верховного Совета во главе с С. Т. Такежановым, разработал программу перехода на тенге. В обстановке предельной секретности художники подготовили дизайн казахстанской валюты. Английская фирма «Харрисон и сыновья» быстро и качественно отпечатала необходимый объем новых банкнот». Под руководством председателя Национального банка Г. Б. Байназарова были решены все технические вопросы, и летом 1993 года, к моменту, когда Россия ввела свою национальную валюту, наши деньги уже находились в республике», – вспоминал Д. Х. Сембаев [3, с. 167].

Об этом поподробнее. Весной 1992 года по поручению Президента страны Н. А. Назарбаева была создана секретная комиссия, которая должна была рассмотреть возможность введения национальной валюты. Рассматривались различные варианты введения национальной валюты. Из трех вариантов (промежуточная, параллельная валюта и прямое введение тенге) приняли решение о прямом введении тенге. Как вспоминал С. Т. Такежанов: «...при любых сценариях введения национальной валюты нужно было иметь в виду запасы и резервы Гохрана РК и в целом Нацбанка. Эти совокупные неснижаемые запасы можно считать золотой мерой, указателем максимальных объемов собственной валюты, возможной к выпуску на первоначальном этапе и в последующем» [5, с. 189].

Из высшего руководства страны в государственную тайну были посвящены: вице-президент республики Е. М. Асанбаев, председатель Верховного Совета С. А. Абдильдин, председатель Комитета по финансам и бюджету Верховного Совета С. Т. Такежанов, председатель Национального банка Г. Б. Байназаров, его заместитель М. А. Турсунов и будущий директор первой банкнотной фабрики в Казахстане Е. И. Кожамуратов.

Из воспоминаний Главы государства Нурсултана Абишевича Назарбаева: «Одновременно, также конфиденциально, была создана творческая группа с целью проведения работы по дизайну новой валюты. Обсуждались разные варианты дизайна тенге: были и эскизы в цвете советского рубля, и банкноты со сложным казахским орнаментом, и купюры, похожие на доллар. Художники под руководством депутата Верховного Совета Республики Казахстан XII созыва, заслуженного дизайнера

республики Т. Б. Сулейменова разработали четыре варианта дизайна банкнот и монет. Все варианты были исполнены просто превосходно – на очень высоком профессиональном и креативном уровне» [6, с. 111]. Окончательный выбор был сделан в пользу варианта с изображением знаменитых и исторически значимых для Казахстана людей.

Как вспоминал сам художник Тимур Бимашевич Сулейменов, было подготовлено две группы. «Одна занималась разработкой эскизов монет – это А. В. Исмамбетов, старейший дизайнер, талантливый художник, В. Ивженко, талантливый дизайнер. Вторая группа была создана для разработки эскизов бумажных банкнот – М. К. Алин, великолепный график, профессионал полиграфии, тонкий и глубокий знаток орнаментики и национальной пластики А. Д. Дузельханов, затем к нам подключился молодой художник Д. М. Касымов» [7].

По поводу названия национальной валюты также было предложено несколько вариантов, среди которых такие наименования, как сом, сум, акша, алтын, тенге. В итоге остановились на предложенном С. Т. Такежановым варианте «тенге» – это тюркское название монет в обращении на территории кыпчакских степей.

3 ноября 1993 года Президентом страны был издан Указ «О Государственной комиссии Республики Казахстан по введению национальной валюты». На комиссию были возложены чрезвычайные функции, главные из которых заключались в следующем:

- определение и уточнение механизма введения национальной валюты, включая основные принципы, порядок и условия обмена денег;
- осуществление контроля за денежным и финансовым положением Республики Казахстан на период введения национальной валюты [6, с. 66].

В состав комиссии во главе с Премьер-Министром С. А. Терещенко вошли вице-президент республики Е. М. Асанбаев, первый заместитель Премьер-Министра Д. Х. Сембаев, министр финансов Е. Ж. Дербисов, министр экономики Б. И. Изтлеуов, председатель Национального банка Г. Б. Байназаров. Комиссия была наделена исключительными полномочиями, в том числе принимать постановления по вопросам, касающимся введения национальной валюты.

Кроме того, была создана рабочая группа, возглавляемая Д. Х. Сембаевым, которая подготовила сценарий введения тенге. Это был самый сложный комплекс политических, экономических, технических и организационных мер. Вся эта работа велась в режиме секретности. Во избежание спекуляции нельзя было допустить утечки информации о дате введения национальной валюты, курсе обмена и валютном курсе, лимите обмена наличных денег для физических и юридических лиц, порядке конверсии банковских счетов и других финансовых активов [3, с. 168].

Комиссии пришлось преодолеть и другие проблемы технического характера, особенно по монетам, с чеканкой которых с самого начала возникли трудности. Создаваемый монетный двор просто физически не успевал отчеканить необходимый объем монет к намеченному сроку. В связи с этим

рабочей группой было принято решение в качестве промежуточной меры отпечатать бумажные тиыны, а уже потом, по мере готовности монетного двора, запустить в обращение полноценные монеты.

5 ноября 1993 года Президентом страны Н. А. Назарбаевым был подписан Указ «О неотложных мерах по стабилизации денежной системы» [6, с. 71–72]. Необходимость его подписания была обусловлена резким увеличением объема незаконного ввоза банкнот советских рублей на территорию Казахстана, изъятых из обращения на территории соседних стран, что подрывало финансовую систему республики, ускоряя и без того катастрофические темпы инфляции и снижая уровень жизни населения.

12 ноября 1993 года вышел Указ Президента Республики Казахстан № 1399 «О введении национальной валюты Республики Казахстан». В этот же день было принято совместное постановление Верховного Совета и Правительства о введении национальной валюты, а также постановление Государственной комиссии Республики Казахстан по введению национальной валюты «О порядке и условиях введения национальной валюты Республики Казахстан» [6, с. 83–85], согласно которым на территории Казахстана с 8 часов утра 15 ноября 1993 года была введена национальная валюта – тенге.

«12 ноября Глава государства в прямом эфире обратился к народу Казахстана с сообщением о предстоящем событии. Многомиллионной телевизионной аудитории были продемонстрированы денежные знаки всех номиналов, выполненные в отменном качестве. Вслед за этим обращением по телевидению и радио мною был оглашен порядок обмена рублевых банковских билетов на национальную валюту – тенге. Обмен денежных купюр начался 15 ноября, в течение трех дней рубль и тенге должны были функционировать параллельно. Начиная с 18 ноября 1993 года национальная валюта стала единственным законным платежным средством на территории Казахстана», – вспоминает Г. Б. Байназаров [4].

Такие международные финансовые институты, как Международный валютный фонд (МВФ), Всемирный банк (ВБ), Европейский банк реконструкции и развития (ЕБРР), поддержали введение в Казахстане национальной валюты. Ими была оказана помощь в предоставлении стабилизационных кредитов, так нужных Казахстану в то время, и соответствующих рекомендаций. В конце концов, Россия также была вынуждена признать, что оптимальным выходом из сложившегося положения является введение Казахстаном собственных денежных знаков. Это зафиксировано в совместном заявлении глав правительств от 3 ноября 1993 года [6, с. 69–70]. Российской стороной также была оказана техническая помощь в разработке нормативных документов по введению валюты.

Именно с этого момента начались настоящие реформы в финансовом секторе, мы начали проводить самостоятельную монетарную, экономическую политику. В то же время обмен валюты был произведен в условиях спада экономики, высокой инфляции, отсутствия самостоятельной денежной системы. Во второй половине 1993 года и практически весь 1994 год Национальный банк Республики Казахстан кредитовал банки второго уровня

и закрывал дефицит государственного бюджета за счет печатного станка. Но уже к концу 1994 года удалось справиться с ситуацией. Темпы падения курса тенге к доллару и инфляция по сравнению с предыдущим годом снизились в два раза [3, с. 170].

Первое время тенге печатали в Великобритании, а в 1995 году заработала собственная банкнотная фабрика. Пока печатались купюры, параллельно разрабатывался дизайн монет. В стране с нуля создали Казахстанскую валютную биржу, банкнотную фабрику, Казахстанский монетный двор, золотовалютные резервы, государственное хранилище для золотовалютных резервов и международную платежную систему.

Изначально в обороте ходили банкноты до 500 тенге. Этого вполне хватало, чтобы производить расчеты. Но вскоре пришлось вводить крупные купюры. Так, в 1994 году были выпущены банкноты номиналом 500 и 1 000 тенге. Первая 5-тысячная купюра появилась в 1998 году, а банкнота стоимостью 10 тысяч тенге – в 2003 году [8].

Национальная валюта Казахстана неоднократно входила в список самых красивых денег планеты. Тенге неоднократно признавали лучшей мировой валютой по дизайну и степени защиты. Так, казахстанский тенге выиграл свою первую награду в конкурсе, проводимом Международной ассоциацией коллекционеров бумажных купюр (IBNS) в 2011 году с банкнотой номиналом 10 000 тенге, посвященной 20-летию Независимости страны. 9 мая 2016 года британское издание The Telegraph опубликовало топ-15 лучших в мире денежных единиц. Казахстанский тенге занял первое место.

Дизайн тенге неоднократно менялся: в частности, на банкнотах перестали печатать портреты. На деньгах размещали изображения, говорящие о достижениях независимости, обращающие к современным реалиям: монумент «Байтерек», резиденция Президента Республики Казахстан «Акорда», монумент Независимости, монумент «Қазақ Елі», триумфальная арка «Мәңгілік Ел». Первоначально выпускались семь номиналов банкнот, затем добавились купюры достоинством 10 тысяч тенге и 20 тысяч тенге [9].

Отмечая историческую значимость даты 15 ноября 1993 года как дня введения национальной валюты Республики Казахстан, 13 ноября 1997 года был подписан Указ Президента Республики Казахстан, который объявил 15 ноября Днем национальной валюты – тенге, профессиональным праздником работников финансовой системы Республики Казахстан [6, с. 110].

За этот по историческим меркам небольшой период страна прошла путь, равный целой эпохе. Национальная валюта Казахстана – тенге – обеспечила экономическую независимость страны, с ее вводом в обращение был открыт путь к дальнейшим глубоким преобразованиям.

Список использованной литературы

1. Асанбаев Е. История последнего атрибута // Тенге / Х. Габжалелов. – Алматы, 2003. – С. 191–194.

2. Куанышева К. Введению тенге предшествовало наведение порядка в деле создания национального золотого запаса / [Электронный ресурс] // Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30358122&pos=8;-35#pos=8;-35.

3. Сембаев Д. Аттестат экономической зрелости // Тенге / Х. Фабжалелов. – Алматы, 2003. – С. 161–170.

4. Тенге – символ экономической независимости страны / [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://kazpravda.kz/n/tenge-simvol-ekonomicheskoy-nezavisimosti-strany/>.

5. Такежанов С. Золотая мера тенге // Тенге / Х. Фабжалелов. – Алматы, 2003. – С. 186–190.

6. Из истории национальной валюты. 1991–1994 гг.: сборник документов и материалов. – Алматы: Архив Президента Республики Казахстан, 2013. – 136 с.

7. Рождение тенге: из древности в независимость / [Электронный ресурс] // Режим доступа: https://forbes.kz/finances/finance/rojdenie_tenge_iz_drevnosti_v_nezavisimost_chast_1/.

8. Тенге: история казахстанской валюты / [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://www.nur.kz/leisure/interesting-facts/1762553-kazahstanskij-tenge-istoria/>.

9. Тенге исполнилось 29 лет: история национальной валюты Казахстана / [Электронный ресурс] // Режим доступа: https://www.inform.kz/ru/tenge-ispolnilos-29-let-istoriya-nacional-noy-valyuty-kazahstana_a4001467.

Встреча Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева с британскими специалистами банкнотной фабрики «Харрисон и сыновья» в рамках официального визита в Соединенное Королевство Великобритании и Северной Ирландии. Великобритания, Лондон, 22 марта 1994 года. Слева направо: генеральный директор банкнотной фабрики «Харрисон и сыновья» Д. Стюарт, Н. А. Назарбаев, руководитель дизайнерской группы по разработке тенге, художник Т. Б. Сулейменов. Президентский центр Республики Казахстан. Регистрационный номер № 110 /55

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев и председатель Национального банка Республики Казахстан Д. Х. Сембаев во время посещения Банкнотной фабрики Национального банка Республики Казахстан для участия в экспериментальном выпуске новых казахстанских банкнот. Алматы, 26 апреля 1995 года

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев во время посещения Государственного хранилища ценностей (Гохранина) Национального банка Республики Казахстан. Алматы, 26 апреля 1995 года

Торжественная церемония открытия Банкнотной фабрики Президентом Республики Казахстан Н. А. Назарбаевым (второй слева) и президентом британской компании «Thomas De La Rue» Джереми Маршаллом (в центре). Алматы, 19 мая 1995 года.

На снимке: председатель Национального банка Республики Казахстан Д. Х. Сембаев (справа), директор банкнотной фабрики Национального банка Республики Казахстан Е. И. Кожамуратов (слева). Президентский центр Республики Казахстан. Регистрационный номер № 169 /3

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев с национальной валютой во время официального открытия Банкнотной фабрики Национального банка Республики Казахстан. Алматы, 19 мая 1995 года

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҰЛТТЫҚ ВАЛЮТАСЫ: ӨТКЕНІ ЖӘНЕ БОЛАШАҒЫ

А. Т. Несіпбай,
*Қазақстан Республикасының Президенттік орталығының
Экскурсия жұмысы қызметінің маманы*

«Төл теңгеміз – Елдігіміз бен Егемендігіміздің шынайы белгісі. Біз тоқсаныншы жылдардың басында негізгі нарықтық реформаларды жүзеге асырдық. Қаржы қатынастарын кешенді түрде қайта қарап, жаңғырттық. Әлемдегі озық тәжірибені ескере отырып, банк саласына түбегейлі өзгерістер енгіздік. Еліміздің толыққанды қаржылық инфрақұрылымы жасалды».

Қ. К. Тоқаев

Кіріспе. Ұлтты ұлық ететін, мемлекеттің мерейін өсіріп, әлемдік кеңістікте әлеуетін арттыратын бірден-бір байлық – ұлттық валюта. Тарихы тереннен тамыр тарқатқан қазақ ұлтының мекен етіп келе жатқан киелі топырағында, бір жарым мың жыл уақыт ілгері теңгелер соғылған [2, 256 б.]. Жазба тарихымыз соңғы кездері қазба жұмыстарының арқасында едәуір байып келеді. Мемлекеттік рәміздер әлемдік деңгейде әр ұлттың символы ретінде саналғанындай, «ұлттық валюта да» әр ұлтты айшықтайтындай нышан. Ендеше, мемлекетіміздің ең айшықты бедерлері өрнектелген ұлттық теңгеміз хақында тарихты археологиялық, нумизматикалық, ұлттық құндылықтар бойынша қарастырсақ.

Негізгі бөлім. Көшпенділердің өркениетті дәуірінде өмір сүрген ата-бабаларымыз әуелгі ғасырларда нақтылы ақшаны пайдаланбаса да төрт түлік арқылы айырбас саудасын жүргізген. Десек те, қалаларда, отырықшы өлкелерде алтын, күміс, мыс теңгелер пайдаланған. Ең алғашқы теңгелердің пайдалану уақыты Ұлы жібек жолы бойындағы қалалардан қазба кезінде табылды. Сонымен қатар, қытайлық саяхатшы Сань Цзан 640 жылы жазған деректерінде, түркі халықтарының 27 қожалығында, сауда байланысы үшін алтын мен күмісті пайдаланғандығы туралы айтылған [3, 44 б.].

Ғасырлар жылжып, айлар ағып, уақыттар сырғыған кезде металл әрі қағаз ақшалардың маңызы артты. Дамыған ортағасыр мемлекеті Қарахан мемлекетінде мыс дирхемдер танымал болған. Орталық Азия урбандалу жүйесінде қалалық, қалааралық сынды ақша айналымы жүрген [4, 52 б.]. Осының өзі сол кезеңдегі тарих аренасындағы валюталық фондтың аса маңызды рөлге ие болуын айғақтайды.

Өркениеті өрлеген ежелгі Фараб оазисі мен Тараз атырабындағы қалаларда 1251 жылы өз монеталары соғыла бастаған. Отырар қаласындағы монеталар үш номиналға бөлінген. Олар: фельс – мыс, дирхам – күміс, динар – алтын ақшалардан тұрған.

Бүгінгі таңдағы төл валютамыз «теңге» атауы XV ғасырдың алғашқы ширегінде пайда болып, «таньха» деп аталған [5, 82 б.]. Ендеше, тарихи андатпадан кейін, тәуелсіздік дәуірінің монетарлы саясатына тоқталайық. Жетпіс жылға жуық салтанат құрған КСРО кезеңінде одақтас мемлекеттер арасында ортақ валюта қолданылды. Дәуір дидары бұзылып, ыдыраған алпауыт, мемлекет алдына сынақтарды алып келді. 1992 жылдан бастап Қазақстан Ресейдің Орталық банкінен валюталарды тегін алып, айналымда ұстап отырды.

1993 жылғы 13 сәуірде Қазақстан Республикасының Ұлттық банкі құрылды. Көп ұзамай «Қазақстан Республикасының Ұлттық банкінің теңге сарайын құру жөніндегі бірінші кезектегі шаралар туралы» және «Қазақстан Республикасының Ұлттық банкінің полиграфиялық баспа фабрикасын құру туралы» құпия жарлықтары шықты [6, 195 б.]. Алайда 1993 жылы шілде айында Ресей өз валютасын енгізді. Осылай кикілжің тұстардың алдын алу мақсатында валютамызды енгізу аса қажетті әрі түйіткілді мәселеге айналды.

Белгілі металлург, академик Сауық Тәкежановтың идеясымен Қазақстан қойнауындағы бағалы металдарды Ұлттық банкке тапсыруға міндеттелді. Осылайша, мемлекет тарапынан қабылданған алтын монополиясы валюталық қорды әзірлеуге алғышарттар жасады. Академиктің бұл шешімі кейін өз жемісін көрсетті. Мысалы, Ақбақай, Васильков тау-кен байыту комбинаттары мен Бақыршықтау металлургия комбинатының аумағында 300–400 тонна көлемінде алтын бар екендігі зерттелді.

1993 жылы 3 қарашада Қазақстан Республикасының Президентінің Жарлығымен Премьер-министрдің төрағалығымен Ұлттық валютаны жөніндегі мемлекеттік комиссия ресми түрде құрылды. Дәл осы кезде Ресей Федерациясының Орталық банкімен арада «Ұлттық банкноттарды айналымға енгізуге байланысты өзара міндеттемелер және өзара қолдау туралы» келісім

жасалды. Келісімнің нәтижесінде Өзбекстан Республикасымен ұлттық валюта бір мезгілде енгізілді.

Ал 1993 жылғы 15 қарашада Қазақстанның барлық аумағында ұлттық валюта – теңге айналымға енгізілді [7, 3 б.]. Сол кезде Президент Н. Ә. Назарбаев «Қазақстан Республикасының ұлттық валютасын енгізу туралы» Жарлыққа қол қойды. 15 қарашада таңғы сағат таңғы 8.00-ден бастап, аталмыш Жарлық өз күшіне енді. Ескі ақша үлгілері, рубльдерді теңгеге айырбастау 15–20 қараша күндерінде жүргізілді. Сол кездегі ақпараттар көзі бойынша 1 теңге 500 рубльге тең келді. Бес күнге созылған ақша айырбастау науқаны нәтижесінед 951 миллиард кеңестік рубль айырбасталды. Сол кездегі комиссия құрамының және жауапты тұлғалардың бел шешіп кірісуінің арқасында 1993 жылы 18 қарашасынан бастап, төл теңгеміз ел аумағындағы жалғыз заңды төлем құралы ретінде мойындалды.

Мемлекетіміздің мерейі саналған, ұлттық валютамыз айналымға енгенде, халық қуанышты күйде болды. Себебі, аса ауыр дағдарыс девальвациядан зардап шеккен ұлттық валютамызға, бейнеленген тарихи тұлғаларды көргенде ерекше шабытқа кеңелді. Көрнекті ақын Шөмішбай Сариев төл теңгеміз туралы заңның шығысымен 16 қараша күні еліміздің басты газеті «Егемен Қазақстанға» алғашқы сүйінші хабарды жеткізді.

..Не бір ой мүжіп жеген ой адамын,

Кеудемнен сейілгендей кей алаңым.

Телмірмей теңгем барда тебіреніп,

Енді мен тәуелсізбін дей аламын..., – деген өлең шумақтары арқылы саяси ғана емес, экономикалық тәуелсіздікті тойлаған толағай жеңісті көрсетеді [8, 1 б.].

Расында ел егемендігін айшықтайтын ұлттық теңге мемлекетіміздің басты мерейі болып қала бермек. Әрине, 1993 жылы бірден теңге өздігінен басылып шыға келген жоқ. Бұл процесс бұдан бірнеше бұрын басталды. Банкноттардың дизайнын салу үшін сол кезде отандық суретшілер жұмылдырылды. Мәселен, сол кездегі Жоғары Кеңес депутаты Тимур Сүлейменов, «Қазақстан дизайн орталығы» ЖШС басшысы Хайролла Ғабжалелов, атақты тарихи-суретші Ағымсалы Дүзелханов, дизайнер Мендібай Алин болды. Аты аталған қайраткерлер сол кезде аса құпия түрде жұмыс атқарды. Тіптен оларға Министрлер Кеңесінің саяжайы бөлініп, сол жерде жұмыс істеді [9, 180 б.]. Құпия түрде жұмыс жасауының себебі теңгені жасауда көптеген мемлекеттік құпиялылық сақталуы заңдылық болды. Сол үшін де жоспар «Ел код-71» деп аталды.

Мемлекеттік банк басқармасы банкнот үлгілерін 1992 жылы 27 тамызда бекітті. Дәл сол кезден бастап отандық суретшілер Англияда жұмыс істей бастады. Алғашқы ақша бірліктері 1992–1993 жылдың күз бен қыс мезгілінде әзірленді.

1993 жылдың сәуір айына дейінгі мәліметтер бойынша банкноттардың 20% дайыны болды. 1993 жылы Лондоннан тікелей Жамбыл (Тараз) қаласына ИЛ-76 ұшағымен банкноталар тасымалдана бастады. Бір аптаның ішінде 18

сапарды аса құпия деңгейде орындап, оларды банктерге өткізу жұмысы басталған-ды [10, 169 б.].

Осылайша, теңгеміздің мерейі асқақтап, арман болған асыл жеңіс өз жемісін көрсетті. Мәселен, халықаралық банкнот қауымдастығы (IBNS) тарапынан ең жоғары бағаны алып отыр. Бұл қауымдастықта тоқсаннан астам өркениетті елдердің сақа сарапшылары қатысқан болатын. Көне түркі жазуына арналған номиналы 1000 теңгелік «Күлтегін» банкноты үш жыл қатарынан, 2011, 2013, 2014 қатарынан үздік деп танылды. 2007 жылы 10 000 теңгелік банкнот халықаралық қауымдастық үздік номинал деп бағаланды. Ал 2016 жылы High Security Printing Europe халықаралық ғылыми конференциясында номиналы 20 000 теңгелік банкнот жоғары марапатқа ие болды [11, 39 б.]. Бұдан өзге көптеген әлемдік банкноттар қатарында «Төл теңгеміз» төрден төмен орын алған жоқ.

Қай елдің болмасын валютасы мемлекеттің тарихын тікелей баяндайды, заманауи саяси-экономикалық жағдайын және жаһандық дәрежесін сипаттайды. Бүгін де ақша бірліктері мемлекеттің дамуының маңызды рөлін атқарады. Оларсыз мемлекетаралық қатынастарды орнықтыру мүмкін емес, мемлекет ішіндегі қаржы операцияларының бірін де орындай алмайды. Ұлттық банкнотта мемлекеттің тарихи оқиғалары, елдің мәдениеті мен тарихына елеулі үлес қосқан саяси-тарихи тұлғалардың бейнесі әрі мемлекеттің басты мәдени жетістіктері бейнеленеді. Сонымен бірге, бүгінде ұлттық валюта барша мемлекеттер мен халықтар үшін өте ыңғайлы және экономикалық негізі бар қаржы құралы.

Көптеген халық ести бермеген валютамыздың қалыптасуындағы қиыншылықтар мен қызықтарды бүгінгі таңда емін-еркін айта беруімізге әбден болады. Әуелгі уақытта қайраткер ата-бабаларымыздың бейнесі бедерленген банкноттар тәй-тәй басып келе жатқан жас республикамыз үшін үлкен ерлік ретінде өз бағасын алды. Себебі алғашқы жылдары республикада қазақ ұлтының үлесі тіптен аз болды, онымен қоса, көрші Ресей мемлекетінің ықпалы да аз болған жоқ. Соған қарамастан әрісі әл-Фараби, Абылай хан, Шоқан, Абай, Жамбыл сынды тұлғалардың бейнелері төл теңгемізден жарқырап орын алуы да «біз өз тарихымызды, өз құндылықтарымызды таптық, тарихы терең ұлтпыз» деп сайрап тұрғандай көрінеді.

Осы орайда Қазақстан Республикасының Ұлттық банкінің тұңғыш төрағасы Ғалым Байназаров: «Теңгесіз біздің экономика басқарылмайды. Сондықтан экономикадағы ең басты басқару құралы, тілі ол – теңге», – деп төл теңгеміздің еліміздің болашағына қаншалықты маңызы бар екендігін көрсетеді [12, 4 б.]. Расымен теңгеде мемлекеттік саясат, ұлттық саясат жатыр. Біз төл валютамыздан ешқашан айырылмауымыз керек. Ұлттық банк ақша-несие саясатымен айналысып, алтын-резерв қорын жинақтай алғаны аса маңызды серпін еді.

Кейінгі уақытта 2006 жылы банкноттардың екінші сериясы жарық көрді. «Бәйтерек» аталған серия ерекше ыстық болып, халық ілтипатпен қабыл алды. 2011 жылы айналымнан алына бастап, келесі кезектегі үшінші

сериядағы «Қазақ елі» банкноттарымен ауыса бастады [13, 4 б.]. Осының арқасында дүйім жұрт халық байлағына куә болды.

Төл теңгеміздің 30 жыл толуына байланысты Қазақстан Республикасының Ұлттық банкі жаңа банкноттарды таныстырды. Ол «сақ стилі» деп аталды [14]. Қазақ халқының терең тарихы мен елдігінің нышаны ретінде қасиетті жануар мен сақ аң стилінің киелі өкілдері бейнеленген. Банкноттардың жаңа сериясы халықтың рухын асқақтатын ерекше қадамның бірі, ел үшін жасалған ерең ұмтылыс.

Қорытынды. Осымен Қазақстан тарихынан сөз бастап еліміздің елдігін нығайтқан валютамыз – теңгенің жылнамасы ежелде жатқан асқақ үн екеніндігіне көз жеткіздік. Кез келген мемлекет үшін тәуелсіздік толық болуы үшін саяси шешімдердің еркіндігі ғана емес, экономикалық әлеуеттің асқақ болуы маңызды. Осы үшін де 30 жылдық тарихы бар төл теңгеміз бостандықтың берік ұғымы. Ұлттық теңгеміз – мемлекетіміздің мызғымас мерейі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Турсунова Г.Н. Денежное хозяйство в домусульманской Средней Азии VI–VIII вв. // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. – Душанбе: Тъарих. – 2014. – 255–261 сс.
2. Сюань-цзан. Записки о западных странах [эпохи] Великой Тан (Да Тан си юй цзи) / Сюань-цзан; введ., пер. и коммент. Н.В. Александровой; Ин-т востоведения РАН. – М.: Вост. лит., 2012. – 463 с.
3. Нуржанов А.А. Мусульманское денежное отношение Средней Азии и Казахстана в эпоху средневековья (VII–XVIII). Народы и религии евразии // Мировоззрение населения Южной Сибири и Центральной Азии в исторической ретроспективе: межд. конф. – Барнаул, 2013. – 50–62 бб.
4. Кәдірқұлова Г.К. Қазақстан тарихы: Оқулық. – Алматы: ҚАЗАқпарат, 2005. – 320 б.
5. Қуаналиева Г.А., Талғатханұлы Д. Қазақстан Республикасындағы банк жүйесінің ерекшеліктері мен кейбір мәселелері // ҚазҰУ хабаршысы. Заң сериясы. – 2017. – №1 (81). – 195–199 бб.
6. «Қазақстан Республикасының ұлттық валютаны енгізу туралы» Қазақстан Республикасының заң күші бар Жарлығы. 1993 жылғы 12 қараша.
7. Сариев Ш.Н. Төл теңгеміз туралы // Егемен Қазақстан. – 1993. – №231. – 1 б.
8. Хамитбек А., Абилкаирова Р.А. Қазақстанның ұлттық валютасына тарихи шолу // М. Дулатов ат. Қостанай инженерлік-экономикалық университетінің көпсалалы ғылыми-өндірістік журналы. – 2018. – №4. – 179–182 бб.
9. Жалғас М.Ж., Сыздыкова Г.А. Ұлттық валютамыздың шығу тарихы, оның алатын орны // М. Дулатов атындағы Қостанай инженерлік-экономикалық университетінің көпсалалы ғылыми-өндірістік журналы. – 2018. – №4. – 168–172 бб.

10. Niccole Braynen-Kimani. Kazakhstan's tenge has won several awards for best currency design // Finance & Development. September 2016. 38–39 p.

11. [aikyn.kz]: Байназаров Ғ.Б. Дербестік кепілі // AIQYN. 2023. 14.11.2023.

12. Ермекбаев Б. Атрибут суверенитета Қазақстан // Qazaq universiteti. – 2018. – № 34. – 4 б.

13. Жаңа банкноттар сериясы «Сақ стилі» / [Электрондық ресурс] // Ену тәртібі: <https://nationalbank.kz/kz/page/money-guide>

АНИМАЛИСТИЧЕСКАЯ СИМВОЛИКА КАК ВЫРАЖЕНИЕ ИДЕНТИЧНОСТИ И НАЦИОНАЛЬНОГО САМОСОЗНАНИЯ В ГОСУДАРСТВЕННЫХ НАГРАДАХ КАЗАХСТАНА

Ж. И. Испердинова,

*старший эксперт Службы экскурсионной деятельности
Президентского центра Республики Казахстан*

Образы животных и птиц всегда занимали важное место в культуре народов мира. Изображения на скалах, ювелирные украшения древних мастеров анималистической формы – это способ запечатлеть, передать особенности и качества определенных животных, подчеркнуть их сакральное значение в мирозерцании народа. В оформлении государственных орденов и медалей Республики Казахстан анималистические мотивы заняли свое место, служа не только украшением, но и позволяя передать исторический и культурный контекст.

В первой половине 90-х годов XX века в Казахстане был принят комплекс мер по приданию нового импульса развитию страны с целью введения символов государственной идентичности, в числе которых находилась наградная система как инструмент государственной политики и идеологии. Сегодня система государственных наград Республики Казахстан является инструментом, обеспечивающим эффективность государственного управления, способствующего решению приоритетных задач, а также выступает с эстетической составляющей, посредством которой символика и мотивы, связанные с этнокультурным наследием, нашли свое отражение в самих наградах.

Современная наградная система в Казахстане появилась в 1993 году с принятием закона «О государственных наградах Республики Казахстан» [1]. Ранее на территории страны действовала единая система наград СССР.

Новый этап в истории страны, который ознаменовался успешной реализацией реформ в построении независимого государства, требовал новой репрезентации национального кода, в первую очередь имеющего отношение к обновленной системе государственного строительства. Поэтому появление собственных государственных символов, разработанных отечественными

деятелями: герба, флага, гимна, а также штандарта президента, орденов и медалей – являлось наиболее значимым для этих целей.

Принятые государственные символы создали образ нового государства одновременно для стран зарубежья и граждан Казахстана. Система государственных наград и иных знаков отличия, являясь важнейшим элементом государственности, имела высокое символическое значение [2, с. 40]. Наградная система появилась в современном Казахстане впервые, ее исторические аналоги в казахской культуре были либо не представлены, либо не получили должного развития.

Рассмотрение государственных наград в виде предметов вызывает появление конкретных контекстов и символики. Символизм – это еще одна важная составляющая наград. Государственные ордена и медали в современном Казахстане отражают политические и правовые изменения, произошедшие в 1990-х годах и одновременно являются отражением многовекового развития казахской государственности. Для создания этих наград используются символы и образы, которые знакомы нам через исторические сюжеты, мифологические сказания, литературу и живопись. Наследие кочевых цивилизаций позволило актуализировать идеи о восстановлении национальных ценностей и создании передового государства.

Народа без истории не существует. В переходные и кризисные этапы жизни всегда идет поиск опоры в историческом прошлом [3, с. 170]. Преемственность идей от сакской культуры, наследия тюркского периода, Казахского ханства к современности отражена в некоторых орденах и медалях наградной системы Казахстана.

В культуре казахского и других народов встречается образ орлоподобной птицы Самрук, «вершинника» или «птицы с высокой горы/древа мира». Описание мифической птицы у каждого народа было свое, но чаще всего ее изображали как фантастическое, волшебное, чудесное существо, имеющее крылья.

Знаком высшей степени отличия Республики Казахстан является орден «Алтын Қыран» («Золотой орел»). Орденом «Алтын Қыран» награждаются граждане за исключительные государственные заслуги перед Республикой Казахстан. Орден учрежден законом «О государственных наградах Республики Казахстан» от 12 декабря 1995 года [4].

В первые годы становления независимого Казахстана особенно важными были процессы, направленные на формирование национального кода, возрождение культурной, исторической одноприродности казахского народа. Получил импульс поиск объектов для национальной гордости. В символике ордена наиболее ярко воплотилась идея независимого государства, выступающего как птица Самрук справедливым, сильным охранителем своего народа. Символический центр награды – это изображение золотого орла, раскрывшего крылья, восседающего на вершине горы.

Знак ордена выполнен в форме усеченной звезды с расходящимися от нее веерообразными лепестками, в центральных частях которых закреплены по четыре бриллианта. В центре знака, в круге, обрамленном зернью из белого

золота, на фоне эмали синего цвета изображен золотой орел. Внизу, под орлом, на фоне эмали красного цвета – надпись: «Алтын Қыран». Над орлом – три рубиновых камня [5, с. 12].

Самрук в казахском фольклоре описывается как мифическая орлоподобная птица огромных размеров, которая представляла Верхний мир. Она связана с миром добра, справедливости. Согласно мифам и легендам, Самрук помогает людям излечить их от печали, помогает батырам в подвигах, залечивает раны, добавляет сил [6, с. 222].

Орден «Алтын Қыран» вручают главам зарубежных государств за особый вклад в укрепление и развитие политических, экономических и культурных связей между странами. В изображении самого ордена золотой орел служит хранителем справедливости и добра – это качества, которыми наделены истинные лидеры, стремящиеся к всеобщему благу. Орденом награждены более двадцати глав зарубежных государств. Президент Республики Казахстан становится кавалером ордена «Алтын Қыран» по должности, согласно закону «О Президенте Республики Казахстан [7].

К образу парящего орла, расправившего крылья, птице, которая символизирует новую эпоху в истории Казахстана, обращаются часто. Свидетельством тому являются современные архитектурные достопримечательности: монументы «Байтерек» и «Қазақ Елі», ландшафтный дизайн президентского парка – как отражение легенды о птице Самрук.

В наградной системе Казахстана в оформлении медали «Шапағат» присутствует образ еще одной птицы – парящей ласточки.

Медаль «Шапағат» («Милосердие») – государственная награда Республики Казахстан, которая учреждена 12 декабря 1995 года законом «О государственных наградах Республики Казахстан». Медаль круглой формы, золотисто-желтого цвета, в центре круга изображены сияющее солнце и парящая над ним ласточка, в верхней части – надпись: «ШАПАҒАТ» [4].

Птицы с древности занимали особое место в культурах народов мира. Парящие в небе, пикирующие на добычу, они вызывали восторг и благоговение у человека. В архаичных, а также во многих традиционных культурах птицы являлись символами божеств или самими божествами, персонажами древних сказок, легенд и мифов. В казахской традиционной культуре заметная роль отводится ласточкам как символам преданности и добросердечия, гарантам благоденствия.

Ласточки считались священными и живыми объектами природы. Казахи верили, что в доме, где ласточка свила гнездо, поселяется береке – божья благодать, а убившего ласточку постигнет несчастье. Согласно казахским легендам, ласточка спасла младенцев от злобного дракона, рискуя своей собственной жизнью [6, с. 196]. Неслучайно, что медалью «Шапағат» награждаются граждане за активную, плодотворную благотворительную деятельность и милосердие [4]. Символически медаль «Шапағат» олицетворяет лучшие человеческие качества и призывает следовать добродетели.

Среди анималистических символов в геральдике важное место занимают образы животных. В культуре казахского народа распространение получили изображения обычных и мифических крылатых барсов.

Крылатый барс – творение древних мастеров сакских племен. В многообразии культурных периодов истории Казахстана важное значение имеет именно сакская эпоха. В этот период времени сформировался уникальный язык образов, получивший мировую известность под названием «звериный стиль». Предки жителей Великой степи обладали высокоразвитой культурой, письменностью и мифологией, предпочитали изображать хищников семейства кошачьих. Использование образов животных было символом взаимосвязи человека с природой, что указывало на духовные ориентиры. В целом феномен «звериного стиля» является одной из высочайших вершин в искусстве [8].

Образ крылатого барса стал символом Казахстана. Первый Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев в Послании народу Казахстана «Казахстан-2030: процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев», отметив стремительные преобразования в стране, заявил, что Казахстан станет центральноазиатским барсом и будет служить примером для других развивающихся стран. «...Его отличительными чертами станут элитарность, независимость, ум, мужество, благородность и храбрость. В то же время казахстанский барс будет обладать западной элегантностью, помноженной на передовой уровень развития, восточной мудростью и выносливостью» [9, с. 21–22].

Особенным дизайном среди государственных наград отличается орден «Барыс»: в оформлении ордена используется сакский крылатый барс в качестве центрального визуального образа. Орден «Барыс» учрежден законом Республики Казахстан от 26 июля 1999 года. Орден имеет три степени. Орден I степени состоит из звезды и знака на плечевой ленте, II степени – из знака на нагрудной колодке, III степени – из знака на нашейной ленте [10].

Звезда ордена представляет собой двенадцатилучевую звезду, каждый луч которой инкрустирован тремя вставками из прозрачных камней, в центре звезды расположен круг, где на фоне белой эмали имеется рельефное изображение головы барса золотого цвета, по ободку круга на фоне красной эмали – надпись: «Отанға қызмет үшін» («За службу Родине»).

Знак ордена отличается от звезды, он выполнен в золотых и синих цветах. В центре – круг, обрамленный лавровым венком, где на фоне синей эмали представлено рельефное изображение головы барса, от круга отходят восемь лучей, заполненных синей эмалью, между которыми размещены изображения восьми одинаковых крылатых барсов золотого цвета в движении. Барс изображен в вертикальном положении, стоящим на задней лапе, его туловище перекручено в средней части и поставлено вертикально, торс неестественно вывернут назад, передние лапы подняты вверх. Шея вытянута, пасть оскалена, бедро задней ноги подчеркнуто линиями, длинный опущенный вниз хвост на конце загнут в кольцо.

Загадочный барс с царственной внешностью всегда привлекал внимание людей, порождая мифы и легенды. В казахском мифотворчестве барса обожествляли, приписывали сверхъестественные способности. В мифологических представлениях барс взирал на происходящее в мире с божественной высоты, олицетворяя честь, храбрость и правосудие.

Орденом «Барыс» награждают за особые заслуги в деле укрепления государственности и суверенитета, в обеспечении мира, консолидации общества и единства народа Казахстана, в государственной, производственной, научной, социально-культурной и общественной деятельности, в укреплении сотрудничества между народами, сближении и взаимообогащении национальных культур, дружественных отношений между государствами [10].

Казахстанская наградная система была создана как часть процесса государственного становления. Композиции орденов и медалей связывали с собой начало новой эпохи в истории Казахстана. Установление высшей государственной награды – ордена «Алтын Қыран» – обеспечило равноправие в построении отношений с другими странами.

Государственные награды стали символами высоких отличий и достижений, признанием вклада людей в развитие и процветание Республики Казахстан, а также их преданности национальным ценностям и принципам.

Выбор мифологических образов в качестве центральной эстетической составляющей наградной системы не был случайным. Мифологические образы позволили продемонстрировать мировоззренческие константы, характерные для казахского народа, восстанавливая культурную память, идентифицируя Казахстан в мировом сообществе.

Список использованной литературы

1. Закон Республики Казахстан «О Государственных наградах Республики Казахстан» № 2069-ХІІ от 1 апреля 1993 года / [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://online.zakon.kz/m/amp/document/1001817>.
2. Назарбаев Н. А. Эра независимости. – Астана, 2017. – 508 с.
3. Элиаде М. Аспекты мифа / пер. с фр. В. П. Большакова. – 4-е изд. – М.: Академический проект, 2014. – 234 с.
4. Закон Республики Казахстан «О Государственных наградах Республики Казахстан» от 12 декабря 1995 года № 2676 / [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://online.zakon.kz/m/amp/document/1007642>.
5. Касымбеков М. Б., Молдагаринов А. М., Алибеков А. С. Награда Президенту – признательность народу: книга-альбом. – Алматы: издательство «Өнер», 2007. – 120 с.
6. Жанайдаров О. Мифы Древнего Казахстана. – Алматы. «Аруна», 2006. – 252 с.
7. О Президенте Республики Казахстан / [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z950002733>.

8. Назарбаев Н. А. Семь граней Великой степи / [Электронный ресурс] // Режим доступа: https://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/press_conferences/statya-glavy-gosudarstva-sem-granei-velikoi-stepi.

9. Назарбаев Н. А. Стратегия независимости. – Алматы. Атамұра, 2003. – 312 с.

10. О внесении изменений и дополнений в Указ Президента Республики Казахстан, имеющий силу закона, «О государственных наградах Республики Казахстан» / [Электронный ресурс // Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z990000462>.

ЗАЙЫРЛЫ МЕМЛЕКЕТ: ТОЛЕРАНТТЫ ҚОҒАМ

А. К. Хамитова,

*Қазақстан Республикасының Президенттік орталығының
Мәдени және білім беру жобалары қызметінің жетекші ғылыми қызметкері*

Қазақстан – әртүрлі 18 діни наным өкілдері бейбіт және келісім жағдайында өмір сүретін зайырлы мемлекет. Осыған қарамастан бізге өзімізді және қоғамды сыртқы рухани басқыншылықтан қорғау қажет, сонымен бірге біз еліміздің болашағы – зайырлы қағидаттарға негізделген индустриалды-инновациялық Қазақстан екенін түсінуге тиіспіз.

Рухани және діни құндылықтар еліміздің өркендеуіне, Қазақстан қоғамының және мемлекеттің барлық салада дамуына қолайлы жағдай жасайды.

Әлемде зайырлы мемлекеттердің үлес салмағы басым. 75 мемлекеттің мемлекеттік діні бар немесе Иран, Дания, Израиль сияқты елдерде дін заңанамалық тұрғыда қолдауға ие. 113 мемлекет ресми түрде дінді ұстанбайды. Адамзат өркениеті діни ұстанымды жоғалту жолында. Оған ғылыми жаңалықтар, индустриализация және XX ғасырдағы технологиялық прогресс себепші.

Ата Заңға сәйкес Қазақстан Республикасы өзін зайырлы мемлекет деп жариялады. «Зайырлы мемлекет» деген түсінікке байланысты мемлекет дінге және діни бірлестікке тәуелді емес.

Зайырлы мемлекеттің құндылығына – дінге сенетіндер мен дінге сенбейтіндер арасындағы мүддерлер тепе-теңдігін сақтау қызметі, тәуелсіздікті қамтамасыз ету және өзінің құзыреттілігіне діни бірлестіктер мен мемлекетті араластырмау жатады. Дегенмен, ол мемлекеттің дәстүрлі діндермен мәдени және рухани мұраны сақтау, жастарды отансүйгіштікке тәрбиелеу, қоғамның әлеуметтік кемшіліктерімен күресу секілді салаларында әлеуметтік серіктестікке тосқауыл қоймайды.

Зайырлы мемлекет барлық діндерге төзімділікпен қарайды, сондықтан да «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» Қазақстан Республикасының

Заңында келесідей тұжырымдама бекітілген: «... мемлекет дін мен діни бірлестіктер қызметіне араласпайды, мемлекеттің зайырлылығы діни ағымдарға білім беру саласында насихат жұмысын жүргізуге тыйым салумен сипатталады». Заңның 3-бабында Қазақстан Республикасында білім және тәрбие беру жүйесі, діни мекемелерді есептемегенде дін мен діни бірлестіктерден ажыратылған және зайырлы сипатқа ие деп көрсетілген.

Қазақстан жаһандық конфессияаралық диалогтың орталығы болып саналады. Астанада өткізіліп жатқан Әлемдік және дәстүрлі діндер съездері әлемдік тарихтағы өркениеттер диалогының шынайылығына айналды.

Аталмыш диалогтың құндылығы әлемнің бірлігі – тарихи тағдырлардың бірлігі, әлемдегі шаруашылық байланыстар мен саясат, ғылым, техника, өнер мен мәдениеттің өзара байланыстылығының бірлігі деген ойды бекіте түсті.

Астанада өткізілген Әлемдік және дәстүрлі діндер съездері жаһандық өркениетаралық және мәдениетаралық диалог үрдісіне қосқан елеулі үлес болып табылады. Әлемдегі қысымды азайту мен көптарапты диалог және ұжымдық шешімдер қабылдау мақсатында конфессияаралық форумды шақырған аталмыш бастама әлемдік қауымдастық мүшелері тарапынан кең қолдауға ие болып, жалпыадамзатты мойындатқан, қазіргі таңдағы сын-қатерлерге берілген оңтайлы жауап болды.

Қазақ халқының өзге діни ұстанымдарға құрметпен қарауы, толеранттылығы мен өзара түсіністігі біріктіруші факторға және мемлекеттіліктің тұрақты дамуы мен ел ішіндегі қоғамдық тұрақтылықтың басты шартына айналды.

Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н. Ә. Назарбаевтың бастамасымен елордамыз – Астана қаласында әр үш жыл сайын Әлемдік және дәстүрлі діндер съезі өткізіліп тұрады.

Дінаралық форумдардың жұмысына әлемнің ірі конфессияларының жетекшілері, белгелі саясаткерлер мен халықаралық ұйымдардың өкілдері қатысады. Қазақстан басшысының шақыртуына ислам, православие, католик, протестант, буддизм, индуизм, конфуций, иудаизм және өзге де діндердің елшілері үн қатты.

Қазақстанда Әлемдік және дәстүрлі діндер съезін өткізу – жаһандық және аймақтық қауіпсіздікті қолдау механизмі ретіндегі Қазақстанның өркениеттер мен мәдениеттер диалогының дамуына қосқан елеулі үлесі болып табылады.

Съездердің жұмысында мемлекет және халықаралық ұйымдардың басшылары белгілі саясаткерлер белсенділік танытты. Бұл әлем қауіпсіздігін нығайтуға, мәдениеттер мен өркениеттерді жақындастыруға ықпал ете алатын батыл шешімдер қабылдауға мүмкіндік береді.

Форум жұмысына қатысатын белсенді халықаралық институттар шеңбері жылдан-жылға артып келеді. Соның ішінде Біріккен Ұлттар Ұйымы (БҰҰ), Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық ұйымы (ЕҚЫҰ), Білім, ғылым және мәдениет мәселелері жөніндегі БҰҰ (ЮНЕСКО), Ислам ынтымақтастық ұйымы (ИБҰ), Өркениеттер альянсы бар.

Съезд қызметі діни негізде туындаған өзекті мәселелерді бірлесіп талқылап шешуге, түрлі ұлттар арасындағы мәдени және діни диалогты ұйымдастыруға, тәжірибе алмасуға және діни толеранттылық тұрғысынан тәрбиелеуге, бейбіт діндердің оң имиджін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Әлемдік және дәстүрлі діндер жетекшілерінің кездесуі зорлық-зомбылықтан, діни жанкештіліктен, экстремизм мен терроризмнен арылуға үлкен мүмкіндік береді. Олар діни экстремизм мен терроризм арасында ешбір ортақ негіздің жоқ екенін дәлелдейді. Әлем діндерінің ұстанымы жанкештілікті, зорлық-зомбылықты, төзімсіздікті мойындамайды. Ал діни ұранды жамылып адамзатқа қарсы іс-әрекетті жасайтындар, дінге қатысты қылмыс жасайды.

Алуан түрлі діндердің бейбіт қатар өмір сүруіне барынша ықпал етуді көздейтін форумдардың жыл өткен сайын өзектілігі артпаса, кеміген жоқ.

2003 жылы өткен «Өркениеттер шиеленісі және діндер дағдарысы» атты Бірінші съезд діни-саяси экстремизм мен терроризм, діни негіздегі кемсітушілік пен жанжалдар, зорлық-зомбылық пен заңсыздық мәселелерін көтерді.

Форум жұмысының қорытындысы бойынша рухани көшбасшылар дінаралық келісушілік, өзара түсіністікті жетілдіру, өшпенділік, қастық, есептеспеушілік пен ксенофобияны болдырмау, діндер мен мәдениеттерге жағымды көзқарастарды таратуға арналған білім беру бағдарламалары мен әлеуметтік қатынасу құралдарын құру қажеттілігі туралы ортақ пікірге келді. Съезд қорытындысы бойынша Адамзат үшін бейбітшілік пен өрлеуді қамтамасыз ету және барлық қоғамда тұрақтылықты сақтау бағытындағы бірлескен іс-әрекеттері туралы мәлімдеген декларация қабылданды.

Съезд идеясы К. Аннан, Дж. Буш, М. Тэтчер, Цзянь Цземинь, Н. Манделла, Ж.д'Эстен және т.б. сияқты көрнекті қайраткерлер мен саясаткерлер тарапынан қолдау тапты.

Екінші съезд 2006 жылы «Дін, қоғам және халықаралық қауіпсіздік» тақырыбында өтті. Съезде «Дінаралық диалог қағидаттары» қабылданды. Екінші съездің «Үнқатысу қағидаттары» деген бірлескен қорытынды құжатында «қырғи-қабақ идеологияны» «әлем мәдениетіне» ауыстырудың жаһандық қажеттілігі кең көрініс тапты.

Үшінші съезд 2009 жылы «Дін басшыларының толеранттыққа, өзара құрмет пен ынтымақтастыққа негізделген әлемді құрудағы рөлі» тақырыбында БҰҰ-ның қатысуымен және техникалық қолдауымен өтті. Съезде «Моральдық және рухани құндылықтар, әлемдік этика», «Диалог және әріптестік», «Дағдарыстар кезеңіндегі аса қажет ынтымақтастық» секілді маңызды мәселелер талқыланды.

Төртінші съезд 2012 жылы «Бейбітшілік пен келісім адамзат таңдауы» тақырыбы аясында өтті. Қазіргі таңда қоғам үшін өзекті тақырыптар бойынша форумның маңызды ерекшелігі болып саналатын «Діни басшылардың тұрақты дамудағы рөлі», «Дін және мультикультурализм», «Дін және әйелдер: рухани құндылықтар мен заманауи талаптар», «Дін және жастар» сияқты төрт

секция жұмыс жасады, сонымен қатар, діндер көшбасшыларының кеңесі құрылды.

2013 жылы Әлем және дәстүрлі діндер лидерлерінің Бірінші съезіне 10 жыл толуына орай әлемнің 10 мемлекетінде Съезд тәжірибесіне арналған іс-шаралар өтті.

2015 жылдың 10 маусымында өткен «Бейбітшілік пен даму мақсатындағы діни лидерлер мен саясаткерлер арасындағы диалог» атты **Бесінші съезд** діни лидерлер мен саяси қайреткерлердің бейбітшілік пен даму жолындағы диалогы тақырыбына арналған. Форум жұмысына әлемнің 42 елінен 80 өкіл қатысты. Екі күнге созылатын Бесінші съезд екі пленарлы және төрт секциялық отырыстан тұрды. Алғашқы секциялық отырыс «Діни және саяси көшбасшылар: адамзат алдындағы жауапкершілік» тақырыбына арналды. Адамзат тарихының дамуында діни және саяси көшбасшылардың рөлі өзекті болып табылды.

2018 жылғы 10–11 қазанда өткен Алтыншы съездің тақырыбы «Діни лидерлер – қауіпсіз әлем үшін» деп аталды. Саммиттің жұмысына әлемнің 43 елінен 82-ден астам делегат қатысты.

Дәстүрге айналған діни Жетінші съездің басты тақырыбы: «Пандемиядан кейінгі кезеңде адамзаттың рухани және әлеуметтік дамуындағы әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлерінің рөлі» деп аталды. Съезд барысында «қазіргі әлемдегі рухани және моральдық құндылықтарды нығайтудағы діндердің рөлі», «діни лидерлер мен саясаткерлердің жаһандық дінаралық диалог пен бейбітшілікті ілгерілетуге, экстремизмге, радикализмге және терроризмге, әсіресе, діни негізде қарсы тұруға қосқан үлесі», «әйелдің әл-ауқатқа және қоғамның тұрақты дамуына қосқан үлесі және әйелдің әлеуметтік мәртебесін қолдаудағы діни қоғамдастықтардың рөлі» секілді мәселелер қарастырылды.

Қазақстанның жаһандық дінаралық диалогтың дамуына қосқан үлесі елімізді ұлттар қауымдастығы алдындағы беделін көтерді. Астана Съездің тұрақты диалог алаңына айналып, жалпыәлемдік дінаралық диалог саласында өз орнын иеленді. Халықаралық қауымдастықта Қазақстан өзінің интеграциялық бастамаларымен, сонымен қатар, қарқынды дамып келе жатқан экономикасымен, өзара түсіністік негізінде біріккен және түрлі ұлт пен діндерге құрметпен қарайтын қоғамымен кеңінен танымал бола түсті.

Қазақстанның дамуында, әлеуметтік-экономикалық стратегиялық міндеттерді жүзеге асыру, елдің саяси жаңартылу жолындағы ұлтаралық және конфессияаралық келісім, азаматтық бірлікті қамтамасыз ету шаралары маңызды шарт болып табылады.

Азаматтық бейбітшілік және ұлтаралық келісім – біздің ортақ құндылығымыз. Біздің көпұлтты елімізде бейбітшілік пен келісім, мәдениеттер мен діндер диалогы әлемдік эталон ретінде мойындалды. Қазақстан халқы Ассамблеясы мәдениеттер диалогының бірегей еуразиялық моделі ретінде қалыптасты. Қазақстан жаһандық конфессияаралық орталыққа айналды.

Конфессияаралық келісімді қамтамасыз ететін негізгі шарттардың бірі – дінаралық толеранттылық.

Бүгінгі таңда дінаралық толеранттылық Қазақстандағы экономикалық прогресс пен тұрақтылықтың, бейбітшілікті қамтамасыз етудің шешуші факторына айналды.

Қазақстандықтар үшін толеранттылық қағидалары тек саяси мәдениеттің нормасы ғана емес, сонымен қатар, мемлекетті қолдап оны нығайтатын негізгі қағидалардың бірі болып саналады.

Әлемде баламасы жоқ Съездің алғашқы жиынынан бастап әлемдік діндер диалогы үшін ең ірі диалогтық алаңға айналды. Өркениеттердің, мәдениеттердің, халықтардың діндер арқылы диалогы аса маңызды. Конструктивті диалог қана қазіргі әлемдегі бейбітшілік пен келісімнің бірден бір қайнар көзі мен алғышарты екендігі баршаға мәлім.

«Ұлы дала төрінде небір алып көшпелі империялар өмір сүрген. Діни ұстамдылық – олардың бәріне ортақ сипат», – деп Президент Қ. К. Тоқаев атап көрсеткендей қазақ елі, қазақстандықтар қай кезеңде де, қандай жағдайда да діни тұрғыда тағаттылық танытып келеді, және сол ұстанымда қала бермек.

К ВОПРОСУ ФОРМИРОВАНИЯ ЦЕННОСТЕЙ В СОВРЕМЕННОМ КАЗАХСТАНСКОМ ОБЩЕСТВЕ

Н. К. Мусина,

ведущий научный сотрудник

Службы культурно-образовательных проектов

Президентского центра Республики Казахстан

В современном мире нравственные и духовные идеалы составляют фундамент существования любого общества и государства, поэтому не случайно утрата ценностных ориентиров, является значимой социальной трагедией в наши дни.

Масштабные изменения, произошедшие в конце XX – начале XXI в., стали новым этапом в истории человечества, переходом на новый уровень развития с использованием новых научных разработок и информационных технологий. Эти процессы существенно опережают духовно-нравственную составляющую общества, поэтому проблемы совершенствования внутреннего мира человека, его духовно-нравственных ценностей и морали становятся в обществе главными [1].

Духовно-нравственные ценности лежат в основе главных целей человеческой жизни. По мнению А. А. Гусейнова, «ценности предельны, абсолютны, равны самим себе. Это – то, что в обыденной речи называют словом «святое», то есть это то, что имеет для человека значимость в духовном, нравственном, эстетическом и познавательном отношении: вера, добро, любовь, справедливость, патриотизм, ответственность за себя, своих близких, свою страну [2, с. 19].

Становится очевидной необходимость продуманной, аргументированной, целенаправленной государственной политики в области формирования нравственных ценностей. Такая политика должна быть

напрямую связана с позитивным развитием национальной культуры, образования и воспитания, а также институтов гражданского общества, обуславливающих эффективное функционирование общественных механизмов сплочения граждан [3, с. 226].

Формирование, приумножение, всестороннее обсуждение базовых духовно-нравственных ценностей без юридического сопровождения в основном останется элементом дискуссий, но не результатом государственного строительства.

Задача современного государства как центрального политического института – создать законодательную базу, осуществляющую «бесперебойное» регламентирование, упорядочивание социальных, экономических и политических процессов. Должное регулирование внешних факторов существования человека обеспечивает нормальное, целостное формирование высоконравственной личности. Только уверенный в стабильности, порядке, государственной защите, справедливом миропорядке гражданин будет морально поддерживать власть, соблюдать интересы окружающих, ценить свою свободу и собственность наравне со свободой и собственностью окружающих. Только в правовом государстве возможно полное развитие личности, а соответственно и ее морально-нравственных качеств [3, с. 226].

Конституция Республики Казахстан, принятая на республиканском референдуме 30 августа 1995 года, в пункте 1 статьи 1 провозгласила высшими ценностями государства человека, его жизнь, права и свободы [4].

Структурные политические и экономические изменения в республике привели к трансформации жизненных устоев и социальных норм. В обществе сформировался запрос на необходимость обеспечения социальной справедливости, практик развития человеческого капитала и новой модели трудовой морали.

Начиная с 2020 года в ежегодных посланиях народу Казахстана Президент К. К. Токаев особое внимание уделяет необходимости коренных изменений в самосознании граждан, обществе, законодательстве, подчеркивая важность укрепления ценностных ориентиров общества, перезагрузки системы индивидуальных и общественных ценностей.

Президент акцентирует внимание на новом качестве нации, поскольку только нация, устремленная в будущее, способна показать миру свои достижения.

Глава государства подчеркивает, что «для качественно нового развития нашей нации должны измениться наши повседневные жизненные установки. А в обществе должны утвердиться новые принципы и новые ориентиры.

Во-первых, поколение двадцать первого века должно быть глубоко образованным.

Во-вторых, необходимо приучать молодежь к неустанному труду.

В-третьих, правильно, когда в основе любого дела лежит профессионализм.

В-четвертых, железная дисциплина и высокая ответственность должны стать характерными чертами всех нас.

В-пятых, нельзя сворачивать с пути справедливости. Справедливость – важное условие развития общества. Справедливость имеет особое значение в судьбе страны и народа.

В-шестых, нам необходимо культивировать такие качества, как честность, бережливость, основательность. Все мы хотим видеть казахстанцев именно в таком образе. Только так мы сможем построить конкурентоспособное государство и создать интеллектуальную нацию» [5].

За прошедшее время поднимаемые Главой государства вопросы прошли некую апробацию в общественном сознании, на них получена обратная реакция.

Все это способствовало тому, что, выступая в Туркестане на втором Национальном курултае в июне 2023 года, Касым-Жомарт Токаев обозначил свое видение идеологической повестки, представив концепцию «Әділетті Қазақстан – Адал азамат».

Глава государства четко дает понять, что «Справедливый Казахстан» способны построить только ответственные граждане: «Справедливый Казахстан» и «Ответственный гражданин» – это два взаимосвязанных понятия, которые всегда должны рассматриваться в качестве незыблемых опор нашей страны».

И именно поэтому особое внимание Касым-Жомарт Токаев уделяет необходимости укоренения новых идеологических ориентиров в сознании подрастающего поколения.

Говоря о необходимости вести системную идеологическую работу для укоренения новых ценностей и усиления общенациональной идентичности, Президент выделяет ее конкретные направления: совершенствование государственной символики, укрепление исторического самосознания нации, всесторонняя популяризация культурного наследия, воспитание подрастающего поколения, повышение эффективности информационной политики и развитие креативной индустрии, обеспечение качественного экспертно-аналитического сопровождения государственной политики и др. [6].

В Послании народу Казахстана 1 сентября 2023 года на совместном заседании палат Парламента Президент вновь отметил, что для построения Справедливого Казахстана, помимо политических и экономических реформ, в первую очередь требуется изменение общественного сознания и устремлений граждан, без этого вся остальная работа будет напрасна: «Формирование нового качества нации имеет особое значение для нашей страны. Все граждане, особенно молодежь, должны воплощать в себе самые лучшие качества – из этого складывается единая система ценностей общества.

...Вновь повторяю: понятия «Справедливый Казахстан» и «Адал азамат» как основополагающие ценности должны всегда стоять в одном ряду. По сути, там, где нет ответственности, никогда не будет справедливости. Если каждый человек будет ответственным гражданином, у которого слова не

расходятся с делом, то в стране восторжествует справедливость. У нас у всех одна Родина – Казахстан. И в наших руках сделать нашу страну сильной и успешной» [7].

Значительными шагами в рамках мер по реализации задач, поставленных Главой государства по укоренению новых ценностей, стали Комплексный план по продвижению идеологии ценности труда в обществе на 2023–2025 годы (утвержден Постановлением Правительства Республики Казахстан от 14 декабря 2022 года № 1004), Концепция государственной молодежной политики Республики Казахстан на 2023–2029 годы от 28 марта 2023 года, Социальный кодекс Республики Казахстан от 20 апреля 2023 года № 224-VII ЗРК, Концепция военно-патриотического воспитания молодежи до 2030 года (утверждена Постановлением Правительства Республики Казахстан от 24 ноября 2023 года № 1039), которые могут рассматриваться в качестве источников официальной, государственной идеологии.

Содержательная интерпретация духовных ценностей в зависимости от происходящих политических, экономических и социальных процессов не может изменить самой сути этих ценностей. Наполнение новым содержанием существующих ценностей выразило потребность казахстанского общества в справедливости, стабильности и единении.

Единая система духовно-нравственных ценностей в казахстанском обществе находится пока на стадии разработки, однако то, что этой тематике уделяется внимание и поддержка на высшем государственном уровне, вселяет уверенность в преодоление духовного идейного кризиса. Для успешного продвижения новой идеологической повестки потребуется консолидация усилий государственного аппарата, ученых, экспертов, журналистов, представителей гражданского сектора.

Список использованной литературы

1. Чирикин В. А., Некрасова М. А. Возрастание роли духовно-нравственных ценностей для современной российской государственности // Правовая политика и правовая жизнь. – 2018. – № 3 / [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/vozrastanie-rol-i-duhovno-nravstvennyh-tsennoyey-dlya-sovremennoy-rossiyskoy-gosudarstvennosti>.
2. Гусейнов А. А. Философия: между знаниями и ценностями // Философия науки. – 2001. – № 2. С. 15–21.
3. Чунихина Т. Н. Конституционная матрица духовных ценностей российского общества // Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки. – 2022. – № 5. – С. 225–228.
4. Конституция Республики Казахстан. 30 августа 1995 года.
5. Казахстан в новой реальности: время действий: Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана. 1 сентября 2020 года / [Электронный ресурс] // Режим доступа: https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g.

6. Выступление Главы государства Касым-Жомарта Токаева на втором заседании Национального курултая «Әділетті Қазақстан – Адал азамат» / [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://www.akorda.kz/ru/vystuplenie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-na-vtorom-zasedanii-nacionalnogo-kurultayaadiletti-kazakstan-adal-azamat-175233>.

7. Экономический курс Справедливого Казахстана: Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана. 1 сентября 2023 года / [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-ekonomicheskii-kurs-spravedlivogo-kazahstana-18588>.

ПАТРИОТИЗМ НАЧИНАЕТСЯ С СЕМЬИ

Ж. С. Кузгумбаева,

научный сотрудник

*Службы культурно-образовательных проектов
Президентского центра Республики Казахстан*

Патриотизм – это любовь к народу, родному языку, традициям, принятие определенного образа жизни, национального уклада и культуры. Принятие Казахстаном независимости потребовало выработки новой философии, новой идеологии Казахстана, в которой были бы четко определены ориентиры построения суверенного государства.

Семья – это ответственный шаг в жизни любого человека, в воспитании в нем совести, интеллекта, нравственности, культуры. Семья – это группа людей, живущих вместе, связанных брачными или родственными отношениями, осуществляющих воспитание детей и удовлетворяющих другие общественно значимые потребности.

Семейные отношения строились на особой иерархии, и большое внимание уделялось родственным связям, принадлежности к определенному роду или клану. Воспитание детей и различные обряды, связанные со взрослением ребенка, имели религиозный характер, и здесь чувствуется симбиоз мусульманских и кочевых традиций.

Некоторые традиции помогали развивать практические навыки выживания, другие имели сакральное значение, определенная часть создавалась для развития взаимоотношений и социализации, а какие-то стали основой для формирования культуры казахского народа и его идентичности.

В семье ярко проявляются и формируются благородные качества человека. Теплое чувство к Родине начинается с любви к близким и родным. Поэтому мы относимся к семье как к маленькой частичке Родины.

Семья для казахов – это основа жизни. Семейные отношения, воспитание детей, принцип родственных связей – всё это отражается в особенных обычаях и традициях казахского народа. Через знание принципа «Жеті ата», согласно которому следует знать семь поколений своих предков, а

также указывающего на продолжение рода по отцовской линии, прививалось уважительное отношение к истории анрода. В воспитании детей были особые правила, а знаковые события в жизни ребенка сопровождались своеобразными казахскими обрядами.

В первую очередь стоит отметить принцип «Жеті ата» (в переводе с казахского языка «семь отцов», «семь предков»), который формировал институт родственных связей. Базовым элементом было то, что внуком семьи становился ребенок от сына (его называли «немере»), ребенок от дочери назывался «жиен», и этот потомок уже не мог претендовать на принадлежность к этому роду. Таким образом, продолжателями рода были только мужчины.

Семейной гордостью является, когда «жақсы әке балаға 40 жыл азық», а его дети говорят «менің әкем», «менің анам», а родители говорят «міне менің балам».

Семейные традиции казахов также включали в себя различные принципы воспитания сыновей: старшего сына отправляли к бабушке и дедушке, среднего сына готовили стать воином, а младшего сына оставляли у себя, и ему полагалось помогать своим родителям. С самого рождения ребенок проходил через множество обрядов, часть которых помогала ему стать самостоятельным и опытным человеком.

Бесікке салу – один из первых обрядов в жизни ребенка, это церемониальное укладывание в люльку. Қырқынан шығару – обряд купания ребенка, когда ему исполняется 40 дней. Тұсау кесу – обряд перерезания веревок, связывающих ноги, перед тем как ребенок начнет ходить. Атқа отырғызу – первая посадка на лошадь, чтобы подготовить ребенка к кочевой жизни. Обряд обрезания у мальчиков – классический мусульманский обряд, который казахи проводят, когда ребенку исполняется 5–7 лет.

Все эти и другие обряды проводились для того, чтобы мальчики стали хорошими воинами и добытчиками, а девочки научились заботиться о своей семье и следить за домом.

В воспитании девочки преобладает роль матери. Многие мамы учат своих дочерей девичьей нежности и уважению к мужчинам, «әкелеріңді сыйландар, ренжітпедер, әкелеріңнің қарғысын алмаңдар».

Одной из важнейших функций семьи является воспитательная задача, которую не может заменить даже самая эффективная система общественного воспитания. Главная из них – не только дать жизнь ребенку, но и привить ему ценности социокультурной среды, передать основы воспитания от старшего поколения подрастающему поколению, которые помогут вырастить детей как сознательных и ответственных граждан.

Жизненный опыт поведения родителей, выполнение своих обязанностей другими членами семьи, уважительное отношение друг к другу – всё это большая школа для молодого поколения. В казахской семье не принято младшим обращаться к старшему на «ты», проходить перед взрослым, сидеть и говорить, если старший стоит – это неуважение. Одной из важнейших специфических особенностей воспитания детей в казахской семье является

воспитание мальчиков и девочек. Уважение к старшим вызывает у членов семьи чувство ответственности и долга друг перед другом. Точно так же, как хорошее государство зависит от его мудрого правителя, процветание семьи зависит от мужчин и женщин.

Как говорят, «Үйлену оңай, үй болу қиын» – если бы каждый человек, создавший семью, мечтал бы не о своем счастье, а о счастье своей половинки, тогда бы много проблем семейного характера были бы решены. Тревожит тот факт, что в нашем современном обществе растет число случаев развода. «Отанымыздың тұғыры мықты болуы үшін Отанды құрайтын отбасы мықты болуы керек» [2, с. 27–29].

Для сохранения семейных ценностей у каждой семьи есть свои обычаи, которые соблюдаются со времен предков, а также нововведенные традиции.

Многие делят семейные ценности на три основные группы: традиционные, современные, образовательное.

Люди с общими семейными ценностями находят быстро общий язык. Но из-за различных семейных традиций могут появиться разногласия в общей теме разговора.

Духовная атмосфера дома зависит от семейных традиций, которые состоят из уклада жизни, обычаев, распорядка дня и привычек членов семьи. Формирование традиций начинается на стадии создания молодой семьи. Традиции не надуманны, это советы, которые пожилые люди дают молодой семье. Статистика разводов молодых семей в настоящее время растет, поэтому советы аксакалов и соблюдение традиций предков помогают сохранять молодые семьи.

В каждой семье эти ценности разные, но у них есть схожие стороны. Например, сохранение религии и традиций, нерасторжение брака, продолжение рода, воспитание детей, уважение к старшим. [3, с. 22–23].

Современные семьи придерживаются прежних традиций, но они разные в каждой семье. С изменением времени каждая семья добавляет свои традиции. Например, с семейными ценностями прошлого невозможно жить сейчас. В прошлом люди дарили своим женам платок, в то время как современные молодые семьи дарят цветы.

К современным семейным ценностям относятся любовь, доверие, понимание и т. д., но целью является сохранение счастливой семейной жизни. Люди переживают много конфликтов, когда вступают в брак, но они прощают ошибки, так как их объединяют семейные ценности предков, нравственные и этические принципы, которые включают в себя уважение, семейные воспоминания, отношение к семье.

По данным статистики, каждый третий брак в Казахстане заканчивается разводом. Основными причинами разводов называются низкий уровень жилищно-бытовых условий, непонимание. Но разве не каждая душа, ступившая на важный путь создания семьи, должна была подготовить себя к любым трудностям, которые ждут ее впереди? Поэтому основная причина разводов кроется в самом человеке. Развод – это последний шаг решения проблемы, когда другой путь вообще не найден.

Мужчина, который женится, должен полностью осознавать, что на его плечи ложится большая ответственность. Мужчина является главным ответственным лицом как глава семьи, кормилец семьи, продолжатель рода. Его обязанность – кормить, одевать, обеспечивать всем необходимым.

Также желательно, чтобы женщина, решившая выйти замуж, полностью осознавала ответственность за благополучие дома, заботу о семье, свой долг быть уважаемой матерью и верной супругой. Она должна хорошо воспитывать своих детей, вести домашний быт.

В словах наших предков сокрыта мудрость: «Адамның басшысы – ақыл, шолушысы – ой, жетекшісі – талап, қорғаушысы – сабыр, сынаушысы – халық таусылмайтыны – арман, ең қымбаттысы – ар сақтау, бәрінен ардақтысы – өмір сүру, соның ішінде ең тәттісі – сыйластық» – так говорил Төле би.

На самом деле основой принципа сохранения и нерушимости семьи являются качества человека. Глава всегда руководствуется своим умом, решает все проблемные вопросы, взвешивает мысли, стремится создать счастливую семью. Он является защитником своих родных и близких. Его счастливая семья в будущем сможет родить великих людей. [4, с. 36–38].

Президент Казахстана Касым-Жомарт Токаев на втором заседании Национального курултая, который проходил в Туркестане, отметил: «Превыше всего должно цениться одно из самых значимых качеств личности – трепетное отношение к своей земле и стране. Человека, который олицетворяет эти благородные качества, можно охарактеризовать одним глубоким словосочетанием – ответственный гражданин – «Адал азамат». Справедливый Казахстан построят только ответственные граждане».

Пусть растет наше гордое поколение, которое говорит: «Отбасының жемісі – тәрбиелі ұл мен қызы». У нас много стариков, которые будут гордиться своим новым поколением. Пусть каждая казахская семья будет большой и крепкой, а наша страна будет спокойной!

Список использованной литературы

1. Сәбденов Ж. Балаларды отаншылдыққа тәрбиелеу отбасынан басталады // Бала тәрбиесі. – 2004. – № 5. – 18–19 б.
2. Тастанова Р. Ата –аналардың әдептілігі // Тәрбие құралы. – 2005. – № 4. – 27–29 б.
3. Әубакірова А. Отбасындағы сыйластық //Бастауыш мектеп. – 2005. – № 4. –22–23 б.
4. Құлжанов Б. Ж. Отбасылық қарым-қатынастардың мәдениеті. – Алматы: Білім, 1986. –36–38 б.

АЛМАТЫ АГЛОМЕРАЦИЯСЫ

Ж. Шыңғысханқызы,

*Қазақстан Республикасының Президенттік орталығының
Мәдени және білім беру жобалары қызметінің
аға сарапшысы*

Соңғы жылдары Алматы агломерациясы қала мен облыс арасындағы жұмыстардың нақты үйлесімсіз дамуы кездеседі. Урбанизация арқылы басқарылатын міндеттер елді мекендердің бас жоспары мен шебер-жоспарын және басқа да қала құрылысы құжаттарын әзірлеу жолымен шешіледі. Орталығы Қонаев қаласына көшірілген жаңа Алматы облысының дамуы урбанизация үдерісін жеделдетіп, болжамды есептеулер бойынша 2030 жылға қарай Алматы агломерациясы шамамен 4,5 млн адамды құрайды. Болжамдарды ескере келе, қазіргі уақытта урбанизация үдерістерін жедел дамыту бойынша Алматы қаласының әкімдігі 2040 жылға дейін Алматының Бас жоспарын әзірледі.

Алматы агломерациясы аясында қоғамдық көліктерді интеграциялау

Қала мен облыстың өзара тығыз байланысынан тұрғын үй, әлеуметтік, инженерлік, көлік инфрақұрылымы құрылысы мен экологияны дамыту жоспарын үндестіру қажеттігі туындайды. Осы үндестік пен қала және агломерацияны теңгерімді дамытуды Алматы агломерациясын дамытудың Кешенді жоспары қамтамасыз етеді, ол 2022 жылы әзірленіп болды. Кешенді жоспарды қабылдау агломерация қалдықтарын басқарудағы үйлестіруді жақсартуға, сондай-ақ интеграцияланған көлік жүйесін құруға кірісуге мүмкіндік береді.

Қала мен облыстардың әрқайсысының өзіндік қалыптасу тарихы бар, қазір де және болашақта да сын-қатерлері болады, олардың көлік жүйелерін біріктіру – агломерациядағы урбанизацияны басқарудың негізгі бағыттарының бірі.

Көліктік интеграция жүк және жолаушылар тасымалын тиімді ұйымдастыруды қамтамасыз етуі тиіс. Осы тұста Алматы қаласы мен Алматы облысы әкімшілігі «тар» жерлерді жою, қоғамдық көлікті дамыту, халықтың мүддесін, бизнес пен дамыту бойынша міндеттерді орындауға басымдық бермек. Қала маңындағы қоғамдық көлікке қатысты бағдарлардың жүйелілігін, қолжетімділігін, уақыт шығындарын қысқартуды қамтамасыз ету керек. Қойылған мәселелерді агломерация аясында барынша тиімді шешу міндеті тұр.

Орталығы Алматы қаласында орналасқан Алматы агломерациясында ядро-қала ықпалына ие бірнеше аймақ бар, олар – қарқынды, белсенді, әлсіз больш бөлінеді. Қарқынды әсер ету аймағында 30–45 км радиуста 149 елді мекен, белсенді әсер ету аймағында 70 км радиуста – 30 елді мекен, әлсіз әсер ету аймағында – 90 км радиуста – 10 елді мекен орналасқан.

Қарқынды ықпал ету аймағы – Алматының маятниктік көші-қонымен тығыз байланысты аумақтар. Мегаполисте жұмысқа орналасу, кәсіптік және жоғары оқу орындарында оқу, медициналық қызметтер алу, сауда-саттықтың сан түрі, ауыл шаруашылығы өнімдерін сату, бос уақытты тиімді өткізу мүмкіндіктері көбірек. Осыған байланысты облыстан бастау алатын маятниктік көші-қон қаладағы кіріс, транзиттік адамдық және көлік ағынының айтарлықтай үлесін құрайды.

Жүк көлігінің транзиттік ағыны – қала ішіндегі және кіру-шығу жолдарындағы тұрақты кептелістер себептерінің бірі. Күн сайын Алматының өтпелі көшелері арқылы 15 мыңға жуық ауыр жүк өтеді. Сондай-ақ, қала шегіндегі кейбір бұрынғы өндірістік аумақтар қоймалар мен терминалдар ретінде пайдаланыла бастағандықтан, сыртқы көлік бұл учаскелерді жүктерімен ерсілі-қарсылы өту арқылы аялдау орны ретінде пайдаланады. Қаланың өтпелі көшелеріндегі транзиттік жүк көлігі жол кеңістігін жаппай алып, қоғамдық көліктердің қозғалысына кедергі келтіріп, ауаға тасталатын пайдаланылған газдардың көлемін арттырып отыр.

2022 жылы қалаға кіретін және шығатын жеке автокөліктердің күнделікті ағыны шамамен 230 мың машинаны құрады, ал 15 жыл бұрын бұл шамамен 180 мың машина болған еді.

Алматы қаласы мен Алматы облысының қолданыстағы көлік жүйелерінде мынадай проблемалар бар:

Бірінші. Агломерациядағы көлік жүйесін басқарудың шашыраңқылығы.

Агломерацияның көлік жүйесінде бүгінде нақты өзара байланыс жоқ, өйткені агломерация шеңберіндегі мемлекеттік басқару жүйесінде өзара байланыс болмай тұр. Өзірге агломерация туралы заң қабылданбағандықтан Алматы қаласы мен Алматы облысының әкімдіктері арасында өкілеттіктер нақты бөлінбеген, сондықтан стратегиялық әрі жедел мәселелер бойынша өзара іс-қимыл жасап, шешім қабылдау қиынға соғады. Алматы агломерациясын басқару жөніндегі қазіргі Кеңес аталған олқылықты жоймайды, себебі ол шешімдерін ұсыным ретінде беретін консультативтік-кеңесші орган. Қала мен облыстың бейінді көлік басқармалары (облыста – Алматы облысының жолаушылар көлігі және автомобиль жолдары басқармасы, қалада – Алматы қаласының қалалық мобильді басқармасы) өз деңгейінде де бет-бетіне әрекет етеді.

Қала және облыс әкімдіктерінен, сондай-ақ көлік басқармаларынан басқа, агломерацияның көлік жүйесінің әртүрлі элементтерін реттеуге Қазақстан Республикасының Индустрия және инфрақұрылымдық даму министрлігі, «Қазақстан темір жолы» АҚ және т. б. қатысады. Яғни, бүгінде агломерацияны көліктік дамыту саласында бірыңғай шешім қабылдайтын орталық жоқ, Алматы агломерациясының көлік жүйесін дамытудың мақсаттары мен міндеттерін, сондай-ақ қабылданатын шешімдердің өзара байланыстылығын айқындайтын да бірыңғай тәсіл жоқ.

Аталған факторға байланысты агломерация шеңберінде Көлік және қала құрылысын жоспарлау байланысы да жоқ. Бұл ретте агломерацияның өзекті

мәселелерінің көбі, мысалы, қала мен облыс аумағындағы магистральдық жолдардың байланысы мен бірыңғай сипаттамаларын қамтамасыз ету қала құрылысы саясаты саласында туындайды.

Осыған байланысты Алматы қаласының, Алматы қаласы маңы аймағының және Алматы облысының бас жоспарын үйлестіру қажет. Басқа мәселелердің ішінде агломерацияның көліктік байланысы әр бас жоспарда көрініс тауып қана қоймай, сонымен қатар өзара сабақтастықта болуы керек.

Осы себептерге байланысты жоспарлау көбіне стратегиялық емес, жедел сипатта болады. Стратегиялық жоспарлауға қатысты көлік саясатын дамытуға жаңа әлемдік тәсілдерді зерделеу және бейімдеу үшін адам ресурстарының шектелуі теріс әсер етеді. Бүгінгі таңда Алматы көлік басқармасы қызметкерлерінің саны 1 млн тұрғынға 19 адамды құрайды (салыстырмалы түрде қарасақ, Мәскеуде бұл көрсеткіш 1 млн тұрғынға 44 қызметкерді, ал Санкт-Петербуркте – 58 құрайды).

Агломерацияда бірыңғай даму бюджеті де жоқ. Қала-облыс жолаушылар тасымалын қаржыландыру, жолдарды, қала маңындағы автостансаларды, басқа да көлік инфрақұрылымдарын жөндеу және күтіп ұстау мәселелерінің ағымдағы бюджетаралық сипаты бюрократияландыруға және үдерістерді кешіктіруге алып келеді.

Жоспарлаудың қазіргі жағдайында көлік жүйесін цифрландыруды Алматыдан тыс жерде кеңейту де қиынға соғады. Облысқа жататын агломерация бойынша заманауи цифрлық құралдар мен көлікті жоспарлау институттары ұсынылмаған.

Жоғарыда сипатталған басқару деңгейіндегі жағдайдың нәтижесінде агломерацияда бірыңғай көлік моделі жоқ. Егер Алматы шеңберінде жылдамдықты қоғамдық көлік негізінде көліктік қаңқаны қалыптастыруға кезең-кезеңімен өту жоспарланса, агломерация аясында мұндай бірыңғай перспективалық көзқарас жоқ. Осыған байланысты мәселені төменде сипатталған бағыттар бойынша тиімді шешу қиынға соғады.

Екінші. Магистральдық жолдарды қайта құрылымдау қажеттілігі.

Қазіргі уақытта Алматының магистральдық жолдарының өткізу қабілеті шегіне жетті. Алматыда 7 негізгі кіру магистралі бар, оның ішінде: 5 республикалық маңызы бар жол (Талғар жолы, Құлжа жолы, Алматы – Қонаев тас жолы, Алматы – Бішкек тас жолы, жоғарғы «Қаскелең» тас жолы), 2 облыстық маңызы бар жол (Боралдай тас жолы – Шамалған стансасы, Іле жолы).

Олардың ішінде негізгі кірме көлік жолдары – Бішкек, Қонаев және Құлжа жолының тас жолдары, олардың әрқайсысы күн сайын 40 мыңға жуық машинаны өткізеді, жиынтық – шамамен 120 мың, яғни нақты трафик – 230 мың машина, бұл өткізу мүмкіндігінен едәуір асып түседі. Осы ретте көпсалалы орталықтар дамуын және агломерацияның одан әрі урбанизациясын ескере отырып, ағымдағы жүктемені ғана емес, сонымен қатар перспективалық жүктемені де ескеру қажет.

Алматыдағы бұл мәселені шешу, қаланың ішкі жолдарына түсетін жүктемені азайту және айналма жолға транзиттік жүк автокөлігін ауыстыру

үшін Үлкен Алматы айналма автомобиль жолына (ҰАААЖ) магистральдық көшелерді бұзып-жарып жол ашу керек. ҰАААЖ аймағында автомобиль көлігімен тасымалданатын жүктердің көлемі 2038 жылға қарай 87%-ға өсіп, 35,9 млн тоннаны құрайды деп болжануда.

Бұзылған радиалды жолдар қаланың ірі көлік артерияларын ҰАААЖ-бен байланыстыруы керек. Бұл бағытта кең жолақты ҰАААЖ-дар мен қалалық магистральдық жолдар арасында облыс аумағындағы екі жолақты жолдардың ескі учаскелері қалып отыр. Оларды жаңғырту облыстық әкімшіліктің құзыретіне кіреді және жағдай әлі өзгерген жоқ. Қазірдің өзінде бұл қалаға кіріп, шығу кезінде күн сайын бір километрге жететін кептелістер болатыны байқалады, қаланың ішкі жолдарында жүктеме пайда болады. Соның салдарынан, қоғамдық көлік бағдарларының кестелері бұзылып, ауа сапасына теріс әсер етіп, қала маңындағы аймақтар мен қала тұрғындарының уақытын ұрлайды.

Үшінші. Рельстік көлік.

Дамыған, өзара байланысқан теміржол қатынасы болмаса, агломерацияның көлік жүйесі толық емес әрі тиімсіз болады. Бүгінгі таңда Алматы – халықаралық көлік дәлізінің маңызды бөлігі ретінде транзиттік жүк автомобильдері және теміржол көлігінің үлкен ағыны өтетін телім.

Егер ҰАААЖ транзиттік ауыр жүктерді қаланы айналып өтуге ауыстыруға мүмкіндік беретін құрал ретінде қарастырылса, онда теміржол саласында мұндай мүмкіндікті бүгінде іске асырылып жатқан «Жетіген-Қазыбек – Бек» бағытындағы «Алматы-1» торабын айналып өтетін Айналма теміржол желісі ұсынады (ұзындығы – 74 км. Іске асыру мерзімі – 2021-2024 жылдар. Жобаның әкімшісі – ҚР ИИДМ). Оны іске қосу транзиттік жүктерді қала шекарасын айналып өткізуге мүмкіндік туғызады. Алайда, әзірге жүк құрамдары Алматы аумағы арқылы, атап айтқанда Алматы-1 стансасынан Шамалған стансасына дейін өтеді. Жолдарға жүк құрамдары арқылы жүктеме түсуі жолаушылар тасымалының, оның ішінде қала маңындағы бағдарлардың дамуына кедергі келтіруде.

Бүгінде жолаушылар ағыны тәулігіне 2 мыңға жуық отырғызуды құрайтын (жалпы көлемнің ішінде 180 мыңға жуық отырғызу) Алматы-1 – Ұзынағаш қала маңы электр пойызы жұмыс істейді. 2021 жылы Алматы-Қонаев электр пойызынан бас тарту туралы шешім қабылданды, сұраныстың төмен болуына байланысты жол жүрудің нақты құны 3 122 теңгені құрады және 80 теңге бағасын ұстап тұру бюджетке түсетін жүктеме тұрғысынан тиімсіз болып шықты.

Пойыздар автобустарға немесе жеке таксилерге қарағанда ыңғайлы, жылдам және жайлы болғанымен, қала маңындағы тұрғындар тарапынан қазіргі уақытта жаппай сұраныс жоқ. Мұның екі себебі бар.

Біріншіден, Қонаев қаласындағы теміржол стансасының ыңғайсыз орналасуы, оның қаладан қашықтығына байланысты тұрғындар пойызға отыру үшін алдымен стансаға жетуі керек. Сондықтан халық қосымша ақы төлесе де автокөлікпен бірден Алматыға жету нұсқасын таңдайды.

Екіншіден, теміржол көлігімен жүрген кезде келген стансада да қолайсыздықтар туындайды. Бүгінде қала маңындағы барлық теміржол бағдарлары Алматы-1 стансасында аяқталады, ол қалалық қоғамдық көлікке ыңғайлы ауысып отыру үшін қажетті инфрақұрылыммен жабдықталмаған, сондай-ақ қала орталығынан алыс орналасқан.

Бұл ретте темір жол саласы мен онда іске асырылып жатқан жобаларды «Қазақстан темір жолы» АҚ басқарады. Осыған байланысты және жоғарыда аталған агломерацияны көліктік дамыту саласында шешім қабылдаудың бірыңғай орталығы болмағандықтан, Алматы қаласы қала маңындағы теміржол тасымалы саласындағы жағдайды айтарлықтай өзгерту мүмкіндігіне ие емес.

Төртінші. Қала маңындағы қоғамдық көлік мәселелері.

Бүгінде қала маңындағы тұрғындар қалаға негізінен автомобиль көлігімен қатынайды. Бұл ретте облыстан қалаға және кері қарай апаратын барлық бағыттар бойынша қала маңындағы бағдарлар жетіспейді. Қазіргі уақытта 150-ге жуық кент бойынша барлығы 22 қала маңы бағдары бар, әлі де 50-ге жуық бағдар ашу қажет.

Қазір агломерацияда қала маңындағы бағдарларды ұйымдастыру Алматы қаласы әкімдігінің құзыретіне кіреді, аталған бағдарлар қала бюджеті арқылы да субсидияланады. Бұл ретте белгілі бір бағдарлар жалпы стратегия шеңберінде емес, халықтың сұраныстары негізінде облыстан қалаға өтінімдерге ден қою арқылы ашылады.

Қала маңындағы бағдарлардың экономикалық сипатының өзіндік ерекшелігі бар. Біріншіден, облыста бастапқы нүктеде бағдарды ұйымдастырудың құны басқаша, өйткені ауылда көше-жол желісі қалаға қарағанда сирек және халық тығыз орналаспаған. Яғни, қолжетімділікті қамтамасыз ету үшін көбірек аялдамалар қажет. Екіншіден, қала маңындағы бағдарлар қалалық бағдарларға қарағанда ұзынырақ, ал бағдар неғұрлым ұзақ болса, оның экономикалық қайтарымы соғұрлым нашар болады. Яғни, қала маңындағы қоғамдық көлікті сапалы дамыту үшін қаржыны едәуір көп құю керек болады.

Алматы қаласының бюджеті арқылы қала маңындағы бағдарлар субсидиямен 100% қамтамасыз етіледі (2021 жылы 10 млрд, 2022 жылы 11 млрд, ал 2023 жылы жоспарланған жаңа бағдарларды ескере отырып, субсидиялар көлемі әлі де артады). Мұндай қаражаттың жұмсалуды жаңа көпсалалы орталықтарды дамытумен де байланысты қала ішіндегі заманауи қоғамдық көлікті дамытуға қажетті қаржылық ресурстарды шектейді.

Бүгінде қала маңындағы қоғамдық көлікті субсидиялау тәсілдері өзгеруде. Алматы облысының әкімдігімен бірге қала маңындағы бағдарларды субсидиялауға арналған шығыстарды (50/50) тең бөлу туралы келісімге қол жеткізілді.

Қала маңындағы бағдарларды ұйымдастырудың қазіргі кемшіліктері тұрғындар үшін автобус қатынасының (тек жаяу жүру мүмкіндігі ғана емес, сонымен қатар қол жетімділік тұрғысынан) және жылдамдықтың жеткіліксіздігіне әкеліп соғуда.

Осы факторларға байланысты қала маңындағы тұрғындар қалаға сапар шегу кезінде қоғамдық көлікке қарағанда жеке автомобиль көлігінің әр түрін екі есе жиі пайдаланады.

Жеке автокөлікке басымдық берілуі жол кеңістігін тиімді пайдалану, сондай-ақ азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету талаптарына жауап бермейді, автокөлікпен жүргенде қоғамдық көлікпен жүргенге қарағанда ЖКО-ның болу ықтималдығы 10 есе жоғары. Оның үстіне аталған такси жолсеріктер жолаушыларды автомобильмен ретсіз және бақылаусыз тасымалдаумен айналысатын заңсыз тасымалдаушылар қатарына жатады.

Бесінші. Қала маңы және қалалық қоғамдық көліктердің байланысы.

Бүгінде агломерацияда қала мен облыстың қоғамдық көлігінің нақты байланысы жоқ. Алматыда жолаушыларға қала маңы және қалалық қоғамдық көліктер арасында ыңғайлы жағдайда ауысып мінуге, сондай-ақ жеке автокөлікті тосқауыл қою автотұрақтарында қалдыруға мүмкіндік беретін ірі көлік-ауысып міну тораптарын (хабтарын) құру қажеттілігі пісіп жетілді. Мұндай көлік – ауысып міну тораптарының болмауына байланысты әдеттегідей Алматы-1, Сайран автовокзалы, «Барлық» базар ауданы («Алтын Орда» базар ауданы), «Халық Арена» ауданы сияқты қала учаскелеріне әлі де жүктеме түсіп отыр.

Халықаралық тәжірибе

«Автокөлікке бейімделу» тұжырымдамасынан бас тарту және қоғамдық көліктің қайта өрлеуі соңғы 15–20 жылдағы, ең алдымен Батыс Еуропа елдеріндегі ірі қалалардың дамуындағы маңызды үрдістердің біріне айналды. XX ғасырдың екінші жартысындағы тәжірибе көрсетіп отырғандай, жол желісінің дамуы әрдайым қала тұрғындары мен автомобиль паркін автомобильдендірудің өсуіне қарағанда бір қадам артта қалады. Бұдан шығатын жол – бірінші кезекте қоғамдық көлік жүйелерін дамыту.

Сонымен, Гамильтон қаласын қоса алғандағы Үлкен Торонтоның жаңа аймақтық даму жоспары алдағы 25 жыл ішінде қоғамдық көлік саласында батыл өзгерістер енгізуді қарастырады. Жоспарда 1200 км жоғары жылдамдықтағы байланыс желілерін салу көзделген, бұл қолданыстағы желіден үш есе көп. Бұл көлікке қолжетімділікті күрт арттырады, өңір тұрғындарының 80%-ы жоғары жылдамдықты байланыс желілерінен ең көп дегенде екі шақырым жерде тұрады (бүгінгі күнге дейінгі 40%-бен салыстырғанда).

Германияда қала маңы жолаушылар кешенін федералды үкімет қаржыландырады, ол федералды жерлерге қала маңы тасымалы бойынша қызметке тапсырыс беру үшін қаражат ұсынады. Федералды жерлер пайдалану шығындары мен инвестицияларды өз бюджетінен қаржыландырады. Тікелей ұйымдастырушы көлік әкімшілігі – федералды жерлерге сәйкес қала маңы жолаушылар тасымалын жүзеге асыру және ұйымдастыру, дамытуға жауап беретін федералды жерлердің үкіметі өкілеттік берген ұйым.

Агломерациялардың көлік жүйелерін біріктіре басқарудың мысалы ретінде бүкіл кантонды (аймақты) қамтитын цюрих моделі бар Швейцарияны

алуға болады. Zürcher Verkehrsverbund (ZVV) бүкіл елордалық қоғамдық көлікті бақылайтын, жоспарлайтын және қаржыландыратын, әртүрлі операторлармен көлік қызметтеріне келісімшарттар жасайтын кантондық үкіметтік мекеме ретінде құрылды. Бұл жалпы агломерациялық көлік жүйесінің негізі ретінде жедел теміржолды ғана емес, сонымен қатар бүкіл кантон (аймақ) бойынша трамвай мен автобус қызметін де қамтиды. Бұл басқару сұлбасы агломерацияның көлік жүйесі элементтерінің өзара байланысына жол ашады.

Әлемнің ірі қалаларында қала маңы және қалалық көліктердің байланысы көлік-ауысып міну хабтарында жүзеге асырылады, олардың негізгі міндеттерінің бірі – көлік бағдарлары жақындаған жерлерде ыңғайлы ауысып міну аймақтарын құру, жаяу жүргіншілер мен көлік ағындарын оңтайландыру және ауысып міну уақытын қысқарту. Мысал ретінде Шинжуку стансасын келтіруге болады, ол Орталық Токионы Батыс маңымен байланыстыратын негізгі көлік торабы ретінде күніне 3,5 миллион адамды өткізеді. Стансадан, соның ішінде жер асты сауда қатарлары арқылы екі жүзден астам шығу бағыттары бар. Көлік кешеніне екі ірі жерасты сауда орталығы мен алты әмбебап дүкен біріктірілген. Хаб теміржол көлігін (қалалық, қала маңы, қалааралық және аэроэкспресс), метро, автобус терминалдарын біріктіреді.

Іс-қимыл жоспары

Алматы агломерациясында қоғамдық көлікті дамыту жөніндегі іс-қимыл жоспары жоғарыда келтірілген проблемаларды шешуге бағытталған, бұл алдағы жылдары Алматы қаласы, Алматы облысы және ҚТЖ әкімдіктерінің күш-жігері агломерация тұрғындарына Көліктік қызмет көрсету бойынша «тар» орындарды үйлестіруге және жоюға, пайдаланушылардың барлық санаттары үшін қоғамдық көліктің жалпы тиімділігі мен тартымдылығының өсуімен интеграцияны арттыруға бағытталатынын білдіреді.

Бағыттар бойынша мынадай іс-қимылдарды іске асыру жоспарланған.

Бірінші. Көлік жүйесін басқару және оның дамуын жоспарлау:

1) Жыл соңына дейін «Агломерацияларды дамыту туралы» Заңның қабылдануын; қоғамдық көлікті дамыту және интеграциялау жөніндегі бірлескен жобаларды іске асыруды; Алматы қаласынан Алматы облысына индустриялық өндірістер мен логистикалық инфрақұрылымды көшіруді аяқтау.

2) Алматы агломерациясының бірыңғай көлік моделін қала құрылысы және көліктік жоспарлау мақсаттары үшін дайындау және пайдалану.

3) Екі тарап үшін орындауға міндетті Алматы қаласы және Алматы облысы әкімдіктерінің бірлескен бұйрықтары түрінде шешімдер қабылдау форматын бекіту.

4) Қаржыландыру бөлігінде:

– қала бюджетінен қала маңындағы бағдарларды субсидиялаудың ашықтығын және тиімділігін бағалауды қамтамасыз ету.

– жеке инвесторларды тарту мүмкіндіктерін анықтау үшін қала маңы тасымалдарының экономикалық моделіне талдау жүргізу.

– бюджет кодексіне және басқа да нормативтік құқықтық актілерге өзгерістер енгізуге бастамашылық жасау.

5) Агломерацияның көлік саласына «ақылды қаланың» қалалық стандарттарын қолдану жөніндегі мүмкіндіктерді зерделеу (бастапқыда: автокөлік түрлері бойынша жолаушылар ағынын бөлу бойынша нақты статистиканы жинау үшін цифрландыру – жеке, қоғамдық).

Екінші. Магистральдық жолдар:

1) Магистральдық радиалды жолдарды бұзып, жарудан басқа 4 магистральдық көшпелі жолды (Құлжа жолы және Шамалған, Талғар жолы және жоғарғы Қаскелең тас жолы бағыты бойынша) реконструкциялау жоспарлануда, 2025 жылға қарай бөлінген жолақтар есебінен қоғамдық көлік үшін қозғалыс басымдығын жасау.

2) Биыл ҰАААЖ пайдалануға берілгеннен кейін транзиттік жүк автокөлігінің қозғалысын айналма айналма жолға ауыстыру.

Үшінші. Рельсті көлік:

«Жетіген-Қазыбек – Бек» бағытындағы «Алматы-1» торабын айналып өту т/ж желісінің жобасын іске асыру кезінде (жоспарлы мерзім – 2024 ж.) транзиттік жүк тасымалын қала шегінен тыс жерге ауыстыру және 2030 жылға қарай Боралдай станциясында Алматы-3 т/ж вокзалын салуға кірісу.

Төртінші. Қала маңындағы қоғамдық көлік:

2024 жылға қарай 30 жаңа магистральдық қала маңы бағдарын іске қосу және олардың қолданыстағы 22 бағдармен және барлық бағыттардағы жаңа көлік-тасымалдау тораптарымен байланысын қамтамасыз ету. Нәтижесінде қоғамдық көліктің қолжетімділігі жақсарады, бұл жеке көліктен бас тартуға ынталандырмақ.

Бесінші. Қала маңы және қалалық қоғамдық көліктердің байланысы:

1) Агломерациядағы тұрақтары мен тасымалдау бағдарлары бар 4 көлік-ауысып міну хабін пайдалануға беру:

– Батыс хабі (Барлық базары), күтілетін іске асыру мерзімі 2026-2027 жж.

– Райымбек батыр хабі (Алматы-2);

– Алматы-3 хабі (Боралдай кентіндегі жаңа станция);

– Шығыс қақпа хабі (Құлжа).

Осы әрекеттің арқасында қала маңы мен халқы тығыз орналасқан Наурызбай және Алатау аудандарының тұрғындары қала орталығымен сенімді байланыс құрады. Бұдан басқа, екі жаңа автовокзал – «Батыс» және «Шығыс қақпасы» өзара байланысты болады. Нәтижесінде қаланың батысынан шығыс шекарасына дейін магистральдық қоғамдық көлікпен жетуге болады.

2) Қала маңы бағдарларын бірыңғай тарифтік мәзірге біріктіре және оларды субсидиялау, оның ішінде республикалық және облыстық бюджеттердің қаражатын тарта отырып, мәселелерді шешу.

Қажетті ресурстар

Жоспарланған нәрсені іске асыру үшін шамамен 200 млрд теңге (2025 жылға дейін – 36 млрд теңге, 2030 жылға дейін – 164 млрд теңге) қажет болады, оның ішінде:

– 4 көлік-ауысып міну хабін салу үшін шамамен 120 млрд теңге бөлу қажет (2030 жылға дейін).

– кіру магистральдарын кеңейту шамамен 6 млрд теңгенің (2025 жылға дейін – 2 млрд теңге, 2030 жылға дейін – 4 млрд теңге) бюджет қаражатын талап етеді.

– қала маңындағы қосымша бағдарларды субсидиялау үшін жылына 15 млрд теңге қажет болады (бес жылда – 75 млрд теңге, оның ішінде 2025 жылға дейін – 30 млрд теңге, 2030 жылға дейін – 45 млрд теңге).

Бюджеттік шығындарды азайту үшін қалада жеке инвестицияларды тартуға ұмтылыс пайда болады. Осыған байланысты жеке инвесторлар мен сервис операторларына ұзақ мерзімді ынтымақтастық үшін нақты және айқын жағдайлар жасалады.

Тобықтай түйін

Жоспарланған істі сәтті жүзеге асыру кезінде агломерация мен оның қақ ортасының көліктік байланысы қамтамасыз етіледі, магистральдық жолдардың өткізу қабілеті және қоғамдық көліктің тартымдылығы артады. Қоғамдық көлік қызметтері сапасының өсуімен маятниктік көші-қон кезінде қоғамдық көлікке жолаушылар ағыны ұлғаяды әрі жеке автокөлікті пайдалану қысқарады. Қала мен Алматы облысы арасындағы қоғамдық көлікте күнделікті сапарлар саны 2025 жылға қарай 180 мыңнан 500 мыңға дейін және 2030 жылға қарай 600 мыңға дейін ұлғаяды. Қала маңындағы магистральдық бағдарлардың дамыған желісі агломерация тұрғындарының жұмысқа және оқуға күнделікті сапарларға деген қажеттілігін қанағаттандыруға, қоғамдық көліктің сапасына қанағаттану деңгейін арттыруға, кент тұрғындары үшін көлік инфрақұрылымына қадамдық қолжетімділікті қамтамасыз етуге және оларды көлік-ауысып міну тораптары арқылы қаланың әртүрлі аудандарымен байланыстыруға мүмкіндік береді. Жаңа көлік хабтары арқылы қала шекараларында ыңғайлы ауысып мінуге жағдай жасалады, бұл қаланың ішкі жолдарына түсетін жүктемені азайтпақ.

КАЗАХСТАН И МЕЖДУНАРОДНОЕ ПОСРЕДНИЧЕСТВО

Ж. Р. Жабина,

*руководитель Службы международных проектов
Президентского центра Республики Казахстан,
доктор политических наук, доцент*

На протяжении столетий государства стремились выработать стабильную систему международных отношений. Вопрос о необходимости коллективных действий для предотвращения международных конфликтов и установления всеобщего мира обсуждался мыслителями эпохи Античности и Средневековья. Необходимо отметить, что этот вопрос наиболее последовательно развивался в рамках западноевропейской цивилизации и

затрагивал целый комплекс проблем: философских, правовых, нравственных, социально-экономических и политических. Некоторые исследователи указывают на наличие прообраза международной организации по поддержанию мира в античной истории. В Средние века важную миротворческую роль играла католическая церковь, которая своим решением устанавливала «перемирие господне». В этот период идеалом всеобщего мира оставался мир среди христианских народов Европы, средство достижения которого виделось в устранении распрей путем союза государств. Вестфальская эпоха положила конец доминированию церкви над государствами, что стало началом новой эры в истории медиации.

На протяжении столетий параллельно шли процессы накопления опыта совместных военных действий государств и политико-правового осмысления проблемы поддержания мира. Венская система международных отношений предусматривала возможность обращения государств к коллективным действиям для поддержания статус-кво. Большую роль в теоретическом обогащении миротворческой концепции сыграло сложившееся к середине XIX века движение пацифистов, а также различные миротворческие структуры: Международная лига мира, Общество друзей мира и др.

Медиация (посредничество) и диалог являются наиболее принятыми и разработанными стратегиями в разрешении конфликтов. Основанные на том принципе, что стороны конфликта должны разрешить конфликт сами при процедурной помощи нейтральной и непредвзятой третьей стороны, медиация и диалог видятся как справедливый, гуманный, малозатратный и демократичный способ разрешения конфликтов, в отличие от суда или военного вмешательства третьей стороны.

В системе современного международного права мирные средства разрешения споров и урегулирования конфликтов признаются единственно приемлемым и правомерным способом устранения разногласий между субъектами. Именно поэтому в его рамках, как нигде, востребовано участие посреднических миссий и применение дипломатических механизмов достижения компромиссов.

За медиативными практиками в международно-правовой сфере закрепились различные названия: «политические миссии», «челночная дипломатия», «добрые услуги», «кризисная дипломатия», «превентивная дипломатия» и др. Одной из форм посредничества является дипломатия по Киссинджеру, или челночная дипломатия.

Челночная дипломатия – это вмешательство в переговоры третьей стороны с целью установления канала коммуникации между оппонентами. Сначала третья сторона уточняет позицию каждого оппонента по тому или иному вопросу, индивидуально беседуя с каждым из них. При этом в позициях противников отыскиваются точки соприкосновения, чтобы прийти к общему решению проблемы. Об успехе подобного приема для урегулирования разногласий свидетельствует пример так называемой челночной дипломатии в конце 1970-х годов. Тогда Государственный секретарь США Генри Киссинджер выступил в качестве посредника между Израилем и коалицией арабских стран во время войны Судного дня в тот момент, когда противоречия

между сторонами казались неразрешимыми и кровопролитие могло растянуться на годы. В результате в 1979 году в Вашингтоне Премьер-министр Израиля Менахем Бегин и президент Египта Анвар Садат подписали в Вашингтоне договор о мире между Израилем и Египтом, известный как Кэмп-Дэвидские соглашения [1].

Посредничество как один из инструментов решения конфликтов использовалось на протяжении фактически всей истории человечества, приобретая популярность во времена Древней Греции и получив дальнейшее развитие уже в XX веке. Посредничество третьей стороны на сегодняшний день является самой эффективной системой предотвращения и умиротворения конфликта. Возникают вопросы: насколько третья сторона нейтральна по отношению к сторонам конфликта? Что может предложить посредник конфликтующим сторонам? Насколько эффективность действий посредника зависит от его международного влияния?

Стоит ли в этой ситуации уповать на авторитетное мнение государства-посредника, если его действиями руководят собственные плохо скрываемые геополитические интересы? Зачастую получается, что стоит, так как есть еще одна принципиальная разница между ролью медиации в частноправовой сфере и в международных отношениях. Если в первом случае худшим итогом для участников конфликта станет перенесение спора в суд и, вероятно, ущемление интересов одной из сторон, то во втором случае ценой недостигнутого компромисса может стать вооруженный конфликт и тысячи человеческих жизней [2]. Достижение цели мирного урегулирования конфликта или частичного компромисса между враждующими сторонами в конечном итоге перевесит значимость такого «сопутствующего» обстоятельства, как удовлетворение собственных интересов посредника.

Современный этап развития международных отношений характеризуется нестабильностью, поскольку связан с грубыми нарушениями норм международного права, в частности, с незаконными вмешательствами мировыми центрами силы в дела других государств. Частые нарушения происходят как со стороны крупных государств, так и других региональных держав. Когда нормы международного права нарушаются основными игроками международных отношений, будет ли эффективность в будущем от действий стран, не являющихся международными грандами? Последнее десятилетие характеризуется особенным всплеском посреднических инициатив в разных регионах мира, активизацией новых посредников, таких как Европейский союз, и даже вынесением посредничества в качестве основы государственного бренда, как в случае с Финляндией.

Можно утверждать, что благодаря усилиям СССР/России, США, Германии и Франции были успешно решены проблемы международных конфликтов XX века. Но надо отметить что вышеперечисленные страны имеют свой удельный вес в мировой политике, также они в роли посредника действовали исходя из своих национальных интересов.

Казахстан как молодое государство имеет определенный опыт в медиативной практике. Для Республики Казахстан проблема миротворчества также имеет большое значение. Подключившись к миротворческим

операциям ООН только в 1990-е годы и начале XXI века, Казахстан существенно отстал не только по опыту практической миротворческой деятельности, но и в разработке теории миротворчества. В связи с этим необходимо осмысленное заимствование миротворческого опыта, с учетом опыта мирового сообщества, для выработки новой доктрины в области поддержания мира.

С самого начала суверенной истории Казахстана борьба за воплощение в жизнь этого идеала, стремление ко всеобщему миру стали краеугольным камнем внешней политики нашей страны. Создание реальных предпосылок для предотвращения каких бы то ни было войн, и особенно новой мировой, является отправной точкой казахстанской стратегии мира.

Эта стратегия представляет собой комплекс методов политической борьбы, систему политических инициатив и акций, призванных в конечном счете отвести от человечества угрозу ядерной войны, перестроить всю систему международных отношений на основе принципов взаимного доверия, обеспечить всеобщий, прочный и справедливый мир на Земле.

Можно с полной уверенностью утверждать, что мировая история не знает аналогов, когда страна, которая появилась на политической карте мира всего каких-нибудь три десятилетия назад, с самого начала своей суверенной истории так настойчиво и последовательно выступала бы с самым широким спектром миротворческих инициатив. Они затрагивают проблемы нераспространения ядерного оружия, вопросов снижения международной напряженности, разрешения региональных и внутривосточных конфликтов. И каждая миротворческая инициатива Казахстана вызывает широкий резонанс, способствуя формированию позитивного имиджа нашей страны на международной арене.

Выдвигаемые Казахстаном инициативы многогранны, носят универсальный характер и охватывают широкий спектр международных отношений. К примеру, это касается мер доверия на азиатском субконтиненте. Учитывая растущий вес стран этого региона в мировой экономике, предложения нашей страны в этом направлении приобретают особый вес. Следует также упомянуть традиционные съезды лидеров мировых религий, которые проводятся в Астане.

Инициативы Казахстана по вопросам урегулирования конфликтов полностью соответствуют национальным интересам страны во внешней политике. Эта целесообразность прослеживается в целом как в рамках задач по повышению роли и международного авторитета Казахстана, так и в определенных интересах по укреплению региональной и глобальной безопасности.

Выступая на общеполитических дебатах в рамках 78-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН в сентябре 2023 года, Президент Казахстана К. К. Токаев отметил, что «Несмотря на все предпринимаемые усилия, конфликты продолжают продолжаться во многих регионах мира. Мы призываем все стороны искать дипломатическое решение конфликтов на основе Устава ООН и общепризнанных норм международного права. В этой связи Казахстан высоко оценивает все усилия и планы, предлагаемые различными

государствами и группами стран в поддержку политического урегулирования украинского кризиса».

Безусловно, участие Казахстана и меры, предпринимаемые нашей страной в урегулировании того или иного конфликта, прямо содействуют обеспечению устойчивых позиций и формированию благоприятного образа государства в мировом сообществе.

Таким образом, Казахстан смог открыть новую страницу в истории медиации. Наша страна благодаря дипломатическим усилиям смогла сыграть значимую роль в деэскалации отношений между ведущими игроками, такими как Россия и Турция, а также способствовала установлению политического диалога между конфликтующими сторонами в Сирии, умело варьируя среди таких политических тяжеловесов, как Иран, Россия и Турция.

Список использованной литературы

1 Челночная дипломатия: Назарбаев как посредник между Путиным и Порошенко / [Электронный ресурс // Режим доступа: <https://ukraina.ru/exclusive/20160817/1017278295.html>.

2. N. Zhukovskaya, E. Kalinina. The intermediary mission as a way to resolve contradictions in the international public law // Международное право и современный мир: материалы международной научно-практической конференции. – С.-П., 2016. – С. 27–38.

II ТАРАУ

ҚОР ЖИНАҒЫ – ТӘУЕЛСІЗДІК МҰРАСЫ

РАЗДЕЛ II

ФОНДОВОЕ СОБРАНИЕ – НАСЛЕДИЕ НЕЗАВИСИМОСТИ

ИЗ ИСТОРИИ ЛОШАДИ: ОТ ПЕРВОПРЕДКА ДО КАЗАХСКОЙ ЛОШАДИ И ЕЕ АМУНИЦИИ

С. К. Сагимбаев,

*ведущий эксперт Службы учета и хранения музейных ценностей
Президентского центра Республики Казахстан*

В статье предпринята попытка исследовать историю лошади, начиная с доисторического времени и до наших дней; на примере экономических сторон жизни казахского народа в Средние века и Новое время показать роль и значение лошади как домашнего и верхового животного, ее влияние на духовный мир казахского кочевника; используя ряд музейных предметов конского снаряжения Президентского центра Республики Казахстан, представить региональные особенности в их создании и внешнем виде, сложившиеся на территории Казахстана и Кыргызстана.

Человек и лошадь живут рядом друг с другом вот уже на протяжении нескольких тысяч лет. За прошедшее время, после того как человек приручил лошадь, это благородное животное стало его спутником и верным другом.

Евразийская степь в настоящее время является одним из мест обитания лошади на земном шаре. Однако ее происхождение связано с Северной Америкой. Дальним общим прародителем лошади ученые считают *гиракотерия (эогиппуса)* – зверька размером с лисицу, жившего в эпоху эоцена (54–38 млн лет назад) в лесах Северной Америки [1, 2, с. 10–11]. Этот зверек питался травой, ноги его были трехпалые. Ничто не напоминало в нем современную лошадь. Но с течением миллионов лет происходило эволюционирование гиракотерия. Постепенно изменялся климат, на место лесов пришли прерии. Изменялись и прашуры лошади; вместо среднего пальца на ноге развилось крепкое копыто, зубы стали приспособленными к пережевыванию более жесткой степной травы. Животные становились крупнее и выше, ноги и шея удлинились. Таким образом, в Северной Америке примерно миллион лет назад сформировался настоящий *Equus* – прародитель современной лошади. В эпоху плейстоцена, также называемого ледниковым периодом (2,58 млн лет – 11,7 тыс. лет назад), предки современных лошадей перешли по перешейкам между материками (на их месте сейчас Берингов и

Гибралтарский проливы) и оказались в Евразии, а затем – в Африке. Оставшиеся предки современной лошади вымерли на американском континенте, и заново уже современная лошадь появилась в Америке лишь с приходом испанцев в XV–XVI веках.

С течением времени на евразийском и африканском континентах сложился один род лошади, состоящий из четырех подродов: собственно, лошадь – *Equus caballus* (домашняя лошадь, тарпан, лошадь Пржевальского), осел – *Asinus*, полуосел (кулан и его подвиды – кианг с онагром) и зебра – *Hemionus Hippotigris* [3, с. 7]. В науке постоянно предпринимаются попытки выявить предка домашней лошади на евразийском континенте. Ранее было принято считать предком домашней лошади лошадь Пржевальского, затем – тарпана [3, с. 13]. По самым последним данным, тарпан не был предком домашней лошади [4]. По данным палеогенетиков, лошади Пржевальского оказались одичавшими потомками прирученных в древности ботайских лошадей [5].

В этом месте возникает вопрос о времени и месте приручения и одомашнивания дикой лошади. Где и как происходил этот процесс? На данное время имеется точка зрения, что процесс появления домашней лошади происходил независимо друг от друга в течение двух периодов в двух разных местах Евразии. Наиболее ранний период приходится на медный век, это время существования ботайской культуры (между 3 700–3 000 гг. до н.э.) на территории Северного Казахстана [6]. Второй период одомашнения лошади происходил уже в бронзовом веке. Однако точное место одомашнения второго дикого предка современной лошади пока установить не удалось [7].

Большая часть Казахстана входит в степную зону Евразии. Природно-климатические и географические условия региона обусловили зарождение здесь кочевого скотоводства и соответствующей культуры. Основным домашним скотом у кочевников-казахов были четыре вида животных: мелкий рогатый скот (овцы и козы), верблюды, лошади и крупный рогатый скот. К лошадям у людей сложилось особенно теплое отношение. «*Арыстан – аң патшасы, жылқы – мал патшасы*» («Лев – царь зверей, конь – царь домашнего скота»), «*Ер қанаты – ат*» («Крылья батыра – конь») – так звучат народные пословицы и поговорки. Казахи очень ценили и берегли коней, любовно называя их «*есті жануар*» («мудрое животное»), «*тілсіз адам*» («безъязыкий человек»). Словом «*жануар*» из всех животных казахи называли только лошадь.

На территории современного Казахстана сложилась уникальная местная степная порода лошадей – казахская лошадь. Формирование породы проходило на протяжении нескольких веков в условиях кочевого хозяйства. В породе имеется несколько типов, наиболее ценными из которых являются *джабе* (каз. – *жабы'*) и *адаевская* [8, с. 261]. В советский период в Казахской ССР были выведены *кустанайская*, *кушумская* и *мугоджарская* породы [8, с. 260–261]. Казахские лошади используются под седлом, вьюком и в упряжи, а также для получения молока и мяса. Из молока кобыл изготавливается целебный кисломолочный продукт – кумыс.

Казахские лошади неприхотливые и выносливые, исключительно приспособлены к суровым климатическим условиям степи. Они могут выдерживать холод до минус 45 градусов. Круглый год лошади самостоятельно пасутся в степи табунами под присмотром табунщиков. Табун (каз. – *табын*) – способ хозяйствования, который сложился с древности, когда большое количество лошадей выпасается на естественных степных пастбищах в течение года. Фактически лошади живут вольной жизнью в природе, как и их дикие предки. Табун или кос (каз. – *қос*) состоит из нескольких косяков (каз. – *үйір*) по 9–30 голов в каждом, которые возглавляются жеребцами. В каждом косяке имеется несколько кобыл с жеребятами. В косяке пасутся стригунки, трехлетки и четырехлетки. Зимой животные добывают себе подножный корм путем «тебеневания», то есть копания, пинания (каз. – *тебін, тебінді, тебіндеу* – зимний выпас, зимнее пастбище). Лошади копытами раскапывают снег глубиной до 40 см и едят траву, оставшуюся под снегом. За зиму лошади в условиях сурового холода и скудной растительности заметно худеют, поэтому летом они усиленно питаются и нагуливают жир, чтобы успешно пережить следующую зиму. Иногда в экстремальные периоды (*джут* [бескормица] – гололед, неурожай, сильные снегопады, бураны) лошади первыми выпускались на пастбище, чтобы пробивать копытами снежный наст или корку льда. Следом за ними шли остальные домашние животные. Эта важная способность лошадей обеспечивала прокорм другим видам скота.

Скотоводческое хозяйство нуждалось в периодической смене пастбищных угодий и поиске подножного корма для скота, то есть преобладающими были кочевое состояние хозяйства и кочевая образ жизни. Вследствие такого требования сложились определенные пути и маршруты движения, разные по направленности и протяженности. На территории современного Казахстана стали преобладающими меридиональный тип кочевания в равнинной части и вертикальный – в горной и предгорной зонах [9, с. 279]. На зимовку (каз. – *қыстау*) казахские общины со всем хозяйством и скотом двигались на юг, где в зимний период было относительно теплее и зима была короче. На летовку (каз. – *жайлау*) возвращались на север. Лошади в составе больших табунов (косов) с осеннего периода отгонялись на дальние отгоны, то есть в зимний период, когда община находилась на юге, косы паслись на севере, где находились летние пастбища [9, с. 322]. К весне, когда кобылы должны были жеребиться, косы перегонялись ближе к зимовкам.

Лошадь всегда занимала важное место в сознании кочевника-казаха. В повседневной жизни, в военных походах возникла привязанность и любовь человека к этому благородному животному. Боевые кони и верные товарищи Кобыланды-батыра: *Тайбурыл*, Камбар-батыра – *Тарлан*, Алпамыса – *Байшұбар* – были воспеты в народных сказаниях. Казахский поэт-просветитель Магжан Жумабаев назвал знаменитого во всей степи скакуна Кулагера «последним тулпаром казахской земли». Поэма «Кулагер» казахского писателя Ильяса Жансугурова – это гениальное и подлинно трагедийное произведение, повествующее о закате конно-кочевой цивилизации казахов.

В космологическом сознании казахов существует поверье, что к самой яркой в ночном небе Полярной звезде (каз. – *Темірказық* [рус. – Железный кол]), к которой привязаны два крылатых коня *Ақбозат* и *Көкбозат*, на протяжении ночи подкрадываются *Жетіқарақшы* (рус. – семь разбойников) – звезды созвездия Большой Медведицы.

У кочевников-казахов исторически сложились конноспортивные игры: скачки на различные дистанции (*бәйге*, *аламан бәйге*), борьба двух соперников верхом на коне (*аударыспақ*), стрельба из лука на скаку по мишени (*жамбы ату*), игра по перетягиванию туши козла (*көкпар тарту*), игра «догони девушку» (*қыз қуу*), игра «подними монету» (*теңге алу*) и др.

Умение управлять лошастью является целой наукой. Основным средством являются руки наездника. Важное значение имеют посадка, положение корпуса и ног. Управление лошастью осуществляется с помощью уздечки. Уздечка – самое древнее средство управления лошастью. Древняя узда состояла из нескольких кожаных ремешков, соединенных с псалиями-удилами и поводом. Обязательными деталями узды были нащечные и поднагашный ремни, а также повод. Ремни между собой соединялись с помощью блях, колец и пряжек. Удила лежали на беззубой части нижней челюсти и давили на язык лошади.

Седло является основной частью конского снаряжения. Благодаря ему стало возможным подолгу находиться верхом. Седло создано как для удобства всадника, так и для удобства лошади. Оно не натирает спину коня, а благодаря лавкам перераспределяет вес всадника равномерно на большую площадь спины лошади.

Сакские племена вместо седла использовали подушку, которую привязывали на спину коня. Твердое седло, или каркасное, появилось в степных районах Евразии в V веке н. э. Седло состоит из каркаса – ленчика, имеющего по бокам полки – лавки. Задняя сторона седла называется задней лукой, а передняя, у холки, – передней лукой. Ленчик обтягивается кожей. Под седло подкладывается потник, защищающий седло от пота, а лошадь – от трения седла. К седлу крепятся путлища со стремянами. Для удержания седла на месте применяются подпруги. Спереди седло удерживает нагрудник, а сзади – подхвостник (потфей).

Среди казахских седел, в зависимости от региона, исторически сложились несколько типов, различающихся по технике изготовления и внешнему виду [10, с. 175]. В зависимости от достатка заказчика изготавливались как богато украшенные, с применением серебра, золота, поделочных и полудрагоценных камней, так и обычные седла.

В фондах Президентского центра Республики Казахстан на хранении находится несколько комплектов конского снаряжения. В данной статье рассматриваются четыре комплекта. Из них три седельных комплекта являются казахскими. В качестве предмета седельного искусства Центральной Азии представлен четвертый комплект, являющийся кыргызским седлом.

Конское снаряжение. ТПМ 567/1-8. Материал: дерево, кожа, кость, металл белого цвета, бронза, поделочный камень – змеевик. Техника: вырубка, резьба, инкрустация, машинный шов, литье, ковка, штамповка. Размеры: 33×42×29,5 см. От жителей Мангистауской области. 2001 год. Современный казахский мастер. XXI век.

Конское снаряжение относится к западно-казахстанскому типу. Называется «*қозықұйрық ер*» из-за внешнего сходства передней луки с торчащим хвостиком ягненка. Ленчик обычно изготавливают из 6-7 деревянных деталей, выполненных из липы или березы. Седла отличаются легкостью и компактностью, что отчасти связано с отсутствием средней доски. Отверстие закрывается кожей или сыромятиной. Другой особенностью западных седел является применение во внешней декоративной отделке костяных накладок, которые окаймляют луки и лавки.

Седло. ТПМ 579. Материал: дерево, кожа, металл. Техника: вырубка, склеивание, шитье, тиснение. Размеры: 31×50×35 см; размер покрывки – 61×105 см. Предмет поступил в музей в 2004 году. Неизвестный казахский мастер.

Изготовлен предположительно во второй половине XX века.

Седло сложносоставное, относится к южно-казахстанскому типу «*құранды ер*». Подобные седла изготавливаются из 18–20 деревянных деталей, выполненных из тополя, джиды, тальника (ивы). Большое количество деталей позволяет собирать седла со своеобразной формой передней и задней луки. Особенностью данного седла является его кожаная покрывка с удлиненными лапами. Казахский ученый-этнограф Х. А. Аргынбаев в своем исследовании приводил сведения, что такие седла встречались у казахов, живущих по берегам рек Тургай и Ирғиз [10, с.187–188].

Конское снаряжение. ТПМ 781/1-8. Материал: дерево, кожа, металл, латунь, мельхиор, кошма. Техника: вырубка, машинный шов, тиснение, ковка, выпилровка, оксидировка, скань. Размеры: 35×55×41 см; длина потника – 73 см; ширина потника – 94 см. Подарок Президента Кыргызской Республики А. Акаева. Октябрь 2004 года. Автор – предположительно кыргызский мастер Ишенбек

Чаланов.

Седло представляет собой образец декоративно-прикладного искусства Кыргызстана. Является подарочным вариантом национального кыргызского конского снаряжения. Отличием данного седла является комбинированное соединение седла и потника в одну цельную конструкцию. Кожаные детали седла украшены тиснением в виде кыргызского национального узора, состоящего из роговидных мотивов. Центральная сворка нагрудника, соединяющая все три ремня, представляет собой крупный латунный диск с мельхиоровой накладкой в виде элемента государственного флага Кыргызской Республики – пылающего солнца с шаныраком в центре.

Конское снаряжение. ТПМ 2304/1-9. Материал: дерево, кожа, металл белого цвета, бронза, поделочные камни, кошма. Техника: вырубка, резьба, инкрустация камнями, машинный шов, литье, ковка, штамповка, тиснение. Размеры: 32×54×35,5 см. Комплект поступил в музейный фонд в 2007 году. Автор – предположительно казахский мастер Серик

Кокенов. XXI век.

Седло представляет собой парадный образец казахского декоративно-прикладного искусства. Конское снаряжение изготовлено в традициях изготовления седел «*құранды ер*». В декоре использованы поделочные камни и посеребренные металлические бляшки. Поверхность кожи украшена казахским орнаментом в технике тиснения. Поделочные камни: майкаинская бирюза, малахит, хризопраз, крашеный агат, халцедон, яшма, жадеит. Нагрудник и потфей в местах соединения ремней украшены круглыми сворками-бляхами с крупными вставками нефрита.

Таким образом, в данной статье была предпринята попытка осветить историю зарождения и эволюции предка современной лошади в Северной Америке. Формирование современной лошади проходило на территории Евразии. В Северном Казахстане более 5 000 тысяч лет назад произошло приручение дикой лошади представителями ботайской культуры. Историческая жизнь казахского народа проходила в географическом поясе Великой степи Евразии. В последующей истории лошадь сыграла важнейшую роль в жизни казахского народа, когда одним из способов существования казахов являлось ведение кочевого скотоводческого хозяйства и кочевая образ жизни. В настоящее время лошадь продолжает находиться рядом с человеком, служит ему в качестве упряжного и верхового животного. Большое развитие получил конный спорт, в частности его национальные виды (аударыспак, бэйге, көкпар, тенге алу и др.).

Список использованной литературы

1. Лошади / [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki/>.
2. Дрэйпер Дж. Лошади и уход за ними. – Минск: «Белфаксиздатгрупп», 1997. – 256 с.
3. Ливанова Т. К. Лошади. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Издательство Астрель», 2004. – 255 с.
4. Тарпан / [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki/>.
5. Лошадь Пржевальского / [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki/>.
6. Ботайская культура / [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki/>.
7. Одомашнивание лошади / [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki/>.

8. Галиакберов Н. Справочник зоотехника. – Алма-Ата: Казсельхозгиз, 1963. – 616 с.

9. Масанов Н. Э. Кочевая цивилизация казахов: основы жизнедеятельности номадного общества. – Алматы: Print-S, 2011. – 740 с.

10. Арғынбаев Х. Қазақтың ер-тұрман жабдықтары // Қазақстан в XV–XVIII вв. – Алма-Ата: Наука, 1969. – 208 с.

МАТЕРИАЛЬНАЯ И ДУХОВНАЯ КУЛЬТУРА НАРОДОВ МИРА В ЭКСПОНАТАХ МУЗЕЙНОГО СОБРАНИЯ ПРЕЗИДЕНТСКОГО ЦЕНТРА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

А. С. Карманова,

*ведущий эксперт Службы учета и хранения музейных ценностей
Президентского центра Республики Казахстан*

Казахстан за годы независимости выстроил эффективную внешнюю политику, благодаря которой были решены важнейшие для успешного становления и развития задачи, а страна обрела высокий авторитет и признание мирового сообщества.

Одним из свидетельств уважения и признания международного авторитета нашей страны являются дипломатические дары, преподнесенные Первому Президенту Республики Казахстан Н. А. Назарбаеву от глав зарубежных государств и правительств, международных организаций и ведущих мировых компаний.

Церемония преподношения даров – это целая наука, которая показывает уважение лидеров двух стран друг к другу и к народу того или иного государства.

От того, как подобран подарок, соответствует ли национальной, религиозной, культурной традиции партнера, зачастую может зависеть успех встречи или переговоров.

Участники съездов лидеров мировых и традиционных религий, проходящих в столице нашей страны каждые три года, также соблюдают традицию обмена дарами. Это тем более интересно и показательно, поскольку каждый делегат съезда является носителем информации о духовной и материальной культуре, традициях и обычаях своей страны. Посредством сувениров, преподнесенных в рамках работы международных форумов, создается возможность иллюстративного показа и аргументированного рассказа о роли религии в современном мире, об идеях и решениях съездов лидеров мировых и традиционных религий.

Культура и религия сопровождают человечество на всем протяжении цивилизационного этапа. Ученые всегда подчеркивают, что религия – это часть мировой истории и культуры, объединяющая людей в сообщества, а также призывающая их соблюдать законы и уважать общечеловеческие ценности. Именно в ней коренятся глубинные сокровенные основы культуры.

Во многих религиях моральные нормы опираются на предания, традиции, легенды о жизни предков [1, с. 15].

Исторически так сложилось, что Казахстан всегда был местом встречи и диалога различных религий, культур и цивилизаций Востока и Запада. Нашу страну по праву называют «перекрестком цивилизаций». В настоящее время в Казахстане в гармонии и согласии проживают представители более 100 этносов, свободно действуют около 4 000 религиозных объединений, представляющих 18 конфессий.

После обретения независимости перед государством в числе прочих встала задача формирования общественного диалога и обеспечения межнационального и межконфессионального согласия. Поэтому, осознавая возросшую роль религии в обществе, Первым Президентом Казахстана Н. А. Назарбаевым была выдвинута инициатива проведения Съезда лидеров мировых и традиционных религий в столице республики – Астане.

В работе I Съезда лидеров мировых и традиционных религий, который состоялся 23–24 сентября 2003 года, приняли участие наиболее авторитетные представители ислама, христианства, иудаизма, синтоизма, индуизма и буддизма. Именно на этом съезде Первый Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев высказал идею о строительстве Дворца мира и согласия в форме пирамиды, символизирующей связь времен и культур. Автором проекта является известный британский архитектор лорд Норман Фостер.

С каждым годом популярность съезда, как и количество участников, возрастает. Например, если во II Съезде лидеров мировых и традиционных религий приняли участие 43 делегации более чем из 20 стран мира, то в работе седьмого съезда, который прошел 14–15 сентября 2022 года, участвовали уже более 100 делегаций из 50 стран мира, представляющих все мировые и традиционные религии, а также авторитетные религиозные и международные организации.

Как отметил Глава государства К. К. Токаев во время выступления на открытии VII Съезда лидеров мировых и традиционных религий, «Народ Казахстана впитал в себя традиции разных цивилизаций и религий, дух толерантности и открытости. Поэтому принцип «единство в многообразии» для нас является основополагающим».

Делегаты съездов, как и многие жители и гости столицы, знакомятся с достопримечательностями Астаны. Одним из известных и активно посещаемых культурных объектов столицы является Президентский центр Республики Казахстан.

На сегодняшний день музейное собрание Президентского центра составляет свыше 12 тысяч единиц хранения, а география происхождения экспонатов насчитывает около 100 стран мира. Каждый экспонат – это частица культуры разных народов, знакомящая с их традициями и обычаями, пришедшими из глубины веков. В фонде широко представлены живопись, скульптура, произведения декоративно-прикладного искусства, изделия народных мастеров, которые были преподнесены в дар от глав государств, зарубежных делегаций и представителей разных конфессий. Предлагаю вам

ознакомиться с некоторыми предметами материальной и духовной культуры, которые наглядно отражают особенности каждой из нижеперечисленных религий.

Ислам – это самая молодая религия, являющаяся одной из крупнейших в мире. Ислам возник в VII веке н. э. в странах Аравийского полуострова, отсюда распространился в страны Северной Африки, Ирак, Иран, в страны Юго-Восточной Азии, Среднюю Азию, Казахстан.

ТПМ 57. Сувенир «Дверь в священную Каабу». Металл, покрытие – золото, дерево. Выколотка, литье, чеканка. От министра юстиции Королевства Саудовская Аравия Абдаллы бин Мухаммада бин Ибрагима Аль Аш-Шейха. 6 июля 2000 года

В коллекциях музейного фонда представлены экспонаты, иллюстрирующие культурное многообразие мусульманского мира. Одним из символов ислама является священная Кааба – это духовный центр, в направлении которого молятся мусульмане. Кааба (с араб. «куб») представляет собой каменное прямоугольное строение высотой 15 метров. Внутри Каабы находятся три колонны, висят лампы, расписанные эмалью, хранятся дарственные списки Корана. Снаружи Кааба покрыта черным шелковым покрывалом – кисвой, которая меняется раз в год и по традиции изготавливается в Египте, затем караваном паломников доставляется в Мекку. На кисве золотом вышиты строки из Корана. Изречения из Корана украшают и покрывало – ситару, закрывающую дверь в Каабу.

Дверь расположена на высоте двух метров над землей, чтобы предохранить помещение от затопления. Двустворчатая дверь открывается только два-три раза в год. Она сделана из чистого золота весом 286 килограммов и запирается посередине на засов. Створки двери украшены текстами из Корана.

Кааба расположена в центре храмового комплекса Масджид аль-Харам («Священная мечеть») в Мекке. К этому строению ежегодно приходят более двух миллионов мусульман со всего мира, совершая паломничество (хадж) [2, с. 1].

Считается весьма похвальным, если в доме мусульманина имеется Коран – священная книга мусульман, независимо от того, умеет он читать его или нет. Существует поверье, будто Коран ограждает жилище от несчастий, постоянно благословляет обитателей дома. Неудивительно, что этот литературный памятник, обладающий своеобразной притягательностью,

занимает почетное место в книжной коллекции Президентского центра Республики Казахстан.

Христианство – самая многочисленная религия в мире, которая возникла в Палестине в середине I века н. э. Христианство широко представлено в Казахстане. Два его основных течения – православие и католицизм – имеют давнюю историю. И сегодня они продолжают и обновляют те культурные и духовные традиции, которые развивались в далеком прошлом [3, с. 183].

Один из первых монастырей на Руси изображен на картине художника Л. Павленко «Киево-Печерская лавра» из коллекции изобразительного искусства. Монастырь был построен почти 1000 лет назад в 1051 году монахом Антонием Печерским. Лавра (с греч. «многолюдное место») – название некоторых важнейших и крупных мужских монастырей, а монастырь (с греч. «жилище монахов») – это община монахов, имеющих единый устав.

*ТПМ 3206. Макет. Собор Успения Божией Матери. Металл, хрусталь, стекло, камень.
Ручная работа. От Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. Астана, 7 января
2011 года*

7 января 2010 года жители и гости столицы могли принять участие в торжественном открытии Успенского кафедрального собора. Освящение кафедрального собора было проведено Святейшим Патриархом Московским и всея Руси Кириллом. Уменьшенная копия кафедрального собора из коллекции материальной культуры в точности передает все детали священного сооружения. Собор имеет прямоугольную форму, построен в один ярус и имеет пять куполов в форме полусферы. Вокруг центрального купольного сооружения выстроены четыре малых купола. Наружные своды крыши покрыты хрусталем синего цвета. Портал (входная часть здания) оформлен в виде полукруга, украшен узкими окнами овальной формы. Макет здания установлен на прямоугольную подставку из природного камня черного цвета.

В коллекции сувенирных изделий также представлены сувенирные пасхальные яйца. Они не случайно являются одним из символов Пасхи, так как с древних времен яйцо было символом основы новой жизни, весны и плодородия. Еще в Древней Персии люди дарили друг другу яйца в дни весеннего равноденствия, на которое приходилось начало нового года.

Сейчас пасхальные яйца красят в разные цвета и разными способами. Способы окрашивания пасхальных яиц натуральными красителями

передавались из поколения в поколение и сохранились в наши дни. Например, разные оттенки красного цвета можно получить, если варить яйца вместе с корой вишни, черникой или свеклой, оранжевый цвет придает шелуха лука, светло-желтый – апельсины, лимоны или морковь, синий – листья красной капусты, бежевый или коричневый – кофе. Часто яйца украшают символическими аппликациями, рисунками и орнаментами.

Одной из древнейших мировых религий является буддизм, который возник в Индии в VI–V веках до н. э. и распространился в странах Восточной и Центральной Азии. Буддизм исповедуют народы с разными традициями. Число современных последователей буддизма подсчитать сложно; по одной из версий, их насчитывается свыше 400 миллионов [3, с. 150]. В музейном собрании Президентского центра представлены сувениры от буддистов Индии, Китая, Монголии и других стран.

Считается, что основателем буддизма является Будда (в переводе его имя означает «пробудившийся», «достигший просветления»). Получив при рождении имя Сиддхартха Гаутама Шакьямуни, позже он стал именоваться Буддой.

ТІМ 978. Скульптура. «Святой Будда». Бронза. Литье, гравировка. 2005 год

На примере скульптуры Будды, вылитой из бронзы, мы видим, что он нередко изображается одетым в простое монашеское одеяние, с удлиненными или увеличенными ушами, со знаком на лбу, означающим третий глаз – орган не оптического, а духовного зрения, с выростом на голове, обозначающим знание, а также с цветком лотоса, символизирующим духовное раскрытие и мудрость. Правая рука Будды поднята вверх в жесте вьяхьянамудра (большой и указательный пальцы образуют окружность), символизирующем высшую мудрость и объяснение, а левая рука отведена вниз (благословляющий жест).

Существует множество символических жестов Будды: поднимающий правую руку для демонстрации бесстрашия; соединяющий обращенные кверху руки в жесте медитации; указывающий рукой вниз для привлечения земли в свидетели или предлагающий дары, с обращенной вверх ладонью.

В коллекции изобразительного искусства представлена фоторепродукция «Храм Акшардхам» – это уникальный комплекс индийской

культуры, расположенный на берегу реки Ямуна в восточном Дели. Индуистский храмовый комплекс Акшардхам вошел в Книгу рекордов Гиннеса как самый грандиозный индуистский храм в мире. Слева в нижнем углу изображен вдохновитель строительства храма, духовный гуру Прамукш Свами Махараджа. Строительство храма велось в течение пяти лет, в нем принимали участие семь тысяч мастеров. Высота здания составляет 42 метра, ширина – 94 метра, длина – 106 метров. Храм украшают 234 колонны, 9 величественных куполов, 20 четырехгранных башен и более 20 тысяч статуй. По периметру здания изображены фигуры слонов, их всего 148. Наружная часть храма выполнена из розового камня, внутренняя – из белого мрамора. Розовый цвет символизирует любовь к Богу, а белый – абсолютную чистоту и мир. Храм поражает своей красотой каждого, кто однажды посетил это удивительное место [4, с. 1].

Ключевые символы иудаизма отражают экспонаты от представителей самой древней из монотеистических религий, которую исповедует еврейский народ.

ТПМ 704. Сувенир. Раскрытая Тора. Металл. Литье. Автор – Франк Майслер. 2005 год

Тора – основная священная книга в иудаизме. Все экземпляры Торы с древних времен до наших дней пишут вручную на коже и хранят в синагогах в особом шкафу. В экспозиции сувенирная Тора представлена в виде раскрытого свитка в специальном футляре, который похож на синагогу. Свиток находится на вращающихся дисках и помещен в специальный ларец с открывающимися дверями-створками. На внутренней стороне створок двери позолотой изображен благословляющий жест коэнов – храмовых священнослужителей. На боковых стенках ларца, внешней стороне створок двери воспроизведен текст на иврите.

Одним из самых известных религиозных праздников у иудеев является Ханука. В этот праздник зажигают свечи в честь чуда, происшедшего при освящении Храма после победы войска Иегуды Маккавея над войсками царя

Антиоха в 164 году до нашей эры. Этот праздник начинается 25-го числа еврейского месяца кислева и длится восемь дней.

Предание гласит, что, поднявшись на Храмовую гору, евреи нашли в Храме масло для лампад, достаточное для поддержания огня лишь в течение одного дня. Однако чудесным образом огонь в золотой меноре горел целых восемь дней, в течение которых были подготовлены новые запасы масла. Так был заново освящен Храм. В память об этом событии в праздник каждый вечер зажигают свечи: одну – в первый день праздника, две – во второй, три – в третий и так далее до восьми, используя для этого, как правило, специальный подсвечник – ханукию (ханукальный светильник).

Можно много и долго рассказывать о различных предметах материальной и духовной культуры, находящихся в музейном собрании Президентского центра Республики Казахстан. Их главное отличие в том, что они отражают историю, традиции и обычаи последователей разных вероисповеданий. Но в то же время у всех религий во многом общие цели и задачи. В первую очередь они призывают отказаться от взаимной вражды, раздоров, ненависти, уважать друг друга, жить в мире и согласии.

Единство мировых и традиционных религий по многим важным и актуальным вопросам современности, несмотря на имеющиеся между вероучениями догматические различия, дает основания, что эти вопросы, конечно, могут и должны решаться путем разумных компромиссов.

Список использованной литературы

1. Балта П., Боттеро Ж., Шадефо К. Религии мира. – М., 2005. – 260 с.
2. Священная Кааба – древнейший храм человечества / [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://dmitriyraevskiy.livejournal.com/247116.html>.
3. Шахнович М. М. Религиоведение: учебное пособие. – СПб.: Питер, 2006. – 432 с.
4. Храм Акшардхам / [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://omyworld.ru/3925>.

ҚАЗАҚ КЕСКІНДЕМЕСІНДЕГІ ТӘУЕЛСІЗДІК ТОЛҒАУЛАРЫ

Ж. Б. Әубәкірова,

*Қазақстан Республикасының Президенттік орталығының
Музей құндылықтарын есепке алу және сақтау қызметінің аға
саратшысы*

1991 жылы басталған тәуелсіздік дәуірі, егемендікке қол жеткізуіміз – мемлекетіміздің мәдениетінің дамуындағы жаңа кезеңді бастады. Бұл дәуір өнердің барлық бағыттарына жаңаша тың серпін әкеліп, кескіндеме, мүсін, графика, сәндік-қолданбалы өнер өз дамуының жаңа сатысына өтті. Отандық қылқалам шеберлері Қазақстан бейнелеу өнеріндегі символикалық,

тұжырымдамалық, реалистік бағыттарды дамыта отырып, өз шығармашылығының бағыттарын қайта қарастыру мүмкіндігіне ие болды. Шығармашылықтағы жаңа леп бұрынырақ бекітіліп қалыптасқан ықпалдарға тәуелді болмауға деген ұмтылыстан, жеке талғам еркіндігінің алуан түрлілігінен көрініс тапты.

Тәуелсіздік таңында тарихи кескіндеме, нақтырақ айтсақ, кескіндемедегі тәуелсіздік идеялары Қазақстанның заманауи бейнелеу өнерінің тек өзекті емес, сонымен қатар ең басты зерттеу тақырыбына айналды. Нәтижесінде суреттеу және мүсіндеу шеберлерінің жұмыстарында ұлан-байтақ қазақ даласындағы тарихи оқиғалар, батырлар мен атақты тұлғалардың ерліктері туралы аңыздар мен Отан бейнесі ерекше маңызға ие болды. Дәл осы уақытта тәуелсіздік тақырыбы реализм мәнеріндегі кең ауқымды тарихи шығармалардан бастап, ұлттық символикаға тұнған нышандық немесе абстракциялық композициялардан көрініс алды. Сондай-ақ дәстүрлі этникалық кодтар жүйесін жан-жағынан және әртүрлі қырынан меңгеріп зерттеу – ұлттық мәдениеттің еркін және тәуелсіз дамуының қозғаушы күшіне айналды [1, 51-б.].

Қазақстан Республикасы Президенттік орталығының музейлік жинағындағы бейнелеу өнері туындыларының топтамасында тарихи жанрда орындалған, соның ішінде азаттық пен тәуелсіздік, қазақ халқының өз егемендігі үшін сан ғасырлық күресі идеяларына арналған кескіндемелер тобы ерекше орын алады. Олардың арасында Мұхит Қалымовтың «Ордабасы» (1997), Болат Құсайыновтың «Дабыл» (1999), Қазақбай Әжібекұлының «Жеті жарғы» (2001), Нұржан Қарымсақовтың «Хан кеңесі» (2001), Мақсат Бексұлтановтың «Орбұлақ шайқасы. 1643 жыл» (2010) кескіндемелерін атап өтуге болады.

Бұл туындыларда тәуелсіздік және Отан бейнесі, халқымыздың батырлыққа толы тарихы барынша жан-жақты, көрнекті және ауқымды көрсетілген. Суретшілер жауынгерлік, соғыс сюжеттерін бейнелеуде классикалық панорамалылық, жаңашыл аллегориялық мәнмәтін, жинақтаушы образдар, қазақ халқының дәстүрлі рухани құндылықтарын айшықтайтын шынайы тарихи бейнелерді қолдану қағидаттарын пайдаланған. Тарихи-көрнекілік жанрдағы туындылардың басым көпшілігі көрермен санасына қазақ халқының адамгершілік және рухани құндылықтары туралы жанды түсінік беріп, адамның туған жерімен ортақтығын, азаматтың өз мемлекетімен бірлігін сезінуге ықпал етеді.

XX ғасырдағы қазақстандық бейнелеу өнері классиктерінің жарқын өкілі – Мұхит Қалымовтың шығармашылығында тарихи кескіндеме ерекше орын алады. Олардың қатарында музейлік жинақтағы «Ордабасы» туындысын (1-сурет) атап өтуге болады.

Кескіндемеде хан кеңесі суреттелген. Кеңес ашық аспан аясында, биік жотаның үстінде өтуде. Хан ортада тақ үстінде, билері мен әскер басының әңгімесін мұқият тыңдап отыр. Кенептің оң жағында алыстан мұнарлап Түркістан қаласындағы Қожа Ахмет Ясауи кесенесі көрінеді. Автор туынды кейіпкерлерін кенептің алдыңғы шебінде ауқымды көлемде суреттеген.

ТІМ 1881. М. Қалымов. «Ордабасы». Кенеп, майлы бояу. 150х270 см. 1997 жыл

Талқыға салынған мәселенің аса маңыздылығы – кейіпкерлердің көзқарасынан, қимыл-қозғалысынан ғана емес, бұлыңғыр бұлт басқан аспан мен түнерген табиғаттың жай-күйінен де байқалады. Кескіндеме байсалды қоңырқай реңктерде орындалған. Ал суретшінің сәуле мен көлеңке үйлесімділігін шебер пайдалануы – композицияның тереңдігін сезінуге мүмкіндік береді.

Туындының дүниеге келуіне қазақ тарихындағы 1726 жылы Түркістанның оңтүстік-шығысында Бадам өзені бойындағы Ордабасы тауында үш жүз өкілдерінің басын қосқан ұлы жиын арқау болды. Оған қазақтың атақты хандары, сұлтандары мен билері, даңқы шыққан қолбасшылары мен батырлары шақырылды. Жиында басқыншы жауға бүкілхалықтық тойтарыс беруді ұйымдастыру туралы мәселе талқыланып, нәтижесінде Әбілқайыр қазақ жасағының қолбасшысы болып, ал қанжығалы Бөгенбай сардарбегі болып сайланды. Сөйтіп, Ордабасындағы жиын халықтың жауынгерлік рухын көтерді [2].

Суретшінің кейіпкерлердің тұла бойындағы сезімдері мен ойларын шебер жеткізуінің арқасында бізге осы күрделі және қиын-қыстау заманды терең сезініп, бабаларымыздың батырлыққа толы тарихын жақындата түсетіндей әсер береді. Бұл – қазақтың қайсар рухын паш ететін туындылардың бірі.

Қазақ халқының тарихы, мәдениеті және салт-дәстүрлерімен тығыз байланысқан көркемдік бағыттың лайықты жалғастырушысы – Қазақбай Әжібекұлы. Өнертанушылар атап өткендей, отандық монументалды кескіндемеде оның тарихи оқиғаларды қай тұрғыдан болмасын интерпретациялауға деген ұстанымы мәңгілік сарынға ие [3, 10-б.]. Мысалы, музей жинағындағы «Жеті жарғы» кескіндемесінде (2-сурет) халқымыздың тарихындағы ерлік пен даңққа толы бейнелер көз алдымызға елестейді.

ТІМ 1887. Қ. Әжібекұлы. «Жеті жарғы». Кенеп, майлы бояу. 195х295 см. 2001 жыл

Туынды қазақ халқының тарихындағы ең әйгілі құқықтық жәдігерлердің бірі – Тәуке ханның «Жеті жарғы» заңдар жинағын қабылдау оқиғасына арналған. Кенепте киелі Тайқазан мен үш жүз ынтымақтастығының белгісі ретінде ұштары көкке шаншылып барып біріккен үш найзаның аясында өтіп жатқан құрылтай суреттелген. Орталықта қолына асатаяғын ұстап, тақта отырған хан мен оның төңірегіне жиналған халықтың игі жақсылары. Кенептің сол жағында құрылтайға қатысушы салт атты сарбаздар, жыршы-толғаушылар, аңшылар, сәбилерін көтерген аналар, қараша халық. Артқы қатарда қазақтың дархан даласы мен биік шынды таулары, тірлігі қайнаған қазақ ауылы, Түркістандағы Қожа Ахмет Ясауи кесенесі суреттелген.

Кескіндемеден сурет пен композицияның өзара түсіністігін, реңктер мен түстердің бай палитрасын, бояулардың үйлесімділігі мен ұстамдылығын, сюжеттің айқындығы және символизмді көре аламыз. Кескіндеме ғасырлар бойғы тарихтың тағдыршешті оқиғаларын еске түсіре отырып, жан дүниемізді тебірентеді.

Қазақстан Республикасы Президенттік орталығының музейлік жинағындағы Мақсат Бексұлтановтың «Орбұлақ шайқасы. 1643 жыл» атты туындысы (3-сурет) қазақ халқының жоңғар шапқыншылығына қарсы азаттық соғысы барысындағы бетбұрысты оқиғалардың бірі – Орбұлақ шайқасына арналған.

*ТПМ 3101. М. Бексұлтанов. «Орбұлақ шайқасы». Кенеп, майлы бояу. 120x240 см.
2010 жыл*

Кенепте терең ордың жанында өтіп жатқан қиян-кескі шайқастан үзінді бейнеленген. Ортадан сәл оңға қарай бір ойратты орға құлатып, алға кезене ұмтылған – Салқам Жәңгір бабамыз. Оң жақ шетінде, арқасында ақ жамылғы желбіреп, жанында байрақ ұстаушысымен қатар, қылышын алға сермеп, өз әскерін бастап атойлаған – Алшын Жалаңтөс Баһадүр. Шығарманың алдыңғы сол жақ бетінде – Дулат Жақсығұл, Арғын Қомпай, Қаңлы Сарбұқа, Төртқара Жиёмбет батырлардың жауға қарсы садақтан оқ жаудырып тұрған сәті. Сәл оңға қарай тастың үстіне шығып, ордан шығуға жанталасқан қалмақты құлатып, найзамен түйреп тұрған – Суан Елтінді батыр бейнеленген.

Орбұлақ шайқасы – 1643 жылдың жазында қазақ қолын басқарған Жәңгір сұлтан мен жоңғар қолын басқарған Батыр қонтайшы арасында өтеді. Әлемдік соғыс өнерінің жылнамасына еруге лайық Орбұлақ шайқасында 600 қазақ сарбазы 50 мың жоңғар қолын тас-талқан етіп жеңеді [4, 241-б.]. Айқын қанық түстерде орындалып, кейіпкерлердің қимыл-қозғалысын барынша

шынайы көрсетуге ұмтылған шығарма, көрерменге бұл сұрапыл шайқастағы қазақ халқының батылдығы, ерлігі мен айбынды рухын сезінетіндей әсер береді.

Ежелгі замандардан бері суретшілер – тарихшылар мен ғалымдар, жазушылар мен философтар сияқты ұлт пен ел өмірінің шежірешілері болып саналған. Кейде ең шынайы және терең мағыналы ғылыми шығармаға қарағанда, көркемөнер туындысының салмақты рөл атқаратынына куә болып жатамыз. Қылқалам шеберінің қырағы және жан-жақты көзқарасы – тарихи сәттердің тереңіне үңіліп, көпшілікке беймәлім тарихи сюжеттер мен тұлғалардың бейнелерін ұғынып көркем түрде жеткізеді. Суретшілер оларды анағұрлым түсінікті, көпшілік қауымның танымы үшін қол жетімді етуге көмектеседі.

Қазіргі таңда Қазақстан тарихындағы ұлт-азаттық қозғалыстар идеяларының символы ретінде атақты батырлардың бейнесіне, мемлекеттік идеяларының негізін қалаушы және сақтаушы ретіндегі хандардың бейнесіне жүгінетін отандық суретшілер көп. Қазақстан Республикасы Президенттік орталығының музейлік қорында ұлы хандар, баһадүр-батырлар, билер, жыраулар сияқты тарихи тұлғаларды өз туындыларына арқау еткен суретшілер қатарында – Ж. Қайрамбаевты («Кенесары хан», «Райымбек»), «Абылай хан», «Құрманғазы»), А. Дүзелхановты («Абылай хан», «Әбілқайыр хан», «Күлтегін қаған»), М. Қалымовты («Абылай хан»), Р. Шегебаевты («Менің елім») атап өтуге болады.

Төл тарихымызды жандандырып, өткенге деген көзқарасты қылқаламмен жеткізуде Ағымсалы Дүзелхановтың шығармашылығындағы хандар мен батырлардың орны ерекше. Оның қазақы қиялынан туған таңдамалы туындылары белгілі бір уақыт пен кеңістіктің шеңберіне сыймайды. Сол үшін де оның қылқаламынан туған суреттер осы өнердің үрдісінен шығып, сын мен сараптың безбенінен аман өтіп, өз жолына түскен жәдігер іспетті [5].

Қазақстан Республикасы Президенттік орталығының музейлік жинағында А. Дүзелхановтың Күлтегін қаған, Абылай және Әбілқайыр ханның бейнелерін айшықты суреттеген жұмыстары сақтаулы.

ТІМ 1869. А. Дүзелханов. «Әбілқайыр хан». Кенеп, майлы бояу. 90x70 см. 1996 жыл

«Әбілқайыр хан» кескіндемесінде (4-сурет) кенеп орталығында оң қолына асатаяқ ұстап, тақта отырған Әбілқайыр ханның портреттік бейнесі суреттелген. Шебер тарихи тұлғаның сырт келбетіне – киім-кешегіне, оның жекелеген бөлшектеріндегі нышандық белгілерге, ұлттық өрнектерге, қару-жарағы мен сауыт-саймандарына мұқият назар аударған. Хан төбесі сүйірленіп келген бас киім киіп, иығына бұлғын терілі, алтын кестелі оюлармен өрнектелген күрең қызыл барқыт шапан жамылған. Бейне қара түсті фон аясында берілген, ханның келбеті байыпты, көзқарасы тік, жүзі қайсарлық пен өжеттілікке толы. Жалпы туынды қошқыл және күңгірт түстерде орындалған.

Әбілқайыр хан (1693–1748) – Кіші жүздің ханы, айбынды қолбасшы, дарынды саясаткер және дипломат. Тарихи тұлғаның өмірі мен жаугершілік замандардағы елдің азаттығы үшін атқарған ерліктері халық жадында сақталған. Халқымыз оны батыл, ұлтжанды азамат ретінде есте сақтайды. Ағымсалы Дүзелханов өз жұмысында ұлы тұлғаның бойындағы осы қасиеттерді көрерменге тамаша жеткізеді.

Жұмақын Қайрамбаев – тарихи жанрды өрбітіп, әйгілі тарихи тұлғаларды зерттеуге қызығушылық танытқан кескіндемешілердің бірі. Суретші жасаған Қазақстан тарихындағы көрнекті қайраткерлердің бірқатар портреттері бүгінде канондық үлгіге айналған [6, 13-б.].

Әйгілі бабамыз Абылай ханның алғашқы және көпшілік мақұлдаған бейнесі дәл осы суретшінің қылқаламына тиесілі, сондықтан да болар «ұлы тұлға» бейнесі оның шығармашылығында ерекше орын алады. Портретте (5-сурет) автор басты назарды ұлы тұлғаның келбетіне аудара отырып, кеудеге дейінгі композицияны таңдаған. Хан тұлғасының дәл орталықта орналасуы – оның ашық түсті салтанатты киімі мен артқы қатардағы жарқын түстерде берілген сұлу табиғаттың көрінісінен де үстемдік етеді. Ханның маңдайындағы әжімі мен салмақты көзқарасынан қаталдық байқалғанымен, автор алып тұлғаның батылдығын, сенімділігі мен еліне деген үлкен құрметті барынша керемет жеткізген.

ТПМ 1041. Ж. Қайрамбаев. «Абылай хан». Кенеп, майлы бояу. 95x86 см. 2003 жыл

Абылай хан (1711–1781) – Қазақ хандығын нығайтып, үш жүздің басын біріктірген, Ресей, Қытай және басқа да көрші елдермен белсенді дипломатиялық және сауда байланыстарын жүргізген, жоңғар мен қалмақтың, Хиуа мен Қоқанның шапқыншылығына тойтарыс берген көреген саясаткер,

әрі дарынды қолбасшы. Жұмақын Қайрамбаевтың жұмысы бабаларымыз аңсаған тәуелсіздікке қол жеткізген алғашқы жылдары салынып, еліміздің рухын көтеруде маңызды рөл атқарды.

Барша қазақстандықтар сияқты, отандық кескіндемешілер үшін де еліміздің егемендікке қол жеткізуі өткенге көз тастап, ата-бабаларымыздың сан ғасырлық арманына айналған басты байлығымыз тәуелсіздігімізді өз туындыларында еркін шырқауына мүмкіндік берді.

Қазақстан Республикасы Президенттік орталығының музейлік жинағындағы бейнелеу өнері туындыларының топтамасы – соның бір дәлелі деп айта аламыз, себебі топтамадағы ұлттық кескіндеменің бояулары тәуелсіздік, отансүйгіштік рухына толы.

Қазақстанның бүгінгі бейнелеу өнері – айқын ұлттық болмыс пен көркем тілге ие болу жолында қарқынды дамып келеді және мемлекеттік идеология мен қоғамдық рухани өмірдің қалыптасуында маңызды рөл атқаратын, тәуелсіз Қазақстанның заманауи мәдениетінің ажырамас бөлігі болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қарғабекова Р.И., Ақсақалова Ж.А. Тәуелсіздік идеясы және көркем мәдениет. – 9-кітап. – Алматы : Signet Print, 2011. – 391 б.
2. Қазақ халқының жоңғар басқыншылығына қарсы азаттық күресі. Бұланты, Аңырақай шайқастары / [Электрондық ресурс] // Ену тәртібі: alashainasy.kz/kazak_tarihy/kazak-halkyinyin-jongar-baskyinyilyygyina-karsyi-azattyik-70863/ [сайтқа жарияланған күні 29.06.2015].
3. Қазақбай Әжібекұлы. Kazakhbai Azhibekuly. Кітап-альбом. – Нұр-Сұлтан: Фолиант, 2020. – 224 б.
4. Нұржеке-ұлы Б. Орбұлақ өнегесі. – Алматы: Жалын, 2018. – 576 б.
5. Бір суреті – бір әлем / [Электрондық ресурс] // Ену тәртібі: egemen.kz/article/334151-bir-sureti-%E2%80%93-bir-alem [сайтқа жарияланған күні 31.01.2023].
6. Жұмақын Қайрамбаев. Zhumakyn Kairambayev. Кітап-альбом. – Нұр-Сұлтан: Фолиант, 2020. – 256 б.

ТАРИХ БЕТТЕРІНДЕГІ КӨНЕ ТҮРГЕШ ТИЫНДАРЫ

Н. Ө. Әміржанова,

*Қазақстан Республикасының Президенттік орталығының
Музей құндылықтарын есепке алу және сақтау қызметінің аға сарапшысы*

Күнделікті тұрмыста пайдаланып жүрген ақша өзінің даму тархында біраз сатылардан өткені белгілі. Ақшаның алғашқы белгілерінен бастап қазіргі электронды, несие ақшаларына дейін сан алуан формаларға ауысып, үздіксіз дамумен болды. Айналымға металл тиындар шыққанға дейін ақшаның

міндетін түрлі тауарлар – мал, астық, сәндік заттар, металл кесегі және т.б. құнды заттар атқарды. Ұзақ уақыттар бойы ақша есебінде алтын және күміс тастар жүрді. Ол әр мемлекетте әртүрлі аталғанымен, негізінде сауда-саттық кезінде құн өлшемі ретінде қолданылды.

Ақша тауарларды сату мен айырбастаудың ұзақ мыңжылдық тәжірибесінің нәтижесінде пайда болды. Көне тиын бетіндегі белгілермен бедерлер, тарихи оқиғалар мен уақыттық кезеңдерді анықтауда зор мүмкіндік береді. Өткен ғасырлардағы кез келген көне монетаны алып қарасаңыз, бетіндегі әрбір деталь – билеушілердің портреттері, таңбалар мен сызулар сол ақиқатты дәлелдейді. Көне тиындарда ел билеушілердің есімдері мен атақтары, қаласы, соғылған жылына дейін жазылған. Кішкентай ғана тиыннан тұтас бір дәуірдің ашылмаған тарихының сырларын көруге болады.

Алғашқы тиындар Лидияда (Кіші Азия) және Эгина аралында (Грекия) пайда болған (б.з.б. 8 ғасырдың аяғы – 7 ғасырдың басы). Тиынның оң бетін аверс (Av), ал сол бетін реверс (Rv) деп атайды. Алғашқы тиындар Грекия мен Кіші Азияда күмістен соғылған. Бертін келе оларды алтыннан, мыстан, сондай-ақ түрлі қосынды металдан (қола, латунь, билон) жасады. Жаңа кезеңде сонымен қатар никельден, алюминийден, т.б. құйылатын болды. Асыл металдарға (алтын, күміс, т.б.) мықты болу үшін мыс қосқан [1, 228-б].

Уақыт өте ақшаның пайда болуы тауар өндірісінің дамуына және халықтар арасындағы қарым-қатынастың ұлғаюына байланысты ақша рөлі әртүрлі металдарға ауыса бастады. Өйткені, әсіресе, алтын, күміс, мыс, қола металдары пайдалануға жеңіл, күнделікті тұрмыста ақша міндетін атқаруға өте қолайлы болды. Орта Азияның он алты қаласында шамамен 1260–1280 жылдардың өзінде-ақ монета соғатын ірі сарайлар болған.

Қазақ жерінде тиын соғу, ақша жасау ісі өте ерте дамыды. Түркі халықтарының тарихында ежелден бері ақша бірлігі – теңге деп аталды. Тарихи әдебиетте алғашқы теңгелерді 1 ғасырда-ақ ғұндар жасаған делінеді. Оның бір бетінде пехлеви, екінші бетінде түркі руна (эфталит) жазуы болған. Бұл теңгелер V–VI ғасырларда сауда айналымында пайдаланылған [2]. Қазақстан аумағындағы сол кездегі Тараз, Жент, Кенже қалаларындағы теңге сарайларын айтуға болады [3, 184-б].

Ғылыми зерттеулерге сәйкес 704–766 жылдары Тараз және Суяб қалаларында арнайы шеберханаларда құйылған теңгелер Түргеш қаған атынан шығарылған. Теңгелердің бет жағына садақ секілді таңба, ал екінші жағында «Түргеш қағанаты теңгесі» немесе «Түркінің көк қанының теңгелері» деген соғды жазулары соны куәландырады. Қытайдың Тан империясының «кайюань тунбао» деп аталатын мыс теңгелеріне ұқсатып (теңгенің ортасында төрт бұрышты тесігі бар) мыстан соғып шығарған. Сол дәуірде Түркеш хандары «Батыс соғды», «Шығыс соғды», «Оңтүстік соғды» және «Бұқархудат» деген атаумен монетаның төрт түрін соқты. Теңгедегі сөздер соғды тілінде жазылды. Бұл ақшалар Жетісудан Соғдыға (қазіргі Тәжікстан) дейінгі үлкен аумақта есеп айырысу үшін пайдаланылды.

Түргеш тайпалары жөніндегі алғашқы мәліметтер Күлтегін ескерткішінде және Қытай жазба деректерінде кездеседі. Түргеш қағанаты

704–756 жылдар аралығында өмір сүрген, көне түрік империясының (V–IX ғғ.) батыс қанаты аумағында құрылған түрік тілдес мемлекет. Көне түрік бітік тілінде *türgeš* түргеш деп аталған. Үлкен ордасы – Суяб қаласы, кіші ордасы – Іле өзені бойындағы Күнгіт қаласы болды. Қағанаттың негізгі жер аумағы Жетісу өңірі Іле, Шу, Талас өзендері бойы, Шаш (Ташкент), Бешбалық, Тұрпан болды. Халқының құрамы түркітілдес тайпалардан тұрды [4, 432-б].

Түргеш дәуірінде Соғды, Кеш, Бұхара және басқа аумақтағы қалаларда монеталар ақша айналымында маңызды рөл атқарды. Түріктер мен соғдылықтар арасында сауда-саттық байланыстарының қарқынды жүруі, сондай-ақ қытайлықтармен экономикалық байланыс кеңінен етек алды. Түргеш халқы көшпелі мал шаруашылығымен, жартылай отырықшы егін салумен, сауда және қолөнермен айналысты. Негізгі күнкөріс көзі мал шаруашылығы, жылқы мен қой өсіру болған. Қала тұрғындарының бір бөлігі жер өңдеумен, ал екінші бөлігі саудамен айналасқан. Түргеш қағандығының кезінде сауда ісі қызу дами түсті. Оның себебі – қағанат жерінің Ұлы жібек жолы бойында орналасуы еді. Ұлы жібек жолының керуендері, жібек мата және жоғары сапалы мақта, алтын, күміс бұйымдар, хош иісті иіс сулар және тәтті тағамдарды сатып, өздерінің керуендерін қыш құралдармен, теріден жасалған аяқ киім, тон, бас киім секілді заттармен толықтырып отырған.

Қазақ елі Ұлы жібек жолында болғандықтан, Тараз, Отырар қалаларында қола, мыс теңгелерден ақша соғуды тым ерте қолға алып, оны айналымға енгізіп, сауда-саттық жасап, нарыққа ұсынды. Тарихи деректер бойынша түргештердің сауда орталықтары ежелгі Суяб пен Тараз қалашықтары болған [3, 184-б.].

Ортағасырлық Тараздағы монета сарайында басылып шыққан ақшалар, сол елдің экономикасын өркендетуге ерекше міндет атқарды. Мұнда көптеген күміс, алтын өндірілді. Сол кездегі құйылған тиындар қазіргі өзіміздің қолданыстағы теңгелерден кем түспеген. Түргеш теңгелерінің диаметрі қазіргі біздің 100 теңгелікпен бірдей болған. Ортасы тесік, ұстауға ыңғайлы, Қытай елімен сауда жасауға бейімдеп жасаған. Тек қана қытай елінде тесік тиындар қолданыста болған [2].

Сол дәуірдің өзінде-ақ, құйылған тиындардан, алтын мен күмісті, мысты балқыту мен өңдеу, жалату технологиясын жақсы меңгергендігін байқауға болады. Түргеш тиындары күмістен жасалған, өзіндік ерекше дизайнға ие және салмағы шамамен 1 грамм болады. Тиынның бір жағында билеушінің беті бейнеленсе, екінші жағында түркі тіліндегі белгілер, таңбалар мен жазулар бейнеленген. Бұл тиындар тауарлар мен қызметтерді сатып алуға, салықтар мен басқа да мемлекеттік міндеттемелерді төлеуге ақша ретінде пайдаланылды. Көне Тараз шаһарында соғылған қола теңгелер Түргеш қағанатының қуатты мемлекет болғанын айқындайды. Түргеш қағанатының ғұмыры аса ұзақ бола қоймаса да, олар өз ақшасын шығарып, көршілес елдермен сауда байланыстарын белсенді түрде жолға қойды, бұл қағанаттың экономикалық және мәдени дамуына жоғары әсер етті. Түркештер тұсында Тараз қаласы гүлдене түсті. Қытай мен Византияны, парсы мен түркіні түйістіріп тұрған Таразда түркі теңгелері басылып, айналымға түсті [4, 432-б].

Тараз – екі мың жылдан астам тарихы бар, бірнеше рет өрлеу мен құлдырауды, соғыстар мен бейбіт өркендеуді, мемлекеттік құрылымдардың құрылуы мен ыдырауын бастан өткерген көне қала. VII–VIII ғасырда Тараз қаласы Ұлы жібек жолында орналасқан сауда және қолөнер орталығына айналды. Араб тарихшысы Әл-Мақдиси: «Тараз – бақтары мол, тұрғындары тығыз орналасқан үлкен қала», – деген мәліметтер қалдырады. IX ғасырдың бірінші жартысында өмір сүрген математик және географ Мұхаммед ибн Мұса әл-Хорезми «Китаб сурат ал-ард» атты шығармасында: «Тараз – бұл көпестер қаласы», – деп жазған [5]. Көрнекті қазақстандық археолог Карл Байпақов өзінің «Ұлы жібек жолы (Қазақстан аумағында)» атты ауқымды монографиясында XIII ғасырға дейін Орталық Азия аумағында 15-тен астам монета сарайы жұмыс істегенін айтады.

Бүгінде археологтар Сібірде, Қытайдың Шыңжаң-Ұйғыр автономиялық аймағында, Өзбекстанда тіпті Иранда қазба жұмыстары кезінде Түргеш тиындарын тапқан. Бірақ Қазақстанның оңтүстігіндегі қалалардан VII–XVIII ғасырлардағы көне теңгелердің анағұрлым көп табылғанын айтады. Тараз қаласынан «Түргеш қағанатының теңгесі» немесе «Түріктің көк ханының теңгесі» деген соғды жазуымен жазылған теңгелер табылған. Бұл теңгелер алдымен Суяб қаласында, кейіннен қаланы қытайлар талқандағаннан кейін 704–766 жылдар арасында Тараз қаласында соғылған [6]. Әсіресе, табылған Түргеш қағанатына жататын мыс және күміс тиындар жан-жақты зерттеуді қажет ететін құнды олжалардың бірі. Жер қойнауынан табылған әртүрлі теңгелер сол қаланың көрші және шет елдер арасындағы саудагерлердің саудасаттық жасайтын орталық болғанын аңғартады. Сондай-ақ, Түргеш теңгесі Түркістан облысына қарасты Күлтөбе қалашығы маңынан да табылған.

Теңге қоладан соғылған және жыл басынан бері табылған құнды экспонат қатарына кіреді. «Біз тапқан теңгенің бірінде VIII ғасыр деп жазылған. Оның бір жағына «Түргештік қаған мырза» делінсе, екінші жағына руна әліпбиін таңбалаған түргеш белгісі жазылған. Теңге қоладан жасалған», – дейді археолог Серік Ақылбек. «Бұл табылған құнды жәдігер қаланың шын мәнінде сауда орталығы болғанын және Шығыс пен Батысты жалғастырып тұрған Ұлы жібек жолының бір бекеті екенін дәлелдейді. Бұдан кейінгі қазба жұмыстары да Күлтөбенің тарихқа бай қала екенін айғақтай түсетін дүниелер табылатынына сенімім мол», – деді Қазақ ғылыми-зерттеу мәдениет институтының бас директоры, PhD докторы Андрей Хазбулатов [7].

Көне Тараз қаласындағы кезең-кезеңімен жүргізілген қазба жұмыстарының барысында көптеген құнды жәдігерлер қазып алынды. Сонау Батыс Түркі қағанаты кезеңдерінен бастап, бетінде ұйғыр тілінде және «Түргеш қаған» деген жазуы мен дөңгелек таңбасы бар қола монеталар және Шахристан бөлігінен 172–241 жылдарға жататын «Кушан» монетасы, күміс пен қоладан жасалынған көптеген монеталар да табылған [8]. Табылған тиындарға қарап, ерте заманда да металл өндіретін металлургиялық құрылыс орындары, яғни, арнайы теңге соқтыратын сарайдың жақсы дамығанын аңғарамыз. Алайда уақыт өте түргеш тиындары өзінің танымалдылығын жоғалтып, күміс, ділда сияқты басқа тиындармен алмастырылды.

Қазақстан аумағында пайда болған металл ақшалалар

Түркеш қағанаты 704–766 жылдары Тараз және Суяб қалаларында монетаның төрт түрін құйды. Бұл ақшалар Жетісудан Соғдыға (қазіргі Тәжікстан) дейінгі үлкен аумақта есеп айырысу үшін пайдаланылды.

Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасының Президенттік орталығының музейлік жинағының нумизматика топтамасында Түргеш қағанатының (VII–XIII ғғ.) күміс және мыс тиындары сақталған.

ТПМ 1392/1-52. Естелік монета. Түргеш тиындары.

Мыс, күміс. Құю, оймыштау. 1,5–2,5 мм. Әртүрлі мөлшердегі мыс және күміс монеталар. Түргеш қағанаты дәуіріне (VIII ғасыр) және мұсылман кезеңіне (XIII ғасыр?) жатады

Президенттік орталықтың музейлік жинағындағы монеталардың өлшемдері әртүрлі пішінде, құрамы да әртүрлі мыс және күмістен соғылған. Тиын дөңгелек пішінді, ортасында шаршы пішінді тесігі бар. Аталмыш ақшалардың көлемі 1,5–2,5 мм. Аверс – доға түрінде, бетінде тиын жиектерін бойлай, ортадағы шаршы пішінді тесікті айналдыра соғды курсивімен жазу жазылған, аудармасы «Киелі Түргеш қағаның «пани» ақшасы жазбасы түсірілген. Реверс – монетаның айналасында алдыңғы жағындағы сияқты

жалпақ жиектемемен көмкерілген. Ортасындағы шаршы пішінді тесіктің жиектері жіңішкерек қоршаумен қапталған. Кейбір күміс монеталарда соғды аңызындағы Түргеш қаған иелігінің жазулары басылған. Өкінішке орай, қолдағы монеталардың көпшілігінің бетіндегі жазуларды толығымен оқу мүмкін емес. Тиынның бетіндегі таңбалары бедерленген іздерінің біршама бөлігі жойылып кеткен. Мұражай қорындағы экспонаттың атрибуциясын белгілі ғалым-нумизмат, тарих ғылымдарының кандидаты, Алтын Орда тарихын зерттеу орталығының ғылыми қызметкері, Татарстан Республикасы Ғылым академиясы Ш. Марджани атындағы Тарих институты (Қазан қаласы), Шығыс нумизматикасы бойынша «Нумизматика» журналы «Нумизматикалық әдебиет» ЖШҚ баспасының редакторы П.Н. Петров жүргізді.

Бүгінде түргеш монеталары коллекционерлер мен тарихшылардың құнды жәдігерлері болып табылады. Түргеш тиындары – сол дәуірдің саудасын, экономикасын және мәдениетін терең түсінуге ақпарат беретін маңызды тарихи құрал. Көне тиындардың ерекшеліктері – жазулары көркем, құрамындағы күмістің, мыстың тазалығы мен беріктігі. Монетадағы геометриялық өрнектер, түрлі таңбалар, қайталанбас суреттер мен бейнелер ғажайып өнер туындысы мен асқан шеберлікті көрсетеді. Әр халықтың өзінің жүріп өткен жолы мен мемлекетінің тарихи оқиғалары жайлы, түрлі хронологиялық жүйелері мен күнтізбелері жазылатын, сол елдің жазба мұралары, дереккөздері болады. Өткен ғасырлардағы тарих жайлы қолжазбалар, уақыт озған сайын көп түзетулерге, толықтыру-қысқартуларға ұшырап, бастапқы мағынасынан бірнеше рет өзгеруі мүмкін. Ал, көне монета бетіндегі басылған жазулар мен таңбалар – тарих құпиялары мен жазбаша дереккөздерін сол қалпында жеткізуші құнды жәдігер. Сондықтан ежелгі монета халықтың тарихы мен мәдениетінің ерекше ескерткіші болып табылады. Жәдігерлерге тән бірден-бір басты қасиет – өткен күннен сыр шертіп, елдің тарихын бүгінгі күнмен байланыстыруы.

Қорыта айтқанда, көне монеталар жайлы тақырып өзектілігімен құнды, өскелең жас ұрпаққа ел тарихын білуге, оның неден жасалғанын, қай заманда, кімдер ұстағанын тануға зор мүмкіндік тудырады. Сан ғасырлар өтседе, Қазақстан жерінде өмір сүрген қағандықтардан тарихи із қалған көне тиындардың табылуы, ежелден өркениеттің бөлшегі болғандығын аңғартады. Адамзат қолынан шыққан ғажайып өнер туындысы болған, бір ғана тиынды тану және таныту күрделі де, қызықты дүние. Келешекте де елді мекендерден әлі талай құнды бағалы заттар табылары анық. Халқымыздың рухани құндылығына айналған, музей қорындағы көне жәдігерлерді қайта зерттеп, тарихын халыққа таныстыру, насихаттау – музей ісі қызметтерінің бір бағыты. Уақыт озған сайын маңызы арта түсетін тарихи мұраларға зор құрметпен қарау, әрбір жәдігерді қадірлеп сақтау – басты міндеттердің бірі болып қала бермек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Күзембайұлы А. Деректану. Оқу құралы. Қостанай мемлекеттік педагогикалық институты. – Қостанай, 2017. – 228 б.
2. Төлебаев Т.Ә. Қосалқы тарихи пәндер. 1-бөлім. Оқу құралы. – Алматы, 2013.
3. Самашев З., Бурнашева Р., Базылхан Н., Плахов В. Сарайшық тиындары. – Алматы, 2006. –184 б.
4. Д. Қыдырәлі. Ұлы дала тарихы. – Астана, «Ғылым» баспасы, 2018. – 432 б.
5. Тараз өңіріндегі ортағасырлық қалалардың тарихы / [Электрондық ресурс] // Ену тәртібі: <https://z-taraz.kz/taraz-irindegi-orta-asyrly-alalardy-tarihy/>.
6. Қазақстан тарихы пәнінен лекциялар жиынтығы (5–11 сынып).
7. Түргеш теңгелері Түркістан маңынан табылды / [Электрондық ресурс] // Ену тәртібі: <https://turkystan.kz/article/79561-t-rgesh-te-geleri-t-rkistan-ma-ynan-tabylды/>.
8. Ежелгі Тараз – мәңгіліктің қаласы / [Электрондық ресурс] // Ену тәртібі: <https://z-taraz.kz/ezhelgi-taraz-m-gilikti-alasy/>.
9. Бабаяров Г. Древнетюркские монеты чачского оазиса. (VI–VIII вв.н.э) / [Электрондық ресурс] // Ену тәртібі: <https://pps.kaznu.kz/kz/Main/FileShow2/18794//1/2/0//>.
10. Ғылыми зерттеу және атрибуциялауды белгілі ғалым-нумизмат, тарих ғылымдарының кандидаты, Алтын Орда тарихын зерттеу орталығының ғылыми қызметкері, Татарстан Республикасы Ғылым академиясы Ш. Марджани атындағы Тарих институты (Казань қ), Шығыс нумизматикасы бойынша «Нумизматика» журналы «Нумизматикалық әдебиет» ЖШҚ баспасының редакторы П.Н. Петров жүргізді. (Ғылыми төлқұжат ТПМ 1392/1-52).

БІР ЖӘДІГЕРДІҢ ТАРИХЫ: НҮРҒИСА ТІЛЕНДИЕВТІҢ САҒАТЫ

А. Н. Дөненбаева,

*Қазақстан Республикасының Президенттік орталығының
Музей құндылықтарын есепке алу және сақтау қызметінің
жетекші сарапшысы*

Мақала Қазақстан Республикасы Президенттік орталығының «Бір жәдігердің тарихы» жобасы аясында дайындалған. Бұл жоба тарихи-мәдени маңызы зор жеке экспонаттарды зерттеуге және қалың жұртшылық алдында осы зерттеулерінің нәтижелерін насихаттауға бағытталған. Өйткені әрбір музей заты бірегей, әр заттың артында тұтас тарих – жеке адамның немесе бүкіл елдің тарихы болуы мүмкін.

Қазақстан Республикасы Президенттік орталығының музейлік жинағын қалыптастыратын дипломатиялық сыйлықтардың арасында шағын әрі өте құнды естелік сыйлықтар бар. Осындай раритетті жәдігерлердің бірі – композитор, дирижер, КСРО және ҚазКСР халық әртісі, Қазақстанның еңбек сіңірген өнер қайраткері, Халық қаһарманы Нұрғиса Атабайұлы Тілендиевтің сағаты.

Ғасырлар бойы адамзат уақыттың мәнін түсінуге тырысты. Уақыттың өтуіне әсер ете алмасақ та, біз оны өлшей аламыз. Ол үшін адамзат әртүрлі дәуірлердің куәгерлері болған таңғажайып құрылғылар – сағатты ойлап тапқан.

«Восток» қол сағаты. 17 лағыл таспен сәндендіріліп, қолмен құрастырылған механикалық сағат. Корпусы дөңгелек, классикалық пішінді, алтын жиегі бар хроммен қапталған. Циферблатында «Восток», «Сделано в СССР» және «17 камней» деген жазбалары бар. Қара түсті былғары бауымен.

Сағатты Нұрғиса Атабайұлының достары 1985 жылы композитордың 60 жылдық мерейтойына сыйға тартқан. Бұл XX ғасырдың ортасында өндірілген, кеңес дәуіріндегі танымал «Восток» Чистополь сағат зауытының қол сағаты. Тарихы 1941 жылдың күзінен басталған «Восток» Чистополь сағат зауыты КСРО-ның ең үздік сағат брендтерінің қатарына жатады. Чистополь зауытында қолданылған технологиялар кеңестік өнеркәсіптің мақтанышы болып саналды.

1950 жылдан бастап Чистополь сағаттарында жеке секундтық диск, дөңес линза, күнді көрсету дискісі болды. Ерлер мен әйелдердің қол сағаттарын құрастыруда күрделі механизмдер жаппай қолданылды. Кәсіпорын майдан қажеттіліктері үшін жұмыс істейтін зауыт ретінде құрылса да, 1943 жылдан бастап бейбіт өнімдер де шығара бастады. Бұл КСРО-дағы алғашқы «Кировские» қол сағаттары болды. Соғыс аяқталғаннан кейін зауыт негізгі өніміне айналған механикалық қол сағаттарын шығаруға кірісті.

Чистополь сағаттары халықаралық мойындауларға да ие болды. 1952 жылы Миландағы халықаралық көрмеде, 1962 жылы Лейпциг халықаралық көрмесінде «Восток» сағаты үлкен алтын медальмен марапатталды [1].

Сыйлықтар тарту дәстүрінде олардың өзіндік иерархиясы бар. КСРО-да сағатты сыйға тарту шектеулі адамдардың артықшылығы болды. Бұл әсіресе белгілі сағат зауыттарының өнімдеріне қатысты. «Восток» сағаттарын Кеңес Одағының саяси көшбасшылары мен танымал адамдарынан бастап, қарапайым азаматтарына дейін таққан. Өткен дәуірдің жаңғырығы ретінде сағаттың артқы қақпағында «Нургиса! В день 60-летия. Нутмет. 1985 г.» деген сыйға беру туралы сөздерді оқимыз. Бұл нақыштап жазылған естелік жазба сағатқа жеке даралық қасиет беріп тұрғаны сөзсіз. Өткеннің әрқашан адамдарды қызықтыратын тартымды құпиясы бар. Әсіресе, тынымсыз бағыты өмірдің өтпелілігін еске түсіретін сағаттар. Көптеген аға буын өкілдері үшін «Луч», «Заря», «Ракета», «Слава» немесе «Восток» сияқты сағаттар өткен дәуірді еске түсіретіні сөзсіз. Кеңес заманында олар күнделікті өмірде қолданылатын қажеттілік болса, қазіргі таңда сирек кездесетін, коллекциялық экспонаттарға айналған.

Дирижер, композитор, виртуозды музыкант, Ұлы Отан соғысының ардагері, КСРО халық әртісі, ұлы ұстаз, дарынды басшы мен ұйымдастырушы – мұның бәрін қазақ музыкалық мәдениетіне өшпес із қалдырған Нұрғиса Атабайұлы Тілендиев туралы айтуға болады. Ол – 500-ден астам төл туындылардың авторы. Осынау мол мұраның жанрлық бағыттары да қайран қалдырады: ән, күй, романс, увертюра, поэма, контанта, опера, балетке арналған музыка. 40-тан астам пьесаға, 19 фильмге, 17 мультфильмге музыка жазған. Оның «Аққу», «Ата толғауы», «Әлқисса» күйлері, «Саржайлау», «Алатау», «Ақжайық» әндері мен «Менің атым Қожа», «Қыз Жібек», «Алпамыс мектепке барады», «Қарлығаштың құйрығы неге айыр», «Ақсақ құлан» фильмдеріне жазған музыкасы қазақ өнерінің классикасына айналған.

Нұрғиса Тілендиев (1925–1998 жж.) Алматы облысының Іле ауданына қарасты Шилікемер ауылында музыканттар отбасында дүниеге келді. Әкесі Тіленді шебер домбырашы, күйші, ал анасы Сәлиха ән салып, аккордеонда ойнаған. Нұрғисаның алғашқы шығармашылық тәлімгері әкесі болды. Ол Нұрғисаға домбырада ойнауды үйретіп қана қоймай, музыка мен қазақ халқының төл өнеріне деген сүйіспеншілігін оятты. Осылайша, ерте балалық шақтан бастап болашақ дарын иесінің шығармашылығының негізі қалыптаса бастады деуге болады.

Жас таланттың өмірінде белгілі музыкатанушы және композитор Ахмет Жұбанов көрнекті рөл ойнады. Олардың алғашқы кездесуі кездейсоқ болған еді. Жұбанов сол кезде жаңа құрылып жатқан домбырашылар ансамбліне (кейінірек Құрманғазы атындағы Академиялық халық аспаптар оркестрі) музыканттар іздеуде еді. А. Жұбанов Алматы қаласына көшіп келген Тілендиевтер үйінің жанынан өтіп бара жатып, домбыраның дыбысын естиді. Аспапта ойнаған жас баланы көріп, таң қалған композитор Тілендиевтердің үйіне кіріп, бірнеше сағат бойы Нұрғисаның күйін тыңдайды және оны өзі сабақ беретін музыкалық училищеге шақырады. Осылайша жас

домбырашының керемет талантын тани білген Ахмет Қуанұлы оның музыкалық тәлімгеріне айналады. Ең үздік оқушысы ретінде Нұрғисаға өз домбырасын сыйға тартады. Жетекшісі Ахмет Жұбанов болған Құрманғазы атындағы қазақ халық аспаптарының оркестрінде Нұрғиса он екі жасында концертмейстер, он төртінде – дирижер көмекшісі болып тағайындалады [2, 24-б.]. Бұл әлемдік музыка өнерінде өте сирек кездесетін жайт екені сөзсіз.

Жас дарынның өнер жолындағы қадамдарын Ұлы Отан соғысы уақытша тоқтатты. Соғыс басталғанда құжат бойынша жасын ұлғайтып көрсеткен ол, 1943 жылы өз еркімен майданға аттанады. Н. Тілендиевтің жауынгерлік жолы Курскіден Берлинге дейін өтті, үш рет жараланды, бірақ барлық сынақтардан абыроймен өтіп, елге «Ерлігі үшін» және «Берлинді алғаны үшін» медальдарымен аман-есен оралды.

Соғыс аяқталған соң 1947 жылы Құрманғазы атындағы Алматы мемлекеттік консерваториясына оқуға түседі, үшінші курста П. И. Чайковский атындағы Мәскеу консерваториясына ауысып, 1952 жылы оқуын дирижерлік класы бойынша үздік тәмамдайды. Консерваторияны аяқтап, Мәскеуде Үлкен театр сахнасында тағылымдамадан өткен соң елге оралып, еңбек жолын Абай атындағы Қазақ академиялық опера және балет театрының дирижері болып бастайды (1952–1961 жж.).

1961–1964 жылдары Құрманғазы атындағы қазақ академиялық халық аспаптары оркестрінің бас дирижері, 1968–1981 жылдар аралығында «Қазақфильм» киностудиясының музыка редакциясының бас редакторы болды [2, 19-б.].

Нұрғиса Тілендиевтің шығармашылығында және Қазақстанның музыкалық мәдениетінде 1982 жылы «Отырар сазы» фольклорлық-этнографиялық ансамблінің құрылуы айтулы оқиға болды. Осы уақыттан бастап өмірінің соңына дейін Нұрғиса ансамбльдің көркемдік жетекшісі және бас дирижері болды.

Шын мәнінде, «Отырар сазы» оркестрі – Тілендиевтің туындысы және оның композиторлық, орындаушылық, дирижерлік шығармашылығының шыңы болып табылады. Оның қазақ халқының ежелгі музыкалық аспаптарына, халық музыкасы мен дәстүрлеріне деген сүйіспеншілігі фольклорлық-этнографиялық оркестр құруда қозғаушы күшке айналды. Маэстро оркестрге музей экспонаттарына айналып, ұмыт бола бастаған қазақтың асатаяқ, жетіген, саз-сырнай, сыбызғы, тұяқтас, үскірік, шанқобыз, шертер сияқты көне музыкалық аспаптарын алғаш енгізді. Композитордың таланты, музыкаға деген жаңа көзқарасы арқасында көне халық аспаптары өзінің бірегейлігін жоғалтпастан жаңа тәсілдермен шырқалды.

Дәл осы тарихи ауқымдағы оқиғаларға толы кезеңде достары Н. Тілендиевке туған күніне «Восток» сағатын сыйға тартқан еді. Бұл сағат отандық музыкада өшпес із қалдырған композитор өмірінің ең жарқын және маңызды кезеңдерінің бірі – өткен ғасырдың 1980 жылдарында «Отырар сазы» оркестрінің құрылған уақыты туралы куәландыратын шынайы ескерткіш болып табылады.

Қазақстан халқы композитордың шығармашылығын әрдайым жоғары бағалады. 1998 жылдың тамызында өмірден озар алдында Нұрғиса Тілендиев «Халық Қаһарманы» атағымен марапатталды. Бұл оның қазақстандық өнерге сіңірген ерен еңбегінің лайықты мойындалуы еді.

Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Н. А. Тілендиевті «Халық Қаһарманы» атағымен марапаттау сәті. Алматы, 1998 жылғы 24 тамыз (Президенттік орталықтың архив қорынан)

Солдан оңға қарай: Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаев, композитор Н. А. Тілендиев, композитордың жұбайы, Қазақстан Республикасының еңбек сіңірген әртісі Д. Тілендиева. Алматы, 1998 жылғы 24 тамыз (Президенттік орталықтың архив қорынан)

Аталған сағатты композитордың өмірлік серігі, Қазақстанның еңбек сіңірген әртісі Дариға Тілендиева ұлы тұлғаның шығармашылығына әрдайым қолдау көрсетіп келген Н. Ә. Назарбаевқа 1999 жылы 30 шілдеде Алматы қаласында өткен кездесуі кезінде сыйға тартқан. Қазақстандық музыка мәдениетінің тарихына есімі алтын әріптермен жазылған, сан қырлы талантымен, әуен-сазымен қазақ даласын тербеткен бірегей дарын иесі – Нұрғиса Тілендиев өмірінің кейбір сәттеріне куә болған сағат қазіргі таңда музей жинағының жауһарларының біріне айналды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. История ЧЧЗ Восток / [Электрондық ресурс] // Ену тәртібі: vostokwatch.ru/istoriya-zavod-vostok_ [жүгіну күні 05.07.2023 ж.].
2. Қыдырбек Б. Қазақтың ұлы Нұрғиса. – Алматы, 1999. – 248 б.
3. Исакова Г.Н. Национальные истоки песенного творчества Н. Тлендиева. – Алматы, 2012. – 148 б.

ІІІ ТАРАУ

ҒЫЛЫМИ-БІЛІМ БЕРУ ҚЫЗМЕТІНІҢ АСПЕКТІЛЕРІ

РАЗДЕЛ ІІІ

АСПЕКТЫ НАУЧНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ ЖУСИПБЕКА АЙМАУЫТОВА

К. С. Исинова,

*руководитель Службы культурно-образовательных проектов
Президентского центра Республики Казахстан,
кандидат педагогических наук, доцент*

В 2024 году исполняется 135 лет со дня рождения Жусипбека Аймауытова, писателя, одного из основоположников казахского романа, поэта, переводчика, драматурга, просветителя, талантливого педагога, психолога.

Ж. Аймауытов, окончив школу, в 1914 году поступает в Семипалатинскую учительскую семинарию. Здесь, в Семипалатинске, занимается активной общественной деятельностью, пробует писать, участвует в литературных вечерах, в любительских спектаклях. В 1918–1919 годах Ж. Аймауытов редактирует журнал «Абай» и газету «Сары Арка». В журнале «Абай» публикуются его статьи и очерки. В этот период принимает участие в деятельности «Алаш Орды», но немного позже переходит на сторону советской власти. С 1923 года Жусупбек Аймауытов приступает к педагогической деятельности. Он принимал активное участие в работе учредительского съезда Советов Казахстана, был избран членом коллегии Наркома просвещения молодой республики, директором Чимкентского педагогического техникума. Ж. Аймауытов был арестован в 1929 году, в период первой волны политических репрессий, а в 1931 году был расстрелян [1, с. 122].

Ж. Аймауытов был одним из первых писателей, глубоко освоивших в казахской литературе принцип построения романа. Его перу принадлежат романы «Қартқожа», «Ақбілек», повесть «Вина Куникей», а также множество рассказов и стихов. Важно отметить, что драматургия в богатом литературном наследии Ж. Аймауытова занимает основное место. Так, например, получили большую известность пьесы «Канапия-Шарбану», опубликованная в Москве в 1926 году, и «Шернияз», посвященная Султанмахмуту Торайгырову. Историческим фактом является то обстоятельство, что Ж. Аймауытов был

одним из первых режиссеров-постановщиков собственных произведений и пьес своих коллег-драматургов.

Также писателем переведены с русского на казахский язык произведения русских классиков А. С. Пушкина, Л. Н. Толстого, Н. В. Гоголя, А. М. Горького и произведения классиков мировой литературы У. Шекспира, В. Гюго, Г. Мопассана. В 1925 году Ж. Аймауытов написал статью «О переводе» и попытался разработать теоретические основы перевода в казахской литературе [1, с. 125]. Следует отметить, что Ж. Аймауытов посвятил много времени агитации и пропаганде литературного наследия прошлого и настоящего. Например, он написал творческую биографию С. Торайгырова, подготовил к выпуску сборник произведений поэта, вышедший в свет после гибели просветителя в 1933 году.

В данной статье Ж. Аймауытов интересует нас прежде всего как автор оригинальных исследовательских работ по педагогике и психологии. В 1924 году он издает учебное пособие «Педагогическое руководство» для учителей четырехлетних и семилетних школ, для слушателей педагогических учебных заведений. В 1926 году были изданы две книги по психологии: «Психология и выбор профессии» и «Психология» (учебное пособие). Позже в Кызыл-Орде выходит книга «Методы комплексной системы преподавания» [2–5].

В «Педагогическом руководстве» Ж. Аймауытов разрабатывает основные вопросы дидактики, дает определение данному разделу педагогики: «Дидактика – это раздел педагогики, разрабатывающий правила и законы обучения, пути и методы усвоения знаний... Она охватывает общие пути и способы обучения всем предметам. Частная дидактика исследует методику обучения и рассматривает вопросы конкретного применения общедидактических правил и принципов по отдельному предмету... В процессе обучения теория и практика должны тесно переплетаться, дополнять друг друга и соответственно развиваться» [6, с. 281].

Согласно исследованиям К. Жарикбаева, Ж. Аймауытов в своем учебном пособии раскрывает содержание таких дидактических принципов, как системность, последовательность, наглядность, доступность, прочность усвоения знаний, тем самым подчеркивая значение их соблюдения для нравственного воспитания детей, выявляя такие закономерности нравственного формирования личности, как единство обучения и воспитания, единство воспитания и самовоспитания, единство всех видов воспитания, зависимость воспитательного воздействия от авторитета и мастерства воспитателя [по К. Жарикбаеву, 7].

Исследователь Э. А. Урунбасарова отмечает, что значительное место в теории Ж. Аймауытова занимает воспитательный аспект процесса обучения. Определяя воспитательные функции многих предметов, Ж. Аймауытов в «Педагогическом руководстве» дает ценные рекомендации, способствующие эффективному решению не только задач обучения, но и нравственного формирования детей, учитывающие их возрастные и психологические особенности. Например, о природоведении: «Программы по природоведению

надо разрабатывать в соответствии с восприятием детей, чтобы они самостоятельно познавали окружающий мир и природу. Программа по природоведению должна строиться на местном материале, соответственным должен быть и учебник. Уроки должны быть тесно увязаны с ежедневно встречающимися детям явлениями и знакомыми им понятиями. Человеческая жизнь проходит среди определенных предметов и вещей. Задачи школы, прежде всего, заинтересовать детей окружающими предметами и явлениями природы и привить любознательность. Такое обучение приближает школу к местной жизни, создает благоприятный психологический контакт. Для ребенка самое дорогое и близкое понятие – родная земля, поэтому ему очень интересно изучать край и явления природы. Такая система обучения прививает любовь к окружающей природе, помогает осмыслить ее, и ребенок начинает более пристально вглядываться в окружающий мир и жизнь общества; легко решает возрастающие проблемы и находит практическое применение полученным «знаниям» [8, с. 98].

Изучение языков, по мнению ученого, важно как в познавательном плане, так и в нравственном формировании личности, в частности, изучение древних языков позволяет знакомиться с наукой, искусством, культурой и литературой многих народов, а также способствует исследованию истории науки. «Огромно значение языков и в воспитании человека, так как серьезное и глубокое изучение языков способствует познанию древней культуры и мировоззрения этих народов. Наряду с изучением чужого языка человек познает духовный мир народа. Познание мировоззрения и различных сторон жизни других народов обогащает ум человека. Познание другого народа погружает в мир его чувств и мыслей, открывает богатство его души» [8, с. 97].

Значительное место в обучении и воспитании детей, по справедливому мнению Ж. Аймауытова, принадлежит такому предмету, как родной язык. «Родной язык, – писал ученый, – словно зеркало, отражает многовековую душу народа и представляет собой тот могучий и вечный ствол, от которого духовно крепнет, развивается и обогащается народ, язык народа является сокровищницей, отражающей пережитые эпохи, передающей из поколения в поколения его думы, чаяния, нравственные и духовные ценности» [6, с. 282]. Изучение родного языка предполагает в первую очередь усвоение глубокого смысла слов, овладение речью, умение понять и излагать мысли, думы и чувства.

Ж. Аймауытов совершенно правомерно считает, что в духовном и умственном развитии человека огромное значение приобретает история, потому что изучение истории пробуждает у детей интерес к прошлому, к жизни различных народов, их вкладу в развитие человеческой цивилизации, учит их находить взаимосвязи прошлого и настоящего. Он говорит о необходимости изучать историю в тесной взаимосвязи с другими учебными предметами, например, с географией и литературой.

Значительное место в общеобразовательной школе, считает Ж. Аймауытов, должно занять преподавание искусства, способствующее не только эстетическому воспитанию человека, но и его духовному

формированию. Поскольку в культурном развитии человечества искусство играет особую роль, пишет ученый, то оно (искусство) занимает особое место в общеобразовательной школе. Для духовного обогащения личности школа должна в каждом ребенке пробудить стремление и интерес к искусству, развивать его творческие способности [6, с. 282–284].

Обращая внимание на условия эффективного проведения уроков, ученый отмечает важность их соблюдения для формирования морального облика учащихся, особенно таких, как «заинтересовать учеников вступительной беседой и заострить их внимание на теме урока, поддерживать интерес и внимание к изучаемой теме посредством заготовленных заранее вопросов; стремиться проводить уроки живо и увлекательно, используя удачные сравнения и сопоставления, избегая скучного и однообразного материала» [9]. По мнению Ж. Аймауытова, требования к учителю, а именно увлеченность своим предметом, стремление заинтересовать им, владение методом логического мышления, имеют большое значение для решения не только дидактических, но и воспитательных задач.

В «Педагогическом руководстве» Ж. Аймауытов показывает воспитательные возможности не только учебного процесса, но и внеклассных мероприятий, школьных праздников и вечеров. По мнению ученого-педагога, они играют особую роль в процессе формирования личности школьника: «вообще-то полезней проведение массовых мероприятий, вовлечение в праздничную программу всех детей, так как индивидуальные выступления могут невольно породить у детей хвастовство и чванливость» [8, с. 99].

Ж. Аймауытов предлагал изменить учебные программы школы с учетом местных условий и поднять значение учебных предметов, посвященных изучению родного края [6, с. 284].

Образование, по мнению Ж. Аймауытова, должно преследовать две основные цели: увеличение и приумножение знаний, а также развитие мышления. [6, с. 281]. Задача воспитания – выявлять и развивать положительные качества и устранять отрицательные, поскольку в каждом ребенке заложены различные способности: и хорошие, и плохие [10, с. 292].

На основе характеристики особенностей воспитания в Древней Греции, Древнем Риме, анализа педагогической мысли древнегреческих ученых и философов Сократа, Аристотеля, педагогического наследия классиков мировой педагогики Я. А. Коменского, Д. Локка, Ж.-Ж. Руссо, И. Г. Песталоцци и др. Ж. Аймауытов приходит к совершенно справедливому мнению о том, что воспитание – ведущий фактор формирования личности и ее нравственного совершенствования [11, с. 69]. «Человек, казалось бы, во всем достиг совершенства, – отмечал Ж. Аймауытов, – он летает как птица, плавает как рыба, приближает далекие расстояния и проясняет туманные загадки природы. И в то же время не расстается со звериной злобой, убивает друг друга. Почему? Дело в том, что человек до сих пор не стал рабом воспитания, а все еще остается рабом природы, то есть своих диких инстинктов. В таком случае, как им будет руководить ясный ум и как все общество, все люди станут воспитанными» [12, с. 10].

Эффективность воспитательных воздействий на ребенка проявляется в том, как он использует свое свободное время: свобода – это активная и разносторонняя деятельность. Если ребенок вне школы придерживается полученных наставлений, то, значит, воспитание достигло своей цели. Конечная цель правильного образования и воспитания, пишет ученый, заключается в подготовке выпускников школ к самостоятельному пониманию и осмыслению окружающего мира, умению использовать полученные знания в практической жизни.

Книга «Психология» написана в форме учебного пособия. Ж. Аймауытов отмечает в своем труде, что подрастающее поколение нельзя воспитывать только с оглядкой на достижения Запада. По его мнению, основу воспитания должно составлять формирование национального самосознания и изучение национальной культуры. Книга содержит 12 глав, каждая из которых состоит из 8–10 параграфов.

В первую главу «Что такое психология и что она изучает» входят следующие параграфы: «Рационалистическая психология», «Экспериментальная психология», «Психология и религия» [13].

Вторая глава посвящена таким методам психологического исследования, как анкетирование, беседа и наблюдение, вариационная статистика.

В третьей главе «Психика сознания» речь идет о психофизиологических проблемах: о раздражительности и чувствительности организмов, об инстинктах, навыках живых организмов, а также излагается учение о рефлексах (о рефлекторной дуге), о происхождении и развитии сознания. Отдельно в главе выделены вопросы социальной психологии.

Четвертая глава освещает анатомо-физиологические основы психики: нервную систему, ее функции, возбуждение и торможение, анатомо-физиологическое устройство органов чувств.

В пятой главе рассказывается об эмоциях, чувствах и о выразительных движениях человека.

В шестой главе анализируются познавательные процессы личности, проблемы ощущения, представление и память, принципы ассоциации, внимание и интерес.

Седьмая глава посвящена видам восприятия.

В восьмой главе излагается проблема соотношения понятий и слова, мышления и речи, анализируются формы мышления.

Девятая глава посвящена волевым процессам.

Десятая глава знакомит с проблемами сна, сновидений и гипноза.

В одиннадцатой главе исследуются психологические основы поступка, проступка и привычек.

Двенадцатая глава посвящена проблемам психики и географической среды, психологии и нравственности, этнопсихологическим проблемам. В главе отмечается влияние культуры, языка, обычаев и традиций, фольклора и искусства на психику людей [13].

Работа Ж. Аймауытова «Психология и выбор профессии» по объему небольшая. Главная идея книги – помочь молодежи правильно выбрать профессию. «Самым огромным злом для общества, – утверждает педагог, – является то, что не каждый умеет найти свое место в жизни» [9, с. 295]. Автор подчеркивает, что для правильного выбора профессии немаловажную роль играет самовоспитание воли и характера, темперамента и способностей.

Проблема выбора профессии исследуется как важнейшая педагогическая проблема. По этому поводу Ж. Аймауытов писал: «Человек – существо высокого порядка, которому надо предоставить и волю, и выбор. Он призван к творчеству, определенному ремеслу с момента своего появления на свет. То есть каждый проявляет наклонности, талант, цель к чему-то определенному. Один проявляет способности к обучению детей, другой к тачанью сапог, третий – к руководству, кто – к скотоводству, кто – к военному делу, кто – к перу, кто – к врачеванию, кто – к торговле, кто – к ораторству, к разбору тяжб» [14, с. 295].

В своей работе Ж. Аймауытов ясно высказывает мысль о заинтересованности и общества, и человека в работе по способностям, то есть в том, чтобы дать обществу максимум того, что каждый член общества вообще может дать, потому что считает, что в первую очередь каждому человеку нужно выбирать профессию, соответствующую его психофизиологическим особенностям, интересам, склонностям и возможностям, от которой в последующем он мог бы получать моральное удовлетворение и повышение активности. «Если каждый в силу своих способностей отыщет свое место и будет трудиться именно там, тогда он принесет немалую пользу и себе, и обществу. Человек, нашедший свое место, и трудится с большой отдачей, и живет в достатке. Трудность в том, что не каждый может сразу определиться в выборе профессии. Большинство людей бросается то в одну, то в другую сторону, а бывает и всю жизнь не могут определиться, и время теряет впустую. Мало того, что труд людей, не определившихся в выборе профессии, не плодотворен, так еще из-за внутренней неудовлетворенности за свое дело приписывают все превратности жизни персту судьбы, тягостно и несчастливо влача свои дни» [14, с. 295].

«Методы комплексной системы преподавания» Ж. Аймауытова – это по существу одно из первых учебных пособий для школ, написанных на казахском языке. В нем автор, используя собственный педагогический опыт и литературу на русском языке, предлагает интересные методы и приемы обучения детей. Все выводы и рекомендации в учебном пособии основаны на современных для автора образовательных концепциях [15, с. 41,16].

Труды Ж. Аймауытова представляют интерес не только для истории педагогической и психологической науки, они также имеют большую ценность в рамках создания национальной терминологии, разработки отдельных психолого-педагогических проблем и созвучны с современными задачами этих наук.

Ж. Аймауытов является автором первых психолого-педагогических публикаций на языке тюркоязычных народов Востока. Ученый отмечал, что в

практике преподавания и воспитания большую роль играют родной и русский языки, способствующие познанию древней культуры и менталитета своего и других народов, а также исторические и краеведческие дисциплины, учет дидактических принципов, таких как системность, последовательность, наглядность, доступность и др. Особо ученый-просветитель подчеркивает важность правильного выбора профессии учащимися. Значимыми также являются его этнопсихологические толкования различных аспектов казахской литературы и лингвистики. Жусипбек Аймауытов – подлинный создатель литературных норм казахского языка, его национального колорита и эстетических красок, изящества стиля.

Список использованной литературы

1. Арын Е., Нухулы А. Навечно прописан в сердце моем // Краеведение. – 2003. – № 3. – С.122–129.
2. Аймаутов Ж. Педагогическое руководство. – Оренбург, 1924 (на каз. яз.). – 12 с.
3. Аймаутов Ж. Психология и выбор профессии. – Москва, 1926 (на каз. яз.). – 78 с.
4. Аймаутов Ж. Психология: Учебное пособие. – Кызыл-Орда. – Ташкент, 1926 (на каз. яз.). – 31 с.
5. Аймаутов Ж. Методы комплексной системы преподавания. – Кызыл-Орда, 1929 (на каз. яз.).
6. Аймаутов Ж. Педагогическое руководство // Антология педагогической мысли Казахстана / Сост. Жарикбаев К., Калиев С. – Алматы, 1995. – С. 281–286.
7. Жарикбаев К. Трактаты по психологии: [О выдающемся деятеле науки и культуры Казахстана, поэте, писателе, публицисте Ж. Аймаутове] // Учитель Казахстана. – 1989. – 6 июля.
8. Урунбасарова Э. А. Развитие теории нравственного воспитания школьников в истории педагогики Казахстана в 60-е гг. XIX в. – 90-е гг. XX в.: диссертация ... кандидата педагогических наук. – Алма-Ата, 2003.
9. Акажанова А. Т. Их бессмертное наследие: [О психолого-педагогическом труде Ж. Аймаутова и М. Жумабаева] // Вестник КазГУ. Серия филос. – Алматы, 1993. – № 4.
10. Аймаутов Ж. Воспитание // Антология педагогической мысли Казахстана/ Сост. Жарикбаев К., Калиев С. – Алматы, 1995. – С. 289–294.
11. Урунбасарова Э. Вопросы нравственного воспитания школьников в педагогических работах Жусипбека Аймауытова (1889–1931) // Поиск. – 1999. – № 4–5. – С. 69–73.
12. Аймаутов Ж. Воспитание // Абай. – 1918. – № 2. – С. 10–13.
13. Жарикбаев К. Его духовное наследие // Казахстанская правда. – 1989. – 20 января.

14. Аймаутов Ж. К чему ведет твое призвание, то и созидай // Антология педагогической мысли Казахстана / Сост. Жарикбаев К., Калиев С. – Алматы, 1995. – С. 295–298.

15. Жарикбаев К. Б., Калиев С. К. Национальные аспекты обучения и воспитания. – Алма-Ата: РУМК, 1990. – 58 с.

16. Ильясова А. Н. Проблемы развития педагогической теории Казахстана (1900–1960-е годы): диссертация ... доктора педагогических наук. – Алматы, 1997. – 299 с.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ САЙЛАУ ЖҮЙЕСІ

Ә. Ә. Оспанова,

*Қазақстан Республикасының Президенттік орталығының
Мәдени және білім беру жобалары қызметінің
жетекші ғылыми қызметкері*

Қазақстан Республикасы Президенттік орталығы Ғылыми-білім беру жобасының аясында қоғамымызда өзекті түрлі тақырыптағы дәрістер, байқаулар, музейлік сабақтар, шеберлік сыныптарын ұйымдастырып келеді. Соның бірі – «Қазақстан Республикасындағы сайлау жүйесі» тренингтік сабағы. Сабақтың мақсаты еліміздегі сайлау жүйесі туралы түсіндіре отырып, сайлау ойынын ұйымдастыру арқылы тәжірибелік дағды қалыптастыруға бағытталған.

Бүгінгі мектеп партасында отырған оқушы – болашақ сайлаушы, депутаттыққа үміткер және партия мен қоғамдық қауымдастықтарға мүше.

Ахмет Байтұрсынұлы «... қарны тойса қалғып сала бермейтіндей ұрпақ керек», – деп жағымсыз қасиеттерден жастарды жирендіреді. Сондықтан осы сабақ арқылы болашаққа дұрыс қадам жасауға, ата-аналары және жанұяда, басқа ересектермен бірге саяси мәселелерді талқылауға, болып жатқан оқиғаларға дұрыс баға беруге көмектеседі деп ойлаймыз.

Бүгінгі күні Қазақстанда біздің мемлекетіміз бен қоғамымыздың даму ерекшеліктерін ескеретін қазіргі заманғы ұлттық сайлау жүйесі қалыптасты деуге болады. Қазақстан Республикасының сайлау жүйесі озық халықаралық тәжірибені үлгі ете отырып, жаңа сайлау тетіктерін енгізу арқылы жетілуін жалғасыруда. Бұған елімізде соңғы жылдары өткен Қазақстан Республикасының Президентін сайлау (2019, 2022 жж.) Парламент Мәжілісінің депутаттарын сайлау дәлел бола алады.

Қазақстанда сайлау мен референдумдар өткізу ережесі мен процедуралары Конституциямен және Қазақстан Республикасының «Сайлау туралы» Конституциялық заңдарымен, Орталық сайлау комиссиясы туралы Жарлықпен, Саяси партиялар туралы Заңмен және осы заңдар негізінде қабылданған сайлау өткізу кезінде қосымша басшылықты қамтамасыз ететін әкімшілік ережелермен белгіленеді.

Сайлау – демократиялық қоғамға қажетті жай бір нәрсе ғана емес, оның дамуына күш беретін серіппе.

Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясында (1948 ж.) былай делінген: «Әрбір адам өз мемлекетін басқаруға тікелей немесе сайланған өкілдері арқылы қатыса алады. Үкімет билігінің негізі халықтың еркі болуы керек. Бұл ерік дауыс беру еркіндігін қамтамасыз етуде құпия дауыс беру жолымен немесе басқа да түрлі мәндегі пішіндермен жалпыға ортақ және тең дәрежелі сайлау құқығы мен мерзімді және әділетті сайлауларда көрініс табуы қажет» (21-бап).

Биліктің сайлануы – демократияның негізгі қағидаттарының бірі. Сайлау дегеніміз – адамдардың белгілі бір тобының қоғамдық міндеттерді атқаруы үшін өз орталарынан бір немесе бірнеше өкілдерді ұсынуы. Саяси сайлаулардың нәтижесінде мемлекеттік билік органдары мен басқару жүйесі қалыптасады.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 2-тарауының 3-бабында «халық билікті тікелей республикалық референдум және еркін сайлау арқылы жүзеге асырады, сондай-ақ өз билігін жүзеге асыруды мемлекеттік органдарға береді» делінген.

Олай болса, Қазақстанда сайлау арқылы билікке келетіндер:

- Президент;
- Парламент депутаттары (Сенат, Мәжіліс)
- Қазақстан Республикасының жергілікті өкілеттік органдарының (мәслихаттарының) депутаттары.

Сайлау сөзі таңдау деген мағынаны білдіреді, яғни бір нәрседен шығару, таңдап алу, дауыс беру арқылы сайлану. Таңдау адамдарға ертеден-ақ тән құбылыс. Адамзат жаратылысының ұзақ сонар тарихында адамдар ру басшысын, алғашқы қауымдық құрылыста тайпа көсемдерін, ежелгі Грекияда судьялар мен халық құрылтайының мүшелерін, өкілетті мекемелердің депутаттарын (Англияда парламентке, Испанияда кортеске, Францияда бас штатқа), Ресейде князьдар мен архиепископтарды, Қазақстанда хандарды, рубасыларын, сұлтандарды сайлады.

Қазақтың әдет-ғұрпы бойынша ақ киізге көтеріп, хан сайланған адам текті тұқымнан шыққандығы үшін ғана емес, бұқараны билеуге қабілет қарымының жететіндігін көрсете білгенде ғана көпшіліктің қолдауына ие болған.

Қазақ ордасындағы мемлекеттік құрылыстың бұл ерекшелігін орыстың бұрынғы дипломаттары мен оқымыстылары бірден байқаған. XVIII ғасырдың 30–40 жылдары Ресейдің Қазақстандағы елшісі қызметін бірнеше рет атқарған Тевкелев былай деп жазды: «Қырғыз-қайсақтарда хандық атадан балаға мұралық жолмен берілмейді, тек сайлау арқылы жүзеге асады».

Патшалық Ресейдің Қазақстандағы саясатын тікелей жүргізуші Орынбор генерал-губернаторы әрі сенатор Иван Неплюев 1748 жылы 26 тамызда Ресей Сыртқы істер алқасының атына жолдаған ресми мәлімдемесінде былай деген: «Қырғыз-қайсақтарда қалыптасқан дәстүр бойынша хан-сұлтан әулетінің өкілдері мұрагерлік жолмен емес, тек

басқарушы ақсүйектер мен халықтың сайлауының нәтижесінде ғана таққа отыра алады және ханның даңқы оның хандық атағына қарап емес, халқының қамы үшін атқарған істеріне қарап арта түседі». Сондықтан халықтың үмітін арқалаған хан қалайда елінің мүддесі үшін қызмет етіп, мемлекеттік істерді елдің жағдайына қарап жүргізуге тырысқан. Қазіргі мемлекеттерде халық президентті, партия төрағаларын, депутаттарды сайлайды. Билік органдарының халыққа бағынышты болып, оған қызмет етуі өте-мөте маңызды. Саяси қайраткерлер өз іс-әрекеттері үшін халықтың алдында есеп беруге міндетті. Сайлаудың тағы бір мақсаты – халыққа, мемлекет істеріне араласып үкіметтік шешімдерге ықпалын тигізуге мүмкіндік беру.

Қазақстандағы сайлау – Конституцияда қарастырылған әртүрлі билік органдарының құрылуына азаматтардың, сайлау бірлестіктерінің, сайлау комиссияларының және мемлекеттік билік органдарының іс-әрекеті.

Қазақстандық мемлекеттілік қалыптасуының ең күрделі кезеңінде толыққанды билікті бір басты институтта шоғырландыру – орынды әрі қисынды қадам еді. Ол заңды түрде 1990 жылдың сәуір айында бекітілген президенттік институт болды.

Қазіргі таңда Қазақстан Республикасындағы президенттік билік өзіне жүктелген тарихи міндетті тамаша орындап шықты деп айтуға болады. Ширек ғасыр өткен уақытта президенттік институт – Қазақстан мемлекеттілігінің тұтқалы элементі және жүйелі реформалардың сенімді тірегіне айналып отыр. Оның қуаттылығы мен беріктігі көп жағдайда егемен Қазақстан қалыптасуының табыстылығын қамтамасыз етті.

Тәуелсіздік жылдарында біздің еліміз сайлау сынды демократияның маңызды институтының дамуында ауқымды нәтижелерге қол жеткізді. Президент сайлауы демократиялық мемлекеттегі саяси жүйенің негізі болып саналады. Еліміздегі Президенттік сайлаулар «Қазақстан Республикасындағы сайлаулар туралы» Қазақстан Республикасының Конституциялық заңына сәйкес жүргізіледі. Алдағы уақытта облыс, қала, ауыл әкімдерін сайлау қолға алынып жатыр. Бұның барлығы Жаңа Қазақстанды құру жолындағы қадамдары.

Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев «Менің міндетім – жастар өздерінің асқақ арманын жүзеге асырып, жеке «табыс тарихын» жасауына барлық мүмкіндікті жасау болып табылады. Біздің жастарымыз мақсатшыл, еңбекқор, креативті, сондықтан Қазақстан болашағы сенімді қолда» дегендей, еліміздің келешегі, әр отбасы мен әр азаматтың тағдыры жастардың шешімдерне тікелей байланысты екенін әрдайым есте сақтайық! Белсенді болайық!

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы.
2. Баршаға арналған демократия. – Алматы, 2004.

НОВЫЙ КАЗАХСТАН: СПРАВЕДЛИВОЕ ОБЩЕСТВО (из опыта работы с молодежью)

К. А. Умбетова,

*старший эксперт Службы культурно-образовательных проектов
Президентского центра Республики Казахстан*

Формирование нового качества нации имеет особое значение для нашей страны. Все граждане, особенно молодежь, должны воплощать в себе самые лучшие качества – из этого складывается единая система ценностей общества.

Если каждый будет патриотичным, образованным, трудолюбивым, дисциплинированным, ответственным, справедливым, бережливым и отзывчивым, то для нас не будет недостижимых высот. В этом и заключается глубинный смысл концепции «Адал азамат», которая берет свое начало от учения Абая о «совершенном человеке» [1].

В статье представлен анализ опыта работы на практических занятиях, проводимых в рамках семинара-тренинга Президентского центра Республики Казахстан. Данный семинар-тренинг дает участникам исключительную возможность становления в качестве активного гражданина и патриота, готового ставить перед собой большие цели, развивать себя, вносить свой вклад в устойчивое развитие страны.

В современных условиях целью образовательной и воспитательной работы со школьниками и студенческой молодежью является привитие молодому поколению основополагающих ценностей, идей, убеждений, отражающих сущность государственности, а также формирование активной гражданской и личностной позиции молодежи в становлении сильного и авторитетного государства [2]. Среди основных задач, которые ставятся на семинарах-тренингах, необходимо выделить следующие:

1. Скоординированное взаимодействие участников образовательного и воспитательного процесса в рамках семинара-тренинга по формированию у молодежи системы знаний, понимания исторической и причинной обусловленности происходящих событий и явлений, представлений о роли личности в истории и ее ответственности за мир, природу, окружающую среду, гражданское общество, коллектив, свою семью, за самого себя.

2. Формирование у участников семинара-тренинга взглядов, убеждений, ценностных ориентаций, мотивации поведения через увлекательные формы активности, социально одобряемую и результативную деятельность на благо страны, своей семьи; через проявление и поддержку молодежных инициатив, связанных с основными вехами в развитии Казахстана; через приумножение экономических, политических, миротворческих, культурных, спортивных и других достижений нашей страны.

3. Развитие национального самосознания и гражданской позиции.

4. Развитие навыков командно-ориентированного поведения и межличностного общения, лидерских качеств, активной личностной и социальной позиции.

5. Формирование ответственного поведения, умения противостоять чуждым идеям и асоциальным проявлениям; развитие навыков здорового образа жизни, самодисциплины.

6. Формирование любви к Родине и гордости за свою страну.

Участниками традиционного двухдневного семинара-тренинга Президентского центра Республики Казахстан являются студенты высших учебных заведений Республики Казахстан, учащиеся школ Астаны, Алматы, Шымкента и областей: отличники учебы, активисты, одаренные дети и талантливая молодежь.

В 2016 году семинар-тренинг на тему «Идеи, меняющие мир» проходил в рамках реализации Плана нации «100 конкретных шагов по реализации пяти институциональных реформ». После лекционного занятия слушатели семинара приступали к активному формату работы за интерактивными столами. На примере изучения и обсуждения тематики интерактивного стола «Мир и согласие» участники семинара-тренинга с большим интересом обменивались мнениями, проявляли свои чувства патриотизма, развития социальной ответственности и гражданской активности, обеспечивающие их личностную и социальную самореализацию.

«Казахстанский путь: Мәңгілік Ел» – тематика семинара-тренинга 2017 года. Его целью являлось воспитание подрастающего поколения: конкурентоспособного, социально активного, с высоким уровнем национального самосознания, патриотизма, готового к активным и решительным действиям по сохранению стабильности, независимости, безопасности нашей страны, способного строить конструктивный диалог с представителями других культур.

Лекционная часть семинара-тренинга «Рухани жанғыру: путь в будущее» (2018 г.) была посвящена темам: «Конкурентоспособность – модернизация нации в XXI веке», «Исторический путь и эволюционное развитие Казахстана», «Сохранение национальной идентичности», «Открытое сознание – путь в будущее». Принимая активное участие в командной работе, участники семинара-тренинга закрепляли изученный лекционный материал в рамках проектной деятельности.

Слушатели семинара-тренинга «Путь в будущее начинается с каждого» (2019 г.) через проектные работы демонстрировали, насколько важным в воспитании молодежи является патриотическое отношение к своему аулу, району, городу, стране. Через проекты они показывали, что основой будущего, гарантией успеха и процветания Казахстана являются патриотизм, ответственность, образованность, профессионализм, желание и готовность вносить свой вклад в укрепление государства. В процессе практических занятий слушатели приходили к единому мнению о том, что патриотизм – это понятие глобальное: прежде всего это гордость за достигнутые успехи, преданность своему народу, готовность к защите своей страны.

В активном онлайн-формате проходили семинары-тренинги и в период пандемии коронавируса, который значительно повлиял на сферу образования во всем мире. В 2020 году семинары-тренинги проводились в форме

вебинаров. Авторы семинаров-тренингов не только проводили онлайн-лекции, но и с помощью интерактивных упражнений и тренингов побуждали молодых людей расширять мировоззрение, отстаивать свою точку зрения, развивать ораторские способности и критическое мышление, совершенствовать знания и навыки, способствуя модернизации сознания подрастающего поколения.

«Какой станет наша страна в будущем, зависит от подрастающего поколения. Поэтому я всегда говорю, что наша молодежь должна быть патриотичной, образованной, трудолюбивой, бережливой, справедливой, неравнодушной, активно занимающейся физической культурой, спортом. Мы должны всеми силами продвигать эти ценности, чтобы положительные качества отдельного человека переросли в качество всей нации», – отметил в своем выступлении по случаю Дня Республики Президент Республики Казахстан Касым-Жомарт Токаев [3].

Вебинары 2021 года на тему «Казахстанский путь: дорогой свершений и модернизации», которые были организованы и проведены на международном уровне для студентов Казахстанского филиала Московского государственного университета имени М. В. Ломоносова, учащихся Каменского высшего профессионального училища (Украина, Днепропетровская область, г. Каменское), для студентов, магистрантов, докторантов и профессорско-преподавательского состава Кыргызского национального университета имени Жусупа Баласагына (г. Бишкек) и Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека (г. Ташкент), получили позитивные отзывы.

Тематика семинара 2022 года – «Новый Казахстан: к нации созидателей». Все участники, каждый поток слушателей семинаров-тренингов принимают активное участие в практических занятиях, за два дня обучения налаживают дружеские отношения между собой, проявляя сплоченность и единство. Работая в малых группах над подготовкой проектов, учащиеся создают своеобразную логическую цепочку, результатом которой становится разработанная участниками единая концепция данной задачи.

Учащиеся общеобразовательных школ Туркестанской области. 4–5 мая 2022 года

Студенты Карагандинского технического университета. 21–22 сентября 2022 года

Студенты Astana IT University и Евразийского национального университета имени Л. Н. Гумилева. 8–9 февраля 2023 года

По традиции в рамках двухдневного семинара-тренинга «Новый Казахстан: справедливое общество» для слушателей проводились встречи с интересными личностями: учеными, писателями, молодыми бизнесменами, победителями проекта «Сто новых лиц Казахстана», обладателями международной стипендии «Болашак».

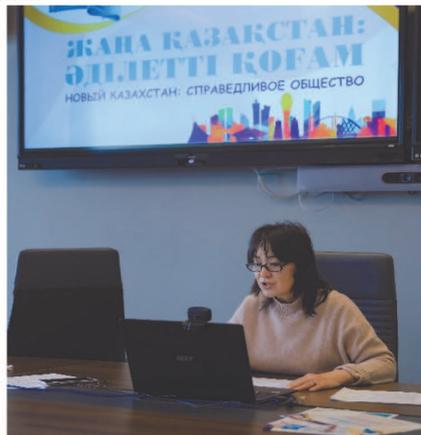
Так, для студентов была организована встреча с председателем РОО «Ассамблея жастары», членом Совета Ассамблеи народа Казахстана, лауреатом Государственной молодежной премии «Дарын» Тимуром Джумурбаевым. Спикер рассказал о деятельности республиканского общественного объединения «Ассамблея жастары», целью которой является развитие социальной активности казахстанской молодежи, а также об актуальных проектах, призвав молодых людей воспользоваться возможностями, которые дает объединение. С большим интересом студенты приняли участие в майнд-лекции «Нация будущего: решение социальных проблем в современном мире» с участием директора филиала Международного ментально-просветительского центра (IMEI) в г. Астане профессора Со Зин Ука.

*Студенты Казахского национального педагогического университета имени Абая.
29–30 марта 2023 года*

*Студенты Костанайского регионального университета имени А. Байтурсынова.
20–21 сентября 2023 года*

*Студенты Павлодарского педагогического университета имени А. Маргулана.
11–12 октября 2023 года*

По итогам семинаров-тренингов участники активно делятся своими отзывами.

Аян Нарембай, ученик 10 «Б» класса средней школы имени А. Бокейхана села Кулан района Т. Рыскулова Жамбылской области: «Маған осы

2023 жылғы 5–6 сәуір күндері өткен семинар-тренинг өте қатты ұнады. Білмегенімді біліп, білгеніммен бөлістім. Жаңа Қазақстан үшін әділетті қоғамның алар орны ерекше. Әділет – бұл заңға, қоғам тәртібіне, құқықтарға бағыну. Былайша айтқанда, жемқорлық секілді факторларды жою. Ұлы ойшыл, ақын, жазушылардың осы әділеттілік жолында қалай күрескенін тереңірек білдік. Жаңа Қазақстан – жаңару, жаңғыру жолы. Сол себепті Жаңа Қазақстан құру үшін әр адам өзінен бастағаны жөн. Жаңа Қазақстанды құру елді дамыту парадигмаларын өзгертуге бағытталған. Біз әр қадамымызды саралап, таңдаған жолымызбен алға сенімді қадам басуымыз қажет. Келешекте бәріміз бір адамдай бірлесіп, біріксек дамыған елдердің қатарынан көрінетін боламыз».

Дамели Талгатова, студентка 2-го курса специальности «Электроэнергетика» Высшей школы информационных технологий и энергетики Южно-Казахстанского университета имени М. Ауэзова: «20 и 21 ноября 2023 года я посетила невероятно увлекательный онлайн-семинар «Новый Казахстан: справедливое общество». Это очень обширная тема, требующая много времени для обсуждения, и тем не менее за два дня семинара удалось практически в полной мере смело и открыто обсудить нынешние проблемы и предложить пути для их решения. В историческом плане очень порадовал лекционный материал, слайды презентации были насыщенными, и нам, студентам, порекомендовали замечательную литературу, которая будет особенно интересна тем, кто увлекается историей и экономикой нашей страны.

Была проведена насыщенная работа со студентами, сразу же следовала обратная связь, авторы семинара-тренинга отвечали на интересующие нас вопросы и вызывали интерес к темам. Больше всего понравились «игры» во время тренинга, мозговой штурм, которые заставляли нас выйти из привычной зоны комфорта и попробовать нечто новое, что является бесценным опытом в обмене мнениями со студентами другого университета. По возможности хотелось бы добавить больше времени для практической части, чтобы обсуждения шли более бурно, потому что задания были нестандартными и интересными, над такими хочется сидеть дольше, чтобы успеть рассмотреть все возможные варианты. С обеих сторон чувствовалась отдача, семинар-тренинг оставил положительное впечатление».

В заключение следует отметить, что опыт работы с молодежью, участниками семинара-тренинга является важным этапом образовательного процесса, в рамках которого предоставляется исключительная возможность для развития конкурентоспособности молодого поколения казахстанцев, воспитания настоящих патриотов, готовых достичь больших целей и поставленных задач.

Список использованной литературы

1. Экономический курс справедливого Казахстана: Послание Президента Республики Казахстан Токаева К. К. народу Казахстана. – Казахстанская правда. – 2023. – 1 сентября.

2. Агапова Г. В. К вопросу о патриотическом воспитании студенческой молодежи / [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-patrioticheskom-vospitanii-studencheskoy-molodezhi>.

3. Президент Касым-Жомарт Токаев обратился к молодежи. – Новости Казахстана. – 2023. – 24 октября / [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://tengrinews.kz>.

МАЗМУНЫ

СОДЕРЖАНИЕ

I тарау.

Ғылыми-қолданбалы зерттеулердің өзекті мәселелері

Раздел I

Актуальные вопросы научно-прикладных исследований

Шоманов А. Ж. О некоторых концептуальных основах идеологической повестки Справедливого Казахстана	3
Карагизова Г. Б. Послания Президента: ключевые месседжи и стратегические цели	10
Кенжебалина Г. Н. Многомерность и инновационный характер нового экономического курса Справедливого Казахстана	18
Рамазанова Г. Ә. Рәміздер – ұлттың төлқұжаты.....	21
Оспанова А. К. Преемственность государственных символов в истории Казахстана	27
Асанбаева А. Е. Из истории казахстанской валюты: к 30-летию тенге	32
Несіпбай А. Т. Қазақстанның ұлттық валютасы: өткені және болашағы	41
Испердинова Ж. И. Анималистическая символика как выражение идентичности и национального самосознания в государственных наградах Казахстана	46
Хамитова А. К. Зайырлы мемлекет: толерантты қоғам.....	51
Мусина Н. К. К вопросу формирования ценностей в современном казахстанском обществе.....	55
Кузгумбаева Ж. С. Патриотизм начинается с семьи.....	59
Шыңғысханқызы Ж. Алматы агломерациясы	63
Жабина Ж. Р. Казахстан и международное посредничество	71

II тарау.

Қор жинағы – тәуелсіздік мұрасы

Раздел II

Фондовое собрание – наследие независимости

Сагимбаев С. К. Из истории лошади: от первопредка до казахской лошади и ее амуниции	76
Карманова А. С. Материальная и духовная культура народов мира в экспонатах музейного собрания Президентского центра Республики Казахстан	82
Әубәкірова Ж. Б. Қазақ кескіндемесіндегі тәуелсіздік толғаулары	88
Әміржанова Н. Ә. Тарих беттеріндегі көне түргеш тиындары	94
Доненбаева А. Н. Бір жәдігердің тарихы: Нұрғиса Тілендиевтің сағаты	100

III тарау

Ғылыми-білім беру қызметінің аспектілері

Раздел III

Аспекты научно-образовательной деятельности

Исинова К. С. Психолого-педагогическое наследие Жусипбека Аймауытова.....	106
Оспанова Ә. Ә. Қазақстан Республикасындағы сайлау жүйесі.....	113
Умбетова К. А. Новый Казахстан: справедливое общество (из опыта работы с молодежью)	116

**Қазақстан Республикасы Президенттік орталығы қызметкерлерінің
ғылыми еңбектерінің жинағы**

2023 жыл

**Сборник научных трудов сотрудников Президентского центра
Республики Казахстан**

2023 год

Редакторлар: *Л. В. Флёрко, Л. Қ. Букешова*

Көркемдеу және қалыптау *А. Б. Байзакова*

